

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

КУЛИК ЖАННА ІВАНІВНА

УДК (94) 321. 02: 808.1 О.Теліга

**ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ТА КУЛЬТУРНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ
ОЛЕНИ ТЕЛІГИ**

07.00.01 – історія України

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Науковий керівник
Петасюк Олена Іванівна,
кандидат історичних наук, доцент

Київ – 2014

ЗМІСТ

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	8
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ОЛЕНИ ТЕЛІГИ.....	36
РОЗДІЛ 3. ГРОМАДСЬКО-КУЛЬТУРНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЕТЕСИ В ЕМІГРАЦІЇ В ПОЛЬЩІ.....	54
РОЗДІЛ 4. ВІДОБРАЖЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ ОЛЕНИ ТЕЛІГИ В ЇЇ ІДЕЙНІЙ СПАДЩИНІ ТА ЕПІСТОЛЯРІЯХ....	86
РОЗДІЛ 5. ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ТА КУЛЬТУРНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ОЛЕНИ ТЕЛІГИ В КИЄВІ (1941 –1942 РР.).....	129
ВИСНОВКИ.....	178
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	183

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

Вермахт (нім. Wehrmacht) - збройні сили гітлерівської Німеччини

ВР НБУ ім.В.Стефаника - Відділ Рукопису Національної Бібліотеки ім.В.Стефаника

Гестапо (нім. Gestapo – Geheime Staatspolizei) – таємна державна поліція Третього Рейху

Держархів Київської обл. (ДАКО) - Державний архів Київської області

ЗУЗ - Західні українські землі

НСДРП (нім. Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, NSDAP) - Націонал-соціалістична робітничка партія Німеччини

ОСУЗ - Осередньо-східні українські землі

ОУН(б) - Організація українських націоналістів під керівництвом С.Бандери

ОУН(м) - Організація українських націоналістів під керівництвом А.Мельника

ОУН - Організація українських націоналістів

ПУН - Провід Українських Націоналістів

СД (нім. Siherheitsdienst-«таємна служба») - Служба безпеки гітлерівської Німеччини

СУЗ - Східні українські землі

УГА - Українська Господарська Академія

ЦДАВО України - Центральний Державний архів вищих органів влади і управління України

ЦДІА України, м. Львів - Центральний Державний історичний архів України, м. Львів

Актуальність теми. Розвиток України як незалежної держави вимагає від її інтелектуальних сил поглибленого вивчення не лише історичного процесу загалом, а й постатей, які причетні до нього. Для кращого розуміння внеску української інтелігенції у розвиток нашої держави у першій половині XX ст. необхідно досліджувати громадсько-політичну та культурницьку діяльність окремих особистостей, зокрема, поетеси, учасниці ОУН(м) О.Теліги. Вона була активною діячкою, перебуваючи в еміграції у Чехословаччині та Польщі, була причетна до спроб відновлення незалежності України в часи окупації у 1941 – 1942 рр.

Через жорстку безкомпромісну позицію по відношенню до нацистів, націоналістичну спрямованість діяльності мисткині було заарештовано, а згодом страчено окупантами. Ця постать займає помітне місце в історії та культурі України.

Актуальність дослідження посилюється відсутністю до цього часу комплексної наукової розвідки діяльності О.Теліги. Вивчення різних аспектів активної позиції поетеси дозволить нам визначити її внесок у громадські, політичні, культурницькі та державотворчі процеси того часу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до науково-дослідної теми історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Історія української державності нової та новітньої доби» (державний реєстраційний номер 06БФ046-01).

Об'єктом дослідження є особа О.Теліги як громадсько-політичної і культурницької діячки.

Предметом дослідження є зміст, основні напрямки і форми громадсько-політичної і культурницької діяльності О.Теліги.

Хронологічні межі роботи зумовлені специфікою дослідження персоналії й визначаються роками життя О.Теліги: 1906 – 1942 рр.

Метою дисертаційного дослідження є комплексне дослідження громадської, політичної та культурницької діяльності поетеси.

Поставленою метою обумовлені основні **завдання**:

- проаналізувати стан наукової розробки теми та джерельну базу;
- дослідити основні віхи становлення світоглядних засад поетеси, процесу формування її національної самосвідомості;
- визначити основні напрямки та форми громадської, політичної та культурницької діяльності досліджуваної постаті;
- з'ясувати зміст її громадсько-політичної та культурницької діяльності у складі українських політичних, культурницьких та інших організацій;
- розставити основні акценти в її ідеологічній спадщині;
- з'ясувати роль та місце О.Теліги в національно-культурному житті України 1920 – 1940-х рр.

Методологічну основу дисертації склали принципи історизму, об'єктивності, науковості та всебічності, які виступили підґрунтям для діалектичного аналізу подій та явищ минулого, за допомогою чого розглядається діяльність історичної постаті. Для розв'язання проблем історичного дослідження застосовані наступні **методи**: проблемно-хронологічний, біографічний, метод психологічного аналізу особистості, порівняльно-історичний, системного аналізу. Поєднання цих методів дозволило реалізувати поставлену мету та завдання дисертаційного дослідження.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає в тому, що у ній вперше комплексно досліджено та систематизовано основні напрямки та форми громадсько-політичної та культурницької діяльності О.Теліги.

Проаналізовано громадсько-політичну та культурницьку активність діячки в еміграції. Доведено, що мисткиня вела активну діяльність в різноманітних громадських та культурницьких організаціях на еміграції. Розглянуто причетність мисткині до заснування у Варшаві українського театр та української школи та подальше вчителювання в ній.

Виокремлено відображення громадянської позиції поетеси в її ідеологічній спадщині. Доведено, що такою був патріотизм. Переглянуто позиції поетеси крізь призму її епістоляріїв. Цілісно проаналізовано політичну діяльність О.Теліги як учасниці ОУН(м).

Автором вперше введено до наукового обігу нові джерела, котрі засвідчують, що діячка культури в часи окупації очолювала відновлену Спілку українських письменників. Введено до наукового обігу матеріали, що поглиблюють інформацію про життя мисткині та українських емігрантів.

Подано нові гіпотези загибелі поетеси (розстріл у будівлі гестапо, розстріл нацистами на Дніпрі, самогубство у камері гестапо, вивезення до концентраційного табору).

Практичне значення дисертації полягає у тому, що її матеріали можуть бути корисними для використання в узагальнюючих дослідженнях, підручниках з історії української культури, працях про життя та діяльність поетеси, активність українських емігрантів у Польщі та Чехословаччині, політичні та культурницькі реалії окупованого Києва.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та матеріали дослідження представлені у доповідях та тезах доповідей на наукових конференціях: V Міжнародна наукова конференція молодих учених «Дні науки історичного факультету – 2012» (Київ, 2012); VI Міжнародна наукова конференція «Дні науки історичного факультету – 2013 (Київ, 2013); VI Волинська міжнародна історико-краєзнавча конференція (Житомир, 2013); IX Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція, присвячена 95-й річниці Буковинського народного віча (Чернівці, 2013); XII Міжнародна наукова конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна 2014: Історія» (Київ, 2014); VII Міжнародна наукова конференція «Дні науки історичного факультету – 2014» (Київ, 2014).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження викладено у 12-ти наукових публікаціях: 7 – у фахових періодичних наукових виданнях (з них 1 –

у закордонному виданні, 1 – у виданні, яке входить до наукометричних баз даних) та 5 тез доповідей (у матеріалах конференцій).

РОЗДІЛ 1

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

Історіографію, пов'язану з постаттю О. Теліги, можна умовно поділити на чотири групи: перша – це архівні матеріали, опубліковані документи; друга – праці самої поетеси, в яких відображена її громадянська позиція; третя – дослідження життя, діяльності та деякий аналіз творчості, проведені українськими дослідниками-емігрантами, її близькими друзями, знайомими; четверта – праці про мисткиню українських дослідників, видані в незалежній Україні, адже новий період дослідження життєвого та творчого шляху діячки розпочався після розпаду СРСР.

Ми вважаємо за потрібне виокремити 2 групи серед літератури, а саме:

- 1) праці закордонних дослідників – як тих, що репрезентують українську діаспору, так і іноземців, котрі вивчають історичні процеси в Україні та особистостей, що до них причетні; саме дослідники діаспори були першими, хто висвітлив життєвий та творчий шлях мисткині;
- 2) праці українських науковців, серед яких ми виділяємо праці, котрі торкаються творчості поетеси, загальних біографічних віх.

Розпочинаючи розгляд літератури, варто було б розпочати саме з праць самої поетеси. Олена Теліга активно друкувала свої праці у «Літературно-Науковому Вістнику» (пізніше «Вістнику») ¹. Видані праці мисткині також на сторінках «Волині», «Літератури і мистецтва», «Літаврів», редактором котрих вона і

¹ Теліга О. І. На смерть Грицька Чупринки / [псевд.] О. Т. // Літературно-науковий вістник. – 1930. – № 1. – С. 99–100. Теліга О. І. «Не треба слів. Хай буде тільки діло...» / О. Теліга // Вістник. – 1933. – Т. 3, кн. 9. – С. 627. Теліга О. І. Мужчинам / О. Теліга // Літературно-науковий вістник. – 1932. – № 4. – С. 333. Теліга О. І. «Не треба слів. Хай буде тільки діло...» / О. Теліга // Вістник. – 1933. – Т. 3, кн. 9. – С. 627.

була¹. Нашою метою було проаналізувати той творчий спадок мисткині, в якому саме відображена її громадянська позиція. Тому ми не акцентуємо увагу на розгляді її інтимної лірики.

Як бачимо, перші праці, присвячені розгляду життя та діяльності поетеси написані її друзями або знайомими, що перебували в еміграції. І це не дивно, адже про відому діячку в СРСР дослідники не мали змоги писати через існування цензури, так, як пані Телігу та її друзів, як і решту діячів-вояків ОУН-УПА називали «нацистами», просто не бажаючи, щоб люди відшуковували історичну правду, котрої радянське керівництво так боялось і котру так вперто намагалось витерти з історичної пам'яті українського народу.

Звісно, що дослідники на еміграції не перестали писати про активну діячку після утворення української незалежної держави у 1991 р., адже історична традиція дослідження її життя та діяльності існувала, подекуди ще були живі знайомі та друзі Олени Теліги (як її подруга Наталя Лівицька-Холодна, котра померла у Канадаі в 2005 році –Ж.К.).

Перед тим, як перейти безпосередньо до розгляду праць різних авторів нам хотілося б зацентувати увагу на інформації, присвяченій мисткині, яка вміщена в «Енциклопедії українознавства»². Ми приділяємо стільки уваги їй тому, що це довідкове видання, яке може надати інформацію про перших дослідників життя та активності діячки. Першими дослідником в енциклопедії зазначено О.Ждановича та Ю.Бойка: «Література: Жданович О. На зов Києва. Прапори духа. Життя і творчість О.Теліги, 1947; Шевчук Г. Без металевих слів і без зідхань даремних, ж. Арка, ч.1, Мюнхен, 1947; Бойко Ю. О.Теліга – як

¹ Теліга О. І. Розсипаються мури / О. Теліга // Волинь. – 1941. – 5 жовт. (ч. 6). – С. 2; Теліга О. І. Прапори духу / О. Теліга // Література і мистецтво. – 1941. – 4 листоп. (ч. 3). – С. 1. – Додаток до газети «Українське слово»; Теліга О. І. Братерство в народі / Олена Теліга // Літаври. – 1941. – 23 листоп. (ч. 2). – С. 2; Теліга О. І. Нарозстіж вікна! / Олена Теліга // Літаври. – 1941. – 30 листоп. (ч. 3). – С. 1.

² Енциклопедія українознавства : словникова частина. Т. 8. Сигаревич – Тимковская / Наукове товариство ім. Шевченка ; гол. ред. Володимир Кубійович. – [Paris; New York] : Молоде життя, 1976. – с. [2], 2805–3200 : іл.

публіцистка й поетка, в О.Теліга-збірник. Детройт–Нью–Йорк–Париж, 1977». Автор статті з енциклопедії – Олег Штуль (Жданович –Ж.К.).

Ми переходим безпосередньо до згадки про Г.Шевчука так, як О.Жданович і Ю.Бойко будуть згадані нами в мемуарах.

Г.Шевчук детально проаналізував творчість мисткині, оминаючи її біографію¹. Він надав поезії Олени Теліги високого змісту, називаючи діячку «справжньою патріоткою України». Проте дослідник вважав, що поезія Олени Теліги виростала передусім з «альбомної» поезії і що в даній характеристиці немає нічого образливого. Попри всю подальшу критику, котра подекуди зустрічається в літературі на адресу автора за «альбомність» потрібно віддати йому належне за проблему працю і першість в аналізі творчості мисткині.

В контексті розгляду варто відмітити і працю Донцова «Націоналізм», адже не тільки її автор, а і писання вплинуло на формування національної свідомості мисткині².

Серед них варто відзначити праці М.Неврлого.Цей дослідник проаналізував творчість поетеси і торкнувся її життєвого шляху³.

К.Штуль, дружина О.Штуля-Ждановича, у праці подає коротку біографічну довідку про О.Телігу, зазначаючи про її талант і незламну волю⁴. Редакційний колектив на еміграції присвятив працю до річниці загибелі поетеси⁵. Н.Павлова

¹ Шевчук Г. «Без металевих слів і без зідхань даремних» / Г. Шевчук // Арка. – 1947. – №. 1. – С. 10–13.

² Донцов Д. І. Націоналізм / Д. І. Донцов. – Лондон ; Торонто : Українська Видавнича Спілка, 1966. – 363 с.

³ Неврлий М. Празька поетична школа : (Євшан-зілля) / М. Неврлий // Слово і час. – 1995. – № 7. – С. 21–28.; Неврлий М. Минуле й сучасне : збірник слов'язнавчих праць / Микола Неврлий. – К. : Смолоскип, 2009. – 956 с.

⁴ Штуль К. Поворот : п'єса на 3 дії / Катерина Штуль ; передм. Я. Зорич. – Париж : [Б. в.], 1992. – 85 с. – Перевид. Союзу Українок Франції з Вид. орг-ції українок Канади, Торонто. 1972.

⁵ Олена Теліга : у 20-ті роковини смерті. – Нью-Йорк : Заходами І Від. Укр. Золот. Хреста ім. Олени Теліги, 1962. – 32 с.

розповідає про активну політичну діяльність мисткині¹. Л.Гладка репрезентувала біографію поетеси².

Серед дослідників української діаспори та іноземних науковців сучасного етапу виступають: О.Іванова, котра розкрила біографію поетеси, роблячи акцент на політичній діяльності в часи окупації³, І.Качуровський, який розглянув біографію мисткині⁴, Ю.Шерех та Х.Бурштинська в загальних рисах подають біографію О.Теліги і наголошують на важливості її творчості.⁵ О.Іванова розкрила останні героїчні дні мисткині та її активність під час окупації⁶.

К.Беркгоф у своєму дослідженні з нових позицій проаналізував діяльність ОУН в Києві, учасницею якої була О.Теліга, наголошуючи, що саме дана організація врятувал населення взимку 1941 – 1942 рр. від голоду⁷. Т.Снайдер проаналізував процеси націотворення на східно-європейських землях, зазначаючи, що ОУН бачила вихід у відновленні незалежності за допомогою

¹ Павлова Н. Невтомний борець за свободу України // Теліга О. Збірник / О.Теліга; Редакція, примітки О.Жданович. – Детройт та ін.: Видання Українського Золотого Хреста в ЗСА, 1977. – 473с., с.333–334.

² Гладка Л. Олена Теліга (1907–1942) / Л. Гладка // Наше життя. – 1986. – № 2. – С. 8–10.

³ Іванова О. Гаряча смерть – не зимне умирання / О. Іванова // Самостійна Україна. – 1992. – № 12. – С. 4.

⁴ Качуровський І. До 90-річчя з Дня народження героїні-революціонерки Олени Теліги / І. Качуровський // Самостійна Україна. – 1998. – № 2. – С. 26.; Качуровський І. Українська література в світових енциклопедіях, словниках, довідниках / І. Качуровський // Сучасність. – 1977. – № 2 (194). – С. 18–29.

⁵ Бурштинська Х. Українська культура в Америці / Христина Бурштинська// Просвіта. – 1995. – № 19. – С. 3.; Шерех Ю. Скарби, якими володіємо/ Ю. Шерех // Сучасність. –1993. – № 6. – С. 147–164.

⁶ Іванова О. Гаряча смерть – не зимне умирання / О. Іванова // Самостійна Україна. – 1992. – № 12 (берез.). – С. 4.

⁷ Беркгоф К. Жнива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою : авториз. пер. з англ. / Карел Беркгоф ; Укр. наук. ін-т Гарвард. ун-ту, Ін-т Критики. – К. : Критика, 2011. – 455 с. : фотогр. – Пер. изд. : Harvest of despair. Life and death in Ukraine under Nazi Rule / Karel C. Berkhoff. – Cambridge [et al.], 2004.

співпраці з окупантами¹. Г.Джеймс наголошував на меті Гітлера щодо знищення слов'ян та нацистської політики загалом². Це ж стосується і праці І.Кершоу³. Дж.Армстронг розкриває діяльність українських націоналістів у часи війни, зазначаючи про трагічну загибель О.Теліги⁴. Л.Шанковський як учасник націоналістичного руху деталізує у своїх спогадах відомості про тогочасні військові події і роль в них ОУН⁵.

Історичну цінність становлять спогади М.Теліги, чоловіка поетеси, про власне формування національної свідомості, адже саме він згодом буде одним з людей, котрі вплинули на злам світоглядних позицій поетеси, перехід на націоналістичні засади останньої⁶. Р.Доценко, Н.Базів розкривають біографію поетеси⁷.

Що ж до Радянської України, то «першою ластівкою» у часи зняття цензури була стаття Л. Череватенка про поетесу, яка вийшла у часи гласності у 1989 р. Вона важлива ще тому, що там з незаангажованих позицій проаналізовано біографію діячки⁸.

¹ Снайдер Т. Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь, 1569-1999. The reconstruction of nations. Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569-1999 / Тімоті Снайдер ; [пер. з англ.: А. Котенко, О. Надтока ; наук. ред. К. Діса ; Нац. ун-т «Києво-Могилянська акад.», Центр європ. гуманіт. досліджень]. – К. : Дух і Літера, 2012. – 460, [4] с.

² Harold J. A German Identity. 1770 to the Present Day / James Harold. – London : Phoenix Press, 2000 – 270 p.

³ Kershaw I. Hitler, the Germans, and the Final Solution – International Institute for Holocaust Research / Ian Kershaw ; International Institute for Holocaust Research, Yad Vashem, Jerusalem, Yale University Press. – New Haven ; London : Printed in the United States of America, 2008. – 394 p.

⁴ Armstrong J. Ukrainian nationalism / Armstrong John. – 3d ed. – Englewood : Ukrainian Academic Press, 1990. – 271 p.

⁵ Шанковський Л. Короткий нарис історії Української Повстанської Армії / Лев Шанковський // Самостійна Україна. – 1992. – № 24. – С. 4.

⁶ Теліга М. Як я став свідомим українцем : [спогади] / Михайло Теліга // Українське слово. – 2006. – № 41. – С. 7, 11.

⁷ Доценко Р. Відвойовниця України / Р. Доценко // Старожитності. – 1992. – № 12. – С. 11; Базів Н. У Канаді знають Олену Телігу : [до 95-річчя від дня народження укр. письменниці] / Н. Базів // Урядовий кур'єр. – 2002. – № 136. – С. 8.

⁸ Череватенко Л. Вмерти в Києві // Україна. – 1989. – № 43. – С. 6 – 8.

З розпадом СРСР утворилися якісно нові умови для об'єктивних історичних досліджень, починають повертатись із забуття сотні імен громадських, політичних діячів, поетів і письменників. Зростає активність дослідників і до постаті Олени Теліги.

Серед сучасної української історіографії «пальму першості» у комплексному дослідженні життя поетеси, звичайно, має доктор Надія Миронець. Адже саме дослідниця у праці «Олена Теліга. О краю мій...» публікує спогади пр. поетеси, з незаангажованих позицій подає біографію мисткині, згадуючи про її політичну діяльність в ОУН¹.

У збірці «Олена Теліга. Вибрані твори» авторський колектив надає нам як відомості про активну діяльність О.Теліги, так і її поетичні доробки².

На нашу думку, також потрібно приділити належну увагу епістолярній спадщині діячки культури. Даний аспект є важливим, адже саме крізь призму листів до близьких людей, однодумців, ми можемо краще зрозуміти систему її цінностей, ідеалів, спробувати відтворити психопортрет особистості.

Перед нами найкраще розкритою виявляється дана спадщина в двох працях – це «Матеріали до історії літератури і громадської думки: листування з американських архівів 1857 – 1933» та праця Н.Миронець «Листи.Спогади»³. Дослідниця життя та діяльності мисткині Н.Миронець аналізує епістолярну

¹ Теліга О. І. О краю мій.. : твори, документи, біографічний нарис / О. І. Теліга ; упоряд. Н. Миронець ; редкол.: С. Гальченко [та ін.] ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Фондація ім. О. Ольжича в Канаді. – 2-ге вид., виправ. і доп. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2006. – 496 с. : фот.

² Теліга О. І. Вибрані твори / Олена Теліга ; упоряд. О. Зінкевич. – 2-е вид., доп. – К. : Смолоскип, 2008. – 536 с.

³ Матеріали до історії літератури і громадської думки: листування з американських архівів 1857–1933. Documents for the study of literature and of ideological trends: Correspondence from american archives 1857–1933 / Українська Вільна Академія Наук у США ; ред. Богдан Струмінський [та ін.] ; вступ. ст. Марк Раєв, Марта Скорупська. – Нью-Йорк ; Торонто : [Б. в.], 1992. – 813 с. – (Джерела до новітньої історії України ; Т. 3). ; Теліга О. Листи. Спогади / О. Теліга ; НАНУ, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського ; упоряд. Н. Миронець. – 2-е вид., випр. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2004. – 400 с.

спадщину поетеси, що допомагає нам краще зрозуміти її особистість – зокрема, коментарі до листування допомагають зрозуміти причини того чи іншого листа, дізнатися більше про особистостей, з котрими мисткиня підтримувала зв'язок ¹.

Вартісний матеріалу присвячено поетесі і на сторінках іншого видання за редакцією Надії Миронець. У низці своїх статей автор аналізує як творчість, так і життєвий шлях поетеси. Роблячи акцент на різних формах її діяльності, вона наголошує на чільному місці діячки культури серед плеяди українських митців ХХ ст. ². Бібліографічні покажчики допомагають нам зорієнтуватись в обсягу інформації про мисткиню ³.

¹ Миронець Н. Епістолярна спадщина Олени Теліги як історико-літературне джерело / Надія Миронець // Історія архівної справи: спогади, дослідження, джерела. – К., 1999. – Вип. 2 : Спеціальні галузі історичної науки : зб. пошану М. Я. Варшавчика / ред. Я. С. Калакура [та ін.]. – С. 146–167. Миронець Н. Невідомі листи Олени Теліги / Надія Миронець // Українське слово. – 2000. – № 29. – С. 13. Миронець Н. Олена Теліга: лист у вічність / Н. Миронець // Українське слово. – 1997. – № 37. – С. 12.

² Миронець Н. Джерела історичної пам'яті / Надія Миронець ; [редкол.: П. С. Сохань, В. А. Брехуненко, Д. В. Бурім та ін.] ; НАНУ, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – К. : Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2008. – 398 с. : портр.; Миронець Н. Олена Теліга / Надія Миронець. – К. : Наталія Брехуненко, 2009. – 62, [2] с. : фотогр. – (Серія: Великі українці).; Миронець Н. До біографії Олени Теліги / Надія Миронець // Українське слово. – 1997. – № 7. – С. 12; Миронець Н. До біографії Олени Теліги (входження в літературу) / Надія Миронець // Українське слово. – 1997. – № 14. – С. 12. Миронець Н. До історії Української Національної Ради / Надія Миронець ; пер. з нім. Людмили Горбач // Українське слово. – 1997. – № 39. – С. 12. Миронець Н. Невідомі листи Олени Теліги / Надія Миронець // Українське слово. – 2000. – № 29. – С. 13. Миронець Н. Німецька поліція про націоналістичне підпілля // Українське слово. – 1997. – № 43. – 16 с. ; Миронець Н. Нові знахідки : (до біографії Олени Теліги) / Надія Миронець // Українське слово. – 1997. – № 38. – С. 12; Миронець Н. Олена Теліга: лист у вічність / Н. Миронець // Українське слово. – 1997. – № 37. – С. 12; Миронець Н. Напишіть, пане докторе, про її поезії, її життя, її стиль / Надія Миронець // Українське слово. – 2000. – № 20. – С. 12.

³ Поклик душі : до 100-річчя від дня народження Олени Теліги : біобібліогр. покажч. / уклад. Л. А. Костильова ; ред. Р. М. Щербан, Л. Г. Сахнюк ; Рівненська держ. обласна бібліотека. – Рівне : Волинські обереги, 2006. – 32 с. – (Серія «Славетні земляки»); Олена Теліга. Бібліографічний покажчик [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ukrlife.org/main/evshan/teliha_100biobib.htm

У праці «Поети Празької школи» редакційна колегія наводить біографічні дані про поетів, зокрема, і про Олену Телігу як учасницю даної школи. Наголос зроблено на її біографію саме в руслі культурницької діяльності. Авторський колектив вміщує в збірнику її поезії та деякі матеріали, присвячені мисткині¹.

Праця М.Ільницького «Критики і критерії. Літературно-критична думка в Західній Україні 20 – 30-х рр. ХХ ст.» . Робота містить ряд статей, одна з котрих стосується Дмитра Донцова – «Дві раси, дві касти, дві літератури (Дмитро Донцов)»). В ході цієї статті автор розкриває перед нами появу «Літературно-наукового вісника» (ЛНВ) в 1922 р. у Львові і важливість даного видання для літератури того періоду, адже довкола ЛНВ і його редактора гуртувались молоді поети, котрі творили нову літературу. Автор розкриває поняття «пражська школа», адже саме до цієї школи відносять творчість О.Теліги². Про культурне життя в Західній Україні і роль в ньому О.Теліги міститься інформація і в загальному збірнику³.

Г.Ільєва у праці «Таємниці кохання» розкриває біографію поетеси. Проте все ж праця присвячена саме аналізу творчості з літературознавчої точки зору. О.Климентова у своїй праці аналізує творчість поетеси, приділяє увагу основним тематичним мотивам у творчості⁴.

¹ Поети Празької школи : срібні сурми : антологія / упоряд. М. Ільницький. – К. : Смолоскип, 2009. – 916 с.

² Ільницький М. Критики і критерії : літературно-критична думка в Західній Україні 20–30-х рр. ХХ ст. / Микола Ільницький. – Л. : ВНТЛ, 1998. – 188 с.; Ільницький М. Від «Молодої Музи» до «Празької школи» / Микола Ільницький / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів. обласний науково-методичний інститут освіти. – Л. : [Б. в.], 1995. – 319 с.

³ Культурне життя в Україні. Західні землі : документи і матеріали. Т. 1. 1939–1953 / НАН України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича ; упоряд. Т. Галайчак [та ін.]. – К. : Наукова думка, 1995. – 749 с.

⁴ Ільєва Г. О. Таємниці кохання : до проблем любовної поезії української еміграції / Г. О. Ільєва. – Коломия : Видавничо-поліграфічне товариство «Вік», 1996. – 112 с. : іл. ; Климентова О. Творчість Олени Теліги та літературно-культурологічна ситуація «Празької школи» : моногр. / О. В. Климентова. – К. : ДУІКТ, 2009. – 166 с.

Ю.Ковалів теж акцентував увагу на біографічних віхах діячки ¹, С.Пінчук, котрий наголошував на значимості поетеси для української культури ² та В.Салига зприділяють увагу на феномену поетеси як особистості ³.

Окремо слід виділити праці, котрі розкривають перед нами політичну діяльність мисткині. В цьому ж ключі варто наголосити на газетах «Краківськ вісті», «Українське слово», «Література і мистецтво» та «Літаври», адже це все газети часів окупації. Редактором «Літаврів» була поетеса. На сторінках даних видань ми можемо побачити ту безкомпромісність, яку проявила героїня, відхиляючи ухорництво по відношенню до нацистів⁴. Зокрема, О.Баган у співавторстві з Б.Черваком у праці «Лицарі духу» наголошували на важливості політичної діяльності досліджуваної постаті, зазначаючи про важливість внеску поетеси у державотворі процеси ХХ ст. як учасниці ОУН ⁵. Б. Червак у своїй праці детально проаналізував біографію поетеси та її творчість. Ця праця становить вагому цінність через порушення багатьох аспектів – як політичної діяльності, так і ролі творчості О.Теліги ⁶. Продовжує свої розвідки про мисткиню Б.Червак працею праці «Уроки націоналізму» можна почерпнути

¹ Ковалів Ю. Олена Теліга / Ю. Ковалів // Розбудова держави. – 1993. – № 3(10). – С. 3–11.

² Пінчук С. Феномен Олени Теліги / С. Пінчук // Час. Time : тижневик. – 1997. – № 28. – С. 11.

³ Салига В. Феномен Олени Теліги / В. Салига // Столиця. – 2002. – С. 6.

⁴ Утворення Спілки українських письменників // Українське слово. – 14 жовтня 1941. – Ч.30. – 4 с.; 3 перших днів «Українського слова» // Українське слово. – 17 жовт.1941. – Ч.33. – 4 с.; Нові видання «Українського видавництва з Бібліотеки сучасних письменників // Краківськ вісті. – 1941. – Ч. 1 (157). – С. 5; Літаври : [тижневик] / [за ред. О. Теліги]. – К., 1941. – 16 листоп. (ч. 1). – 4 с.; Літаври : [тижневик] / [за ред. О. Теліги]. – К., 1941. – 23 листоп. (ч. 2). – 4 с.; Літаври : [тижневик] / [за ред. О. Теліги]. – К., 1941. – 30 листоп. (ч. 3). – 4 с.

⁵ Баган О. Лицарі духу : українські письменники-націоналісти – «вісниківці» / О. Баган [та ін.]. – 2-ге вид., доп. – Дрогобич : Відродження, 1996. – 284 с. : фотоіл.

⁶ Червак Б. О. Олена Теліга : життя і творчість / Б. Червак. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 1997. – 60 с.

інформацію про діячку. Автор деталізує політичну діяльність поетеси та робить наголос на її творчість¹.

Присвячує дослідження Олені Телізі літератор, котрий торкається як її творчості, так і поезій – М.Жулинський². Акцент на дослідженні політичної діяльності мисткині зробив дослідник Ю.Фігурний³. Саме на сторінках праці Фігурного у контексті біографічної канви поетеси знаходимо відомості про громадянина Музиченка, котрий і був тим, хто покинув Спілку Письменників і не зізнався гестапо, що до неї належить, що, в свою чергу, наводить нас на роздуми, що саме він був, ймовірно, одним з тих людей, хто написав наклеп на Олену Телігу за її націоналістичну діяльність. Знаходимо відомості про політичну діячку на сторінках праці Б.Савчука, котрий аналізує значення мисткині в громадських та культурницьких процесах Західної України з позицій гендеру⁴.

¹ Червак Б. О. Уроки націоналізму / Б. О. Червак. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2002. – 112 с.; Червак Б. О. «На грані двох світів»: (світлій пам'яті О. Теліги) / Б. Червак // Молодь України. – 1996. – № 7. – С. 1, 5.; Червак Б. О. Національний ідеал Олени Теліги / Б. Червак // Українське слово. – 2009. – № 30. – С. 10–11; Червак Б. О. Олена Теліга – воїн української революції: (до 100-річчя від дня народження Олени Теліги) / Б. Червак // Українське слово. – 2006. – № 29. – С. 4–5; Червак Б. Олена Теліга: велич духу і символ честі [Електронний ресурс] / Б. Червак // День : щоденна українська газета офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://incognita.day.kiev.ua/olena-teliga-velich-duxu-i-simvol-chesti.html>. – 18.08.14; Червак Б. Олена Теліга: «Життя – це боротьба, а боротьба – це справжнє життя» [Електронний ресурс] / Українська правда : заснована Георгієм Гонгадзе у 2000 році : офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/07/21/46382/>. – 18.08.14.

² Жулинський М. Олег Ольжич і Олена Теліга : нариси про життя і творчість : вибрані твори / М. Жулинський ; Дослідна фундація ім. О. Ольжича в США. – К. : Вид-во імені Олени Теліги, 2001. – 144 с. : портр. Жулинський М. Пішла, бо знала: повернеться! / М. Жулинський // Голос України. – 1997. – № 208. – С. 6. Жулинський М. Українська література: творці і твори : учням, абітурієнтам, студентам, учителям / Микола Жулинський. – К. : Либідь, 2011. – 1152 с.

³ Фігурний Ю. С. Державотворча діяльність Олени Теліги в українознавчому вимірі : до 65-річчя її героїчної смерті / Юрій Фігурний ; НДІ українознавства, Відділ української етнології. – К. : НДІУ, 2007. – 41 с.

⁴ Савчук Б. Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання третина XIX – 1939 р.) / Борис Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея – НВ, 1998. – 278 с.

Грунтовно проаналізували політичну діяльність поетеси С.Кот і С.Карамаш¹. Активність поетеси в часи війни відображено в окремому збірнику та статті². О.Кучерук надав нам відомості про газету «Українське слово», мистецьким додатком до котрої були «Літаври», що допомагає краще збагнути працю в тогочасних окупаційних умовах діячки культури³.

Дослідники І.Патриляк і М.Боровик з нових позицій аналізують події Другої світової війни, ролі ОУН-УПА в ній і не оминаючи практик повсякденного виживання населення.Наукові зазначають про ідеологічну важливість періодичної преси в часи окупації і, зокрема, «Українського слова»⁴. У праці «Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. : іст. Нариси» деталізовано інформацію про Другу світову війну⁵. Актуальним є залучення в дослідження праці В.Шайкан, так, як там викладено історію практик повсякденного виживання населення⁶. Для нашого дослідження цінність становлять праці

¹ Кот С. Підпілля ОУН в окупованому Києві. 1941-1943.//Друга світова війна і доля народів України: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – К.:Сфера, 2005. – 220 с. ; Карамаш С. Бабин Яр – у трагічних подіях 1941 – 1943 років. Історія і сучасність (історико-архівне дослідження). – К.: КММ, 2014. – 256 с., 150 іл.; Карамаш С. Олена Теліга у Києві / С. Карамаш // Київ Шевченківський. – 1997. – № 6. – С. 3; Ковалів Ю. Олена Теліга / Ю. Ковалів // Розбудова держави. – 1993. – № 3(10). – С. 3–11.

² Олена Теліга і часопис «Волинь» Уласа Самчука // Лісова Н., Павлюк І. Олена Теліга. Або-або. – 2011; Олена Теліга : в 100-ту річницю народження // Українка в світі. Ukrainian woman in the world. – 2006. – № 4. – С. 22–24.

³ Кучерук О. Історія і сьогодення / Олександр Кучерук // Українське слово. – 2003. – № 17/18. – С. 4–5.; Кучерук О. «Українське слово» 1941 року / Олександр Кучерук // Українське слово. – 2003. – № 8. – С. 1, 12.; Кучерук О. Часопису «Українське слово» – 70 / Олександр Кучерук // Українське слово. – 2003. – № 13. – С. 11.

⁴ Патриляк І. К. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду / І. К. Патриляк, М. А. Боровик. – К. : [Видавець Лисенко М. М.], 2010. – 590 с.

⁵ Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. : іст. нариси: у 2 кн. Кн. 1 / [А. Айсфельд, І. Ветров, Т. Вінцовський та ін. ; НАНУ, Ін-т історії України] ; редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]. – К. : Наукова думка, 2011. – 731 с. : іл.

⁶ Шайкан В. О. Повсякдення українців у роки німецької окупації. 1941–1944 / Валентина Шайкан. – К. : ПП Наталія Брехуненко, 2010. – 80 с.

Кентія¹, Вериги², Гринів³ та збірники редакційних колективів, присвячені ОУН та УПА⁴. Саме не відриваючи дослідження постаті від загального контексту історичних процесів, в котрих О.Теліга провадила свою всебічну діяльність, ми можемо краще дослідити проблему. Важливими в цьому контексті є також праці І.Патриляка, В.Сергійчука, О.Стасюка⁵. Інтерес становить дослідження О.Зайцева, де ми знаходимо відомості про ОУН та Д.Донцова і його вплив на

¹ Кентій А. В. Нариси історії Організації українських націоналістів в 1929–1941 рр. / А. В. Кентій ; НАН України, Ін-т історії України. – К., 1999. – 201 с.

² Верига В. Втрати ОУН в часі Другої Світової війни або «Здобудеш українську державу або загинеш у боротьбі за неї» / В. Верига. – Торонто : Новий шлях, 1991. – 206 с.

³ Гринів О. Україна й українці в Другій світовій війні : з платформи Українського національно-патріотичного блоку Львівщини / Олег Гринів // Просвіта. – 1995. – № 73. – С. 1, 2.

⁴ В боротьбі за Українську державу / М.Марунчак; Післямова Є.Гриніва. – Л.:Меморіал, 1992. – 1303 с.: іл.; Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія : історичні нариси / [В. В. Дзьобак, І. І. Ільюшин, Г. В. Касьянов та ін.]; НАНУ, Ін-т історії України; відп. ред. С. В. Кульчицький. – К. : Наукова думка, 2005. – 496 с.; Організація українських націоналістів і Українська повстанська армії : фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА / НАНУ, Ін-т історії України. – К. : Наукова думка, 2005. – 52 с.; ОУН. Минуле і майбуття / [відп. ред. С. Таран]. – К. : Фондація ім. О. Ольжича, 1993. – 295 с.; Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича / упоряд. і відп. ред. Юрій Сливка. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2004. – 294 с. – (Серія «Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність»; 2004 ; № 11).

⁵ Патриляк І. К. «Встань і борись! Слухай і вір...». Українське націоналістичне підпілля та повстанський рух, 1939–1960 рр. : [моногр.] / Іван Патриляк ; Центр дослідж. визвол. руху. – Л. : Часопис, 2012. – 591 с. : рис., табл.; Патриляк І. К. «Перемога або смерть» : український визвольний рух у 1939–1960-х рр. / Іван Патриляк ; Центр дослідж. визвол. руху. – Л. : Часопис, 2012. – 509, [3] с. : іл., фот., табл. – (Наш формат історії); Сергійчук В. І. Наша кров – на своїй землі / Володимир Сергійчук. – Вид. 4-те, допов. – К. : Українська Видавнича Спілка, 2000. – 88 с.; Стасюк О. Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941-1953 рр.) – Львів: Центр досліджень визвольного руху, Інститу українознавства ім.І.Крип'якевича, 2006. – 384 с.

формування самосвідомості поетеси¹. Допомагають краще розкрити діяльність ОУН та О.Теліги і підручники². В.Киркевич зазначає про ймовірну знахідку місця поховання О.Теліги з товаришами³.

Також ми використали допоміжні видання, які торкаються не лише досліджуваної постаті, а і допомагають дізнатися детальнішу інформацію про оточуюче середовище поетеси. Адже саме коло спілкування викристалізувало її патріотичну позицію⁴. Доповнити інформацію про поетесу і товаришів нам допомагають різноманітні довідкові видання⁵.

¹ Зайцев О. Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки): Нариси інтелектуальної історії. [Монографія] / О. Зайцев ; наук. ред. Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2013. – 488 с.

² Історія України. Новітня доба : навч. посіб. / [В. М. Литвин, В. Ф. Колесник, А. Г. Слюсаренко та ін.]; за ред. В. М. Литвина. – К. : Академвидав, 2012. – 480 с.; Литвин В. М. Історія України : підручник / В. М. Литвин. – К. : Наукова думка, 2009. – 822 с. ; Історія української літератури. XX століття : у 2 кн. Кн. 1. 1910 – 1930-ті роки : навч. посіб. / за ред. В. Г. Дончика. – К. : Либідь, 1993. – 784 с.; Субтельний О. Україна : історія / Орест Субтельний. – 3-є вид., перероб. і доп. – К. : Либідь, 1993. – 720 с.

³ Киркевич В. Знайдено місце поховання Олени Теліги // Вечірній Київ. – 16 листопада 1993. – №219 (14831). – С.4.

⁴ Діячі науки і культури України : нариси життя та діяльності / [О. В. Даниленко та ін.]; ред. А. П. Коцур, Н. В. Терес ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Книги–XXI, 2007. – 464 с.; Загублений талант. Сергій Кушніренко : біографічний нарис, твори, документи / упорядкув., перед. сл., біограф. нарис, прим. Н. Миронець. – Дрогобич : Коло, 2013. – 258 с. : іл.; Зек Б. Олег Штуль у боротьбі за Україну / Богдан Зек. – Торонто ; Л. : Літопис УПА, 2013. – 110 с.; Набитович І. Леонід Мосендз – лицар святого Грааля : творчість письменника в контексті європейської літератури / І. Набитович. – Дрогобич : Відродження, 2001. – 222 с.; Янчук М. Варшавський період Юрія Липи // Нескорена нація. – Львів. – 2000. – №9–10. – 8 с.; Жив'юк А. Пані Самчукова / Андрій Жив'юк // Літературна Україна. – 1995. – № 33/34). – С. 8; Чернихівський Г. І. З Україною в серці назавжди : до 20-ліття смерті Олега Штуля-Ждановича / Гаврило Чернихівський // Українське слово. – 1997. – 23 жовт. (число 42). – С. 1, 5; Погребенник Ф. Іван Коровицький / Федір Погребенник // Визвольний шлях. – 1996. – № 5. – С. 609–614.

⁵ Головата Л. «Українське видавництво» у Кракові – Львові, 1939–1945 : бібліогр. довід. Т. 1. Книжки й аркушеві видання / Л. Головата ; співупоряд. наук.-довідк. апарату Л. Суц ; відп. ред. С. Захаркін ; Наук. т-во ім. Т. Шевченка в Америці, Укр. наук. ін-т Гарвард. ун-ту, Від. наук. бібліографії Львів. нац. наук. б-ки України ім. В. Стефаника, Центр незалеж. іст. студій, Ін-т критики. –

Загальні біографічні відомості подають нам такі автори, як Р.Мовчан, Ю.Поташний, Ю.Потапенко, Р.Рокитнянець, М.Сингаївська, Т.Стешенкової, М.Цвірко, Н.Іщук-Пазуняк¹. Допомагають краще зрозуміти біографічні віхи

К. : Критика, 2010. – 328 с.; Добко Т. В. Вістник : місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя. 1933–1939 = Vistnyk index to 1933–1939 : систем. покажч. змісту / Т. В. Добко, Б. Д. Ясінський ; наук. ред. О. С. Онищенко; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Б-ка Конгресу США, НТШ Америки. – К. ; Вашингтон ; Нью-Йорк : НБУВ, 2002. – 340 с.; Енциклопедія українознавства : словникова частина. Т. 1. Абаза – Голов'янка / Наукове товариство ім. Шевченка ; гол. ред. Володимир Кубійович. – [Paris ; New York] : Молоде життя, 1955. – 400 с. : іл.; Енциклопедія українознавства : словникова частина. Т. 3. Зернове господарство – Крушельницький / Наукове товариство ім. Шевченка ; гол. ред. Володимир Кубійович. – [Paris ; New York] : Молоде життя, 1959. – с. 801–1200 : іл.; Енциклопедія українознавства : словникова частина. Т. 6. Перемишль – Пряшівщина / Наукове товариство ім. Шевченка ; гол. ред. Володимир Кубійович. – [Paris ; New York] : Молоде життя, 1970. – с. 2001–2400 : іл.; Енциклопедія українознавства : словникова частина. Т. 8. Сигаревич – Тимковская / Наукове товариство ім. Шевченка ; гол. ред. Володимир Кубійович. – [Paris ; New York] : Молоде життя, 1976. – с. [2], 2805–3200 : іл.; Логіка: словник-довідник / авт.-уклад. М.Г. Тофтул. – К.: ВЦ «Академія», 2012. – 312 с.; Політологічний енциклопедичний словник / В. Б. Авер'янов [та ін.] ; упоряд. В. П. Горбатенко ; відп. ред. Ю. С. Шемшученко [та ін.] ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Українська асоціація політологів. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : Генеза, 2004. – 735 с.; Політологічний словник : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. навч. / ред. М. Ф. Головатий, О. В. Антонюк ; Міжрегіональна акад. управління персоналом. – К. : МАУП, 2005. – 792 с.; Социологический энциклопедический словарь : на русском, английском, немецком, французском и чешском языках / РАН, Ин-т социологии, Ин-т социально-политических исследований ; сост. З. Т. Голенкова [и др.] ; ред. Г. В. Осипов. – М. : ИНФРА-М ; НОРМА, 1998. – 488 с.; Українці Австралії : енциклопедичний довідник / Т-во Збереження Української Спащини в Австралії ; ред.: В. Шумський, М. Шумський. – Сідней : Вільна Думка, 2001. – 672 с.; Encyclopedia of Ukraine. Vol. 5. St–Z / The Canadian Institute of Ukrainian studies, The Shevchenko Scientific Society (Sarcelles, France), The Canadian Foundation for Ukrainian studies ; ed. by Danylo Husar Struk. – Toronto ; Buffalo ; London : University of Toronto press, 1993. – 886 p. : ill.

¹ Мовчан Р. Душа в червоній амазонці : українська поетеса О. Теліга / Р. Мовчан // Голос України. – 1992. – № 30. – С. 13. Поташний Ю. Навіть смерть не змусила її порушити слово / Ю. Поташний // Київська правда. – 2002. – № 81. – С. 3.; Потапенко Ю. Київське тяжіння поетеси і патріотки // Голос України. – 2002. – №57 (2808).– 16 с.; Рокитнянець В. Славетні дочки нації / В. Рокитнянець // Нескорена нація. – 1994. – № 4. – С. 1; Сингаївська М.

поетеси і статті та праці на пошану в честь її пам'яті¹. Інформацію, котра доповнює дослідження, можна почерпнути і з інтернет – ресурсів².

Джерельну базу дослідження становлять архівні матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади і управління листування між поетесою і товаришами, котрі містяться у фонді Української студентської громади (Ф.

Голгофа Олени Теліги / М. Сингаївська // Демократична Україна. – 1992. – № 24. – С. 4. Стешенкова Т. Її звізда палахкотітиме нащадкам... / Тамара Стешенкова // Літературна Україна. – 1997. – № 9. – С. 2; Цвірко М. Гідна дочка України // Вечірній Київ. – 1997. – № 40. – 8 с.; Іщук-Пазуняк Н. Пам'яті Олени Теліги / Н. Іщук-Пазуняк // Іщук-Пазуняк Н. Вибрані студії з історії, лінгвістики, літературознавства і філософії / Наталія Іщук-Пазуняк; упоряд.: О. Леонтович, В. Погребенник. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2010. – 536 с.

¹ Зрослись душею, сплелись корінням / упоряд. М. Рубанець. – К.: Успіх і кар'єра, 2008. – 224 с.; Іщук-Пазуняк Н. Вибрані студії з історії, лінгвістики, літературознавства і філософії / Наталія Іщук-Пазуняк; упоряд.: О. Леонтович, В. Погребенник. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2010. – 536 с.; Феномен Олени Теліги / за матеріалами С. Пінчука // Українське слово. – 2003. – № 8. – С. 1–2.

² 105 років від дня народження Олени Теліги [Електронний ресурс] / Тиждень.ua: офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/26840>. – 18.08.14.; Загоруй Я. Олена Теліга: Повернення із забуття [Електронний ресурс] / Ярослав Загоруй. – Режим доступу: <http://www.interesniy.kiev.ua/znamenitye-kievyane/pisateli-i-poety/olena-teliga-povernennya-iz-zabuttya>. – 18.08.14.; Москвичова А. Олена Теліга – пані в капелюшку [Електронний ресурс] / А. Москвичова. – Режим доступу: http://teatre.com.ua/portrait/olena_teliga_pani_v_kapeljushku. – 18.08.14. Кріль О. Олена Теліга: поетеса, патріотка, модель [Електронний ресурс] / О. Кріль. – Режим доступу: <http://www.uamodna.com/articles/olena-teliha-poet-patriot-model>. – 18.08.14.; Левитас И. Мифическая могила, мифическая надпись, мифические цифры [Электронный ресурс] / Илья Левитас. – Режим доступа: <http://varjag-2007.livejournal.com/5249698.html>. – 18.08.14.; Олена Теліга – жінка, дружина [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <http://dyvensvit.org/articles/7134.html>. – 18.08.14.; Олена Теліга: коротке життя довжиною у вічність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sich-zhinocha.org/content/olena-teliga-korotke-zhittya-dovzhinoyu-u-vichnist>. – 18.08.14.; Олена Теліга. Сила через радість [Електронний ресурс] // Народний оглядач: портал світоглядних новин. – Режим доступу: <http://ar25.org/article/olena-teliga-syla-cherez-radist.html?id=19579>. – 18.08.14. Пласт [Електронний ресурс] / Пластовий портал: офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.plast.org.ua/plast/fact-list>. – 18.08.14; У пошуках «своїх» України [Електронний ресурс] / Тиждень.ua: офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/History/27082>. – 18.08.14.

3571)¹. Особова справа поетеси зберігається у фонді Українського педагогічного інституту ім. М.Драгоманова в Празі (Ф. 3972), в якій є, зокрема, свідоцтво про народження, що допомагає встановити точну дату народження поетеси і місце її народження² (адже, наприклад, О.Жданович зазначав про 1907 р. народження О.Теліги і місце-СанктПетербург, а в документі – 1906 р. і місце-Іллінське під Москвою).

У Центральному державному архіві зарубіжної україніки у фонді Світової координаційної ради ідеологічно споріднених організацій (Ф. 38) містяться замітки про вшанування пам'яті поетеси та спогади, у яких розкривається політична діяльність О.Теліги³.

У Центральному державному історичному архіві м. Львова, у фонді Наукового товариства ім.Т.Шевченка (Ф. 309) містяться вітальні листи, телеграми організацій і приватних осіб делегатам II з'їзду українських лікарів та інженерів у Львові, де згадується прізвище батька поетеси. Ці документи опосередковано торкаються об'єкту дослідження, адже підтверджують високий рівень культури її родини, який вплинув на формування самосвідомості діячки. Це ж стосується і статей на політичні теми, в котрих фігурує прізвище проф.

¹ ЦДАВО України. Ф. 3571. Українська Студентська Громада у Варшаві. Оп. 2. Спр. 1. Листи та листівки Олени Теліги до Ксені Світлик (10 серпня 1936 – 8 квітня 1939). 19 арк.

² ЦДАВО України. Ф. 3972. Український педагогічний інститут ім. Драгоманова в Празі. Спр. 900. Особиста справа студентки Шовгенової Олени. 44 арк.

³ ЦДАЗУ. Ф. 38. Світова координаційна рада ідеологічно споріднених націоналістичних організацій (СКР ІСНО). Оп. 1. Спр. 30. Звернення та інформаційний бюлетень Президії СКР ІСНО до проводів членів складових організацій, усіх українців світу, про вшанування пам'яті Петлюри С.В., Коновальця Є. М., Ольжича О. О., Теліги О. І., а також про укладення нового союзного договору. Гектогр. 1984 – березень-серпень 1991. 13 арк.; ЦДАЗУ. Ф. 38. Світова координаційна рада ідеологічно споріднених націоналістичних організацій (СКР ІСНО). Оп. 1. Спр. 44. Документи (листи, маніфест, статті, прокламація, довідки, повідомлення та ін. від громадських організацій та окремих осіб, надіслані до редакції) про діяльність ж. «Самостійна Україна» (м. Чикаго, США). Англ, укр. Гектогр., друк типогр., маш. Копії з прав. рук. 21 лютого – 5 грудня 1992. 245 арк.

І.Шовгенова. Листування між поетесою та її подругою К.Світлик допомагає краще осягнути постать діячки культури. Тут зберігається і листування між знайомими та товаришами О.Теліги, котре містить згадки про діячку, що допомагає об'єктивніше зрозуміти її активність та особистість загалом¹.

У фонді Товариства «Просвіта», (м. Львів) (Ф. 348) знаходиться переписка товариства «Просвіта» у Львові з однойменним товариством у Кракові, яке підтверджує, що краківська Просвіта була відгалуженням львівської (товариство «Зарево», котре очолювала мисткиня, належало до краківської Просвіти)².

У Державному архіві Київської області міститься фонд Музею-архіву перехідного періоду, (Ф. Р – 2412) зберігаються документи часів окупації, зокрема, постанови Київської міської управи, накази відділу пропаганди і преси Верховного командування німецької армії, відношення відділу пропаганди Київської міської управи в інші відділи управи, в райуправи міста Києва та інші установи, переписка відділу пропаганди міської управи з іншими її відділами, матеріали про передачу у підпорядкування відділу пропаганди типографій, списки закладів громадського харчування . Саме в цих документах є відомості,

¹ ЦДІА України, м. Львів. Ф. 309. Наукове Товариство ім. Т. Шевченка. Оп. 1. Спр. 100. Вітальні листи і телеграми організацій і приватних осіб делегатами II з'їзду українських лікарів та інженерів у Львові(1930–1931). 65 арк.; ЦДІА України, м. Львів. Ф. 309. Наукове Товариство ім. Т. Шевченка. Оп. 1. Спр. 164. Переписка с польскими и иностранными академиями наук об обмене научными изданиями, праздновании юбилейных дат, высылке литературы и по другим вопросам (26 мая 1918 г. – 3 декабря 1925 г.). 26 арк.; ЦДІА України, м. Львів. Ф. 309. Наукове Товариство ім. Т. Шевченка. Оп. 1. Спр. 1996с. Статті на політичні, історичні та літературні теми авторів з фами́ліями на букву «Ш». Рукописи. (1 июля 1929 г. – 1 июля 1929 г.). 33 арк.; ЦДІА України, м. Львів. Ф. 309. Наукове Товариство ім. Т. Шевченка. Оп. 1. Спр. 2437. Письма к Свитлык Ксени от родственников и знакомых. (17 января 1937 – 12 ноября 1938 г.). 100 арк.

² ЦДІА України, м. Львів. Ф. 348. Товариство «Просвіта», м. Львів. Оп. 1. Спр. 3129. Листування з філіалом в м. Краків про проведення зборів, нарад, сплати членських внесків та інші організаційні питання. (почато 1921 – закінчено 1939 р.). 213 арк.

які підтверджують, що поетеса очолювала відновлену Спілку українських письменників¹.

Archiwum Narodowij w Krakowe (м.Краків, Польща), фонд Українське культурне товариство Просвіта (Ukrainskie Stowarzyszenie Kulturalne Proswita) (Ф.СМКР 436), Товариство «Просвіта», філія в Кракові (Towarzystwo Proswita

¹ ДАКО. Ф. Р – 2412. Музей-архів перехідного періоду. Оп. 2. Спр. 4. Постановления Киевской Городской Управы. (6 октября 1941 – 16 декабря 1941). 234 арк.; ДАКО. Ф. Р – 2412. Музей-архів перехідного періоду. Оп. 2. Спр. 29. Приказ отдела пропаганды и прессы Верховного командования немецкой армии, ведомости и другие материалы о передаче в ведение отдела пропаганды Киевской горуправы типографий, литографий, о выдаче зарплаты сотрудникам отдела пропаганды Горуправы и по другим вопросам. 161 арк.; ДАКО. Ф. Р – 2412. Музей-архів перехідного періоду. Оп. 2. Спр. 38. Стенограмма пленума Киевской Горуправы от 6 декабря 1941 г. – 74 арк.; ДАКО. Ф. Р – 2412. Музей-архів перехідного періоду. Оп. 2. Спр. 41. Стенограммы пленумов Шевченковской райуправы г. Киева от 8, 15, 22, 29 декабря 1941 и 25 февраля 1942 г. (№ 437, 463–466). 145 арк.; ДАКО. Ф. Р – 2412. Музей-архів перехідного періоду. Оп. 2. Спр. 51. Положение, план работы и др. материалы о работе сектора цен и наценок при отделе торговли и питания Горуправы. Распоряжение головы г. Киева, объявление и другие документы о порядке выдачи школьникам хлебных карточек, о получении жителями хлебных карточек, о получении жителями хлебных карточек. Списки учреждений общественного питания. 16 арк.; ДАКО. Ф. Р – 2412. Музей-архив переходного периода. Оп. 2. Спр. 212. Отношения отдела пропаганды Киевской горуправы в другие отделы Управы в райуправы г. Киева и другие учреждения о включении электроэнергии в квартиры отдельных лиц, об обеспечении отдельных лиц жилплощадью и по другим вопросам. (18 октября 1941 г. – 15 декабря 1941 г.). 216 арк.; ДАКО. Ф. Р – 2412. Музей-архив переходного периода. Оп. 2. Спр. 213. Отношения отдела пропаганды в отделы управы и другие учреждения г. Киева о назначении в отдел сотрудников, предоставлении отдельным лицам квартир и по др. вопросам. (10 октября – 27 ноября 1941 г.). 280 арк.; ДАКО. Ф. Р – 2412. Музей-архив переходного периода. Оп. 2. Спр. 262. Переписка отдела пропаганды Киевской Горуправы с другими отделами Управы, с райуправами г. Киева и другими учреждениями об устройстве на работу отдельных лиц, об оказании помощи отдельным лицам и по другим вопросам. (13 октября 1941 г. – 20 декабря 1941 г.). 99 арк.

Filia w Krakowie) (STGR 238) містить статuti товариства, котрі стосуються Краківського товариства «Просвіта» і опосередковано торкаються теми дослідження¹.

В Інституті Рукопису Національної бібліотеки ім. В.Стефаника (м. Львів) у фонді Б.-І.Антонича (Ф.10) зберігаються листи діячки до поета². У фонді Є.Ю. Пеленського (Ф.232) знаходиться лист від Н.Зибенкової, подруги поетеси, до Є.Ю. Пеленського на захист мисткині від нападок у тогочасних літературних колах³.

У Бібліотеці Народовій (Biblioteka Narodowa (Варшава,Польща)), в Архіві Дмитра Донцова (Archiwum Dmytra Doncowa) (Т. XII), міститься листування поетеси та редактора ЛНВ («Вістника»), яке дає можливість зрозуміти як починався творчий шлях поетеси, її літературні смаки⁴.

Серед комплексу джерел слід виділити окремо опубліковані документи.

Важливими є збірники документів, котрі стосуються ОУН, Другої світової війни, історії міста Києва і допомагають відтворити картину діяльності О.Теліги в часи окупації⁵. Окремо слід виділити збірник документів, котрий стосується документів по родині Теліг¹.

¹ SMKR 436.Ukrainskie Stowarzyszenie Kulturalne «Proswita». 17 ark.; STGR 238. Towarzystwo «Proswita» Filia w Krakowie (1894–1932). 345 ark.

² Ф. 10. Антонич Б.- І. Од. зб. 42. Теліга Олена. Листи до Антонича Богдана Ігоря Васильовича (1934, 1935, 1937, Варшава). 9 арк.

³ Ф. 232. Пеленський Є.- Ю. Пел–39. Зибенкова Наталя, інж. Лист до редакції «Дажбога» (1934 р., Львів). 2 арк.

⁴ Archiwum Dmytra Doncowa. Mf. nr. 83986. T. 12 : Korespondencja od roznych osob i instytucji : S–T z lat 1908–1939. Liczba klatek 805.

⁵ Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів. Т. 10, ч. 2. Газета «Українське слово» 1941 року / [редкол. В. Верига та ін.] ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Орг. Укр. Націоналістів, Арх. Орг. Укр. Націоналістів, Фундація ім. О. Ольжича, Б-ка ім. О. Ольжича ; упоряд. О. Кучерук. – К. : [Б. м.] : [Б. в.], 2004. – 304 с.; ОУН в 1941 році : документи : в 2 ч. Ч. 1 / [упоряд.: О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк та ін. ; відпр. ред. С. Кульчицький]. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2006. – 336 с. ОУН в 1941 році : документи : в 2 ч. Ч. 2 / [упоряд.: О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк та ін. ; відп. ред. С. Кульчицький]. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2006. – с. 337–618.; Німецька поліція про націоналістичне підпілля / підгот. до друку Н. Миронець ; пер. з нім.

Вагомою складовою джерельної бази стали спогади сучасників про мисткиню. Їх можна умовно розділити на 2 групи:

- перша: спогади про життя та активність поетеси на еміграції в Чехословаччині та Польщі;
- друга: спогади сучасників про діяльність О.Теліги в «київський», окупаційний період життя.

До першої групи мемуаристів поетеси можна віднести О.Штуля - Ждановича (можна віднести до обох груп), Ю.Бойка, Ю.Клинового, Є.Маланюка, Б.Вітошинського, І.Денисюк, Д.Донцова (можна віднести до обох груп), Я.Славутича, Г. Лашенко, Н.Лівицької-Холодної, О.Лятуринської, І. Падох, З.Плітас.

До другої групи ми віднесли спогади про поетесу У.Самчука, І.Колосіва, М.Ситника, Т.Бак-Бойчука Я.Гайваса, С.Гординського, С.Ледянського,

В. Солошенко // Українське слово. – 1997. – № 43. – С. 12.; Німецька поліція про націоналістичне підпілля / підгот. до друку Н. Миронець ; пер. з нім. В. Солошенко // Українське слово. – 1997. – № 42. – С. 12.; Німецька поліція про націоналістичне підпілля / підгот. до друку Н. Миронець ; пер. з нім. В. Солошенко // Українське слово. – 1997. – № 41. – С. 12.; Київ у дні нацистської навали. За документами радянських спецслужб : [зб. док.] / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України, Київ. міськдержадмін., Держ. арх. СБУ ; [упоряд.: Т. В. Вронська та ін. ; редкол.: О. Є. Лисенко (відп. ред.) та ін.]. – К. ; Л. : [Б. в.], 2003. – 526, [64] с. : фотогр.; Косик В. Розкол ОУН. 1939–1940 : зб. док. / В. Косик ; Львів. держ. ун-т ім. І. Франка, НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. – Л. : [Б. в.], 1997. – 134 с.; Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні : зб. документів і матеріалів / ред. П. М. Костриб. – К. : Державне вид-во політичної літератури УРСР, 1963. – 488 с.; Історія Києва: від княжої доби до сучасності : збірник документів і матеріалів : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Іст. ф-т ; [за заг. ред. В. Ф. Колесника, А. П. Коцура, Н. В. Терес ; упоряд.: В. І. Червінський, Л. В. Морфлюк та ін.]. – К. : Книги – 21, 2005. – 773 с.

¹ Документи про Шовгенових та Теліг у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України : покажчик / НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського ; [упоряд.: Н. В. Маковська та ін. ; редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін.]. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2006. – 151 с. : іл.

Г.Полікарпенка, Р.Ш. (криптонім не розшифровано), Л.Форостівського, Ю.Химинця, Я.Шумелди, О.Лашенко.

Звісно, часто спогади сучасників про відомих діячів виступають суб'єктивним джерелом, адже люди через товариські стосунки можуть надто возвеличувати постать або навпаки – применшувати її значення через розбіжність у поглядах, особисту неприязнь. Тому до таких праць потрібно підходити критично. Незважаючи на вище сказане, спогади є важливим джерелом і їх необхідно використовувати.

Започаткував дослідження видатної постаті саме даний соратник і друг поетеси О.Жданович. Отже, він, як ніхто інший добре знав мисткиню, її життєві позиції. Напевне, він є одним з тих авторів, котрі мають моральне право писати про неї. Потрібно не применшувати значення праці даного автора, хоча вона мала деякі неточності, наприклад, в біографічному нарисі (стосовно дати народження), проте це було уточнено в подальших дослідженнях.

Як зазначають авторитетні дослідники життя та діяльності поетеси Н.Миронець, І.Боднарук, що заслуга О.Ждановича не лише в тому, що він упорядкував праці поетеси, а, в першу чергу, зберіг їх для нащадків, котрі і стали джерелом збірки «Душа на сторожі»¹ (до речі, першої збірки, де було опубліковано поезії Олени Теліги – Ж.К.).

Підтвердження цього ми знаходимо на сторінках праці Олега Ждановича «Прапори духа»²: «Друковані тут поезії мають свою історію: 32 з них були свого часу (1940) вибрані самою поеткою і призначені для видання окремою збіркою. Рукопис її поезій загинув в київському Гестапо, а цей вибір, що випадково в часі арештів був при впорядникові, пройшов довгий шлях...».

Проте ми вважаємо за необхідне процитувати критику Леоніда Мосендза. Як писав поет (в листі до Олега Штуля, коли останній видав свою книгу «Прапори

¹ Теліга О. І. Душа на сторожі: твори / Олена Теліга; упоряд.: Ольга Веремійчик, Катерина Криворучко. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2012. – 192 с.: іл.

² Жданович О. Прапори духа. Життя і творчість О.Теліги / О. Жданович. – Винніпег; Манітоба: Сурма, 1947. – 188 с.

духа» –Ж.К.), що О. Штуль «замість живої людини подає загалу» (у даній книзі –Ж.К.) «лимонадну схему націоналістичної «героїні»». Як бачимо, такий сакралізований образ «кочував» у подальшому в інші праці, адже багато дослідників не намагалися з інших позицій розглянути життєвий шлях поетеси. Звісно, що це є шкідливим явищем для історичної науки. Також Л.Мосендз додає, що в праці О.Штуля-Ждановича була допущена безліч біографічних помилок ¹. Ця праця вийшла друком у 1947 р. ². В ній автор зазначає про націоналістичні переконання політичної діячки, викладає біографію про мисткиню; в праці аналізується творчість поетеси. В окремому розділі «Переоцінка цінностей» автор зазначає про появу «Літературно-Наукового Вістника» за редакцією Д.Донцова та вплив даного видання на формування світогляду Олени Теліги, адже саме там вона друкувала свої праці. Автор не оминає факту безпосереднього впливу націоналіста на поетесу, на утвердження її української світоглядної позиції. Соратник суспільної діячки називає її «найталановитішою». Згодом, вже доповнене видання побачило світ у 1977 р. ³

У праці «На зов Києва» дослідник вміщує не тільки власні спогади та біографічну канву, а публікує матеріали інших авторів про поетесу. Він знайомить нас з відомостями про громадсько-політичну та культурницьку діяльність поетеси за допомогою низку статей,наголошуючи на важливості її діяльності⁴.

¹ Миронець Н. Напишіть, пане докторе, про її поезії, її життя, її стиль / Надія Миронець // Українське слово. – 2000. – № 20. – С. 12.

² Жданович О. На зов Києва : (Олена Теліга) / О. Жданович. – Винніпег ; Манітоба : Культура й освіта, 1947. – 83 с. : портр.

³ Олена Теліга : збірник : [твори О. Теліги і матеріали про неї] / ред. О. Ждановича. – Детройт ; Нью-Йорк ; Париж, 1977.

⁴ Теліга О. Збірник / О.Теліга; Редакція, примітки О.Жданович. – Детройт та ін. : Видання Українського Золотого Хреста в ЗСА, 1977. – 473с. ; Жданович О. На зов Києва : (Олена Теліга) / О. Жданович. – Винніпег ; Манітоба : Культура й освіта, 1947. – 83 с. : портр.; Жданович О. Завжди молода : (у двадцятиліття смерті Олени Теліги) / О. Жданович // Смолоскип. – 1962. – № 25 (95). – С. 4–6. Штуль О. З ритмом життя / О. Штуль // Література і мистецтво. – 1941. – № 2. – С. 1. – Додаток до газети «Українське слово». Штуль О. Трагічні дні у Києві

Далі хотілося б зупинитися на більш детальному розгляді праць «духовного вчителя» та наставника Олени Теліги, редактора «Вістника» («ЛНВ») Д.Донцова. У низці праць націоналіст видає працю «Поетка вогненних меж Олена Теліга» . Автор знайомить загал з біографією поетеси, наголошуючи на важливості творчості даної постаті в контексті української літератури. У праці аналізується творчість поетеси. Автор зазначає, що Олена Теліга не мала великої кількості поезій тому, що ставила високі вимоги до своєї творчості. Дмитром Донцов підтверджує твердження про те, що Олена Теліга не була прихильницею феміністичного руху (адже саме таку думку часто можна зустріти у працях дослідників – Ж.К.)¹.

Ю.Клиновий, який був особисто знайомий з діячкою, присвятив їй окремі статті, у яких наголошував на високій освіченості поетеси². Є.Маланюк в своїх спогадах зазначив про осетинське коріння роду Шовгенових³.

Ю.Бойко у своїй статті розкриває біографічні віхи, переплітаючи їх з творчістю; окремо виділено вплив на творчість поетеси Дмитра Донцова та інших близьких друзів – Леоніда Мосендза та Євгена Маланюка, подано детальний аналіз статей мисткині; розкриває політичну діяльність героїні разом з побратимами з підпілля ОУН в окупованому Києві, наголошуючи на її

/ О. Штуль // Україна. – 1992. – № 10 (1804). – С. 18–20.; Штуль-Жданович О. Останні дні Олени Теліги //Олена Теліга. Збірник (Редакція і примітки О.Ждановича) – Детройт-Нью Йорк – Париж: Видання Українського Золотого Хреста в ЗСА, 1977. – 474 с.

¹ Донцов Д. І. Поетка вогненних меж : Олена Теліга / Дмитро Донцов. – Торонто : Книжка видана коштом Олекси Тяжкого, 1953. – 95, [2] с. : іл.; Донцов Д. І. Портрет поетки / Д. І. Донцов // Альманах «Гомону України» на 1992 р. – 1992. – С. 133–136.

² Клиновий Ю. Великий мир Олени Теліги / Ю. Клиновий // Моїм синам, моїм приятелям : статті й есеї / Ю. Клиновий. – Едмонтон ; Торонто, 1981. – С. 379–396.; Клиновий Ю. Великий мир Олени Теліги / Ю. Клиновий // Сучасність. – 1979. – № 10. – С. 43–55.; Клиновий Ю. Поезія Олени Теліги / Ю. Клиновий // Наше життя. – 1978. – № 4. – С. 9–11.

³ Маланюк Є. Розповідь про Лену / Євген Маланюк // Сучасність. – 1968. – № 8. – С. 17–19.; Повернення : поезії, літературознавство, публіцистика, щоденники, листи / Євген Маланюк ; [упоряд., ред., передмова Т. Салиги]. – Л., 2005. – С. 38–39. – (Ad Fontes-До джерел).

важливості і силі духу політичної діячки¹. Яр Славутич акцентує увагу на творчості поетеси крізь призму мемуарів².

Одними з найцінніших у контексті змістовного нагромадження, оцінок життя та творчості діячки культури є для нас спогади Н.Лівицької-Холодної. Це була дуже близька людина О.Телізі, її подруга. Вона розкрила перед нами життя мисткині на еміграції в Польщі, адже саме в той період вони були дуже близькі і Н.Лівицька-Холодна розповідає про всебічну активну діяльність поетеси, надаючи високої вартості останній.³

Так, І.Денисюк подає в своїй статті спогади про перебування Олени Теліги на Ратнівщині. В спогадах зазначається про візит поетеси до О.Штуля та його родини. Навіть наводяться спогади про дуже близькі стосунки поетеси та О.Штуля⁴.

Г.Лашенко зазначала про весілля поетеси та особисте знайомство, що передувало тому. Її вразила сильна та відверта особистість О.Теліги⁵. Присвячують статті зі спогадами про поетесу поетеси і Оксана Лятуринська та Ірена Падох, Зоя Плітас⁶. Ці сучасниці згадували про громадську активність постаті.

¹ Бойко Ю. Олена Теліга – як публіцистка і поетка / Юрій Бойко // Олена Теліга : збірник : [твори О. Теліги і матеріали про неї] / ред. О. Ждановича. – Детройт ; Нью-Йорк ; Париж, 1977. – С. 403–415.

² Славутич Яр. Сила віри в поезії О. Ольжича (радіолекція) / Яр Славутич // Меч і перо : вибрані дослідження, статті та огляди / Яр Славутич ; [відпов. за випуск Н. Н. Плачинда]. – К., 1992. – С. 383–386.

³ Лівицька-Холодна Н. Спомин про короткий період життя Олени Теліги / Н. Лівицька-Холодна // Сучасність. – Мюнхен, 1990. – № 10 (354). – С. 81–95; Лівицька-Холодна Н. Видавництво «Варяг» / Н. Лівицька-Холодна // Сучасність. – Мюнхен, 1980. – № 11 (239). – С. 3–16.

⁴ Денисюк І. Олена Теліга на Ратнівщині / І. Денисюк // Українське слово. – 2007. – № 24. – С. 11.

⁵ Лашенко Г. Я була молодшою дружкою Олени Теліги / Г. Лашенко // Наше життя. – 2000. – № 2. – С. 11–14.

⁶ Лятуринська О. Про Олену Телігу / О. Лятуринська // Жіночий світ. – Вінніпег, 1956. – № 2. – С. 5–6. ; Падох І. Остання постанова Олени Теліги : думки й спомини в 30-ліття смерті / І. Падох // Наше життя. – 1972. – № 3. – С. 7–8.; Падох І. Остання постанова Олени Теліги (думки й спомини в 30-ліття смерті) / Ірина Падох // Олена Теліга : збірник : [твори О. Теліги і матеріали про неї]

Б.Вітошинський пригадував про активність поетеси на еміграції Польщі, а саме – в Українській студентській громаді. Діячка хоч і не була вже студенткою на той час, проте виступала часто з рефератами серед громади, відвідувала різноманітні заходи, котрі там проходили, підтримувала товариські відносини із студентами¹.

Найбільший обсяг наданих спогадів можна почерпнути в працях У.Самчука. У своїх мемуарах він дослідникам найбільшу кількість нині відомих опублікованих спогадів про О.Телігу. Вони становлять велику цінність ще тому, що саме в останніх можна прослідкувати шлях повернення мисткині з «похідними групами» ОУН(м) до Києва. На сторінках видання публікуються і деякі листи поетеси. Автор разом з політичною діячкою пройшов кордони окупації під час повернення на Батьківщину. Він дуже добре знав політичні позиції О.Теліги і міг про них судити з особистого спілкування².

Актор театру І.Колосів зазначав про її непідробний інтерес поетеси до праці митців та навіть рекомендації, які вона давала деяким акторам щодо корегування постановки ролей³. «Київському періоду» присвячена стаття М.Ситника, котрий розповідав про її діяльність на посаді редактора «Літаврів», про жорстку цензуру з її боку: матеріали, які возвеличували нацистів, не потрапляли на сторінки видання. Натомість активно друкувалися твори діячів

/ ред. О. Ждановича. – Детройт ; Нью-Йорк ; Париж, 1977. – С. 335–339.; Плітас З. Із юних стріч / Зоя Плітас // Олена Теліга : збірник : [твори О. Теліги і матеріали про неї] / ред. О. Ждановича. – Детройт ; Нью-Йорк ; Париж, 1977. – С. 340–343.

¹ Вітошинський Б. На старті у життя // Матеріали і спогади до життя студентів українців у високих школах у Варшаві між двома світовими війнами. – 1999, Нью-Йорк. – 134 с.

² Самчук У. О. На білому коні ; На коні вороному : спомини і враження : у двох частинах / Улас Самчук. – Острог ; Луцьк : Нац. ун-т «Острозька академія» ; Твердиня, 2007. – 424 с. Самчук У. О. «Так, як бачило око і відчувала душа» : зі споминів і вражень. 1941–1943 / У. О. Самчук. – К. : Центрмузінформ, 1998. – 358 с. Самчук У. О. Третя границя : (уринок з книги спогадів «На білому коні») / Улас Самчук // Сучасність. – 1962. – № 12 (24). – С. 4–17.

³ Колосів І. Театр в Києві за німецької окупації і несподівана зустріч з Оленою Телігою / І. Колосів // Альманах Українського Народного Союзу [на 1998 рік]. – 1998. – С. 217–228.

української культури. Автор наголосив, що поетеса була категоричною і безкомпромісною у своїх поглядах¹. С.Ледянський також наводить спогади про безкомпромісність поетеси, зокрема, на посаді головного редактора «Літаврів». Він наголошує, що діячка культури ніколи не публікувала на сторінках свого видання творів, котрі возвеличували окупантів. Натомість на сторінках «Літаврів» вийшли друком твори репресованих українських письменників. Друкували там свої доробки і молоді українські письменники, чому активно сприяла мисткиня².

У контексті спогадів, що стосуються політичної активності О.Теліги в Києві, важливими є мемуари діячів ОУН. Зокрема, це спогади Я.Шумелди, де наведено дані про «похідні» групи ОУН, з котрими повернулась на Батьківщину діячка³. Зі своїми спогадами про Олену Телігу знайомить нас О.Лашенко, який розкриває її політичну діяльність в Києві як учасниці ОУН (м) та на посаді голови Спілки Письменників⁴. Про останні дні поетеси пише її знайомий під криптонімом «Р.Ш», ймовірно, теж член ОУН (м)⁵. Така ж праця і в Тараса Бак-Бойчука, котрий був в одній з «похідних» груп⁶. Я.Гайвас і С.Гординський наводять мемуари про спогади буремної епохи, що важливо для нас, щоб уявити оточуючі реалії, в котрих провадила свою як політичну, так і громадсько-культурницьку діяльність мисткиня. Гординський розповідає про активну громадянську позицію поетеси⁷. Г.Полікарпенко розповідає про діяльність

¹ Ситник М. Кров на квітах : пам'яті Олени Теліги, Івана Рогача і Івана Ірлявського, розстріляних в лютому 1942 р. // Орлик. – 1948. – № 2. – С. 1–4.

² Ледянський С. Зустріч із Оленою Телігою / С. Ледянський // Самостійна Україна. – 1992. – № 2. – С. 22–27.

³ 50-ти річчя ОУН. 1929–1979. – Торонто: Б.в., 1979. – 64 с.

⁴ Лашенко О. На київських верхах / Олег Лашенко // Олена Теліга : збірник : [твори О. Теліги і матеріали про неї] / ред. О. Ждановича. – Детройт ; Нью-Йорк ; Париж, 1977. – С. 310–318.

⁵ Р.Ш. Останні дні Олени Теліги // Самостійна Україна. – 1953. – № 1– 2 (60–61). – 32 с.

⁶ Т.Б.Б. Крізь полум'яні межі // Наше життя. – 1962. – № 2. – 33с. див.: Бак-Бойчук Теофіл.

⁷ Гайвас Я. Коли кінчалася епоха / Я. Гайвас. – Чикаго : На чужині, 1964. – 143 с.; 143 с.; Гординський С. Зустріч з Оленою Телігою / Святослав Гординський // На

ОУН, на сторінках його праці ми знаходимо відозву О.Теліги в зв'язку з вбивством Сеника і Сціборського¹. На сторінках праці Ю.Химинця знаходяться свідчення повернення О.Теліги з похідними групами до Києва та її перше враження від окупованого міста². Л.Форостівський, колишній голова міста Києва, на сторінках своєї праці наводить спогади про діяльність О.Теліги та побратимів в окупованому Києві, також зазначає про одну з гіпотез смерті поетеси, а саме про її самогубство у камері гестапо³.

Знаходимо відомості про поетесу в книзі Яра Славутича⁴. На сторінках праці Юліана Химинця вміщено спогад про прихід Олени Теліги з похідними групами до Києва⁵.

З усього вище викладеного можна підсумувати, що різноманітна джерельна база створює основу проведення цілісного, комплексного дослідження, громадсько-політичної та культурницької діяльності Олени Теліги. У цьому нам допомагають матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади і управління, Центрального державного історичного архіву м. Львова, архівні матеріали Державного архіву Київської області. Саме в останньому архіві є документи, що підтверджують очолювання поетесою відновленої Спілки українських письменників. В дослідженні були залучені закордонні джерела Archiwum Narodowij w Krakowe (м. Краків, Польща), котрі допомагають

переломі епох: літературознавчі статті, огляди, есеї, рецензії, спогади / Святослав Гординський. – Л., 2004. – С. 199–204.; Гординський С. Зустріч з Оленою Телігою / Святослав Гординський // Вибрані твори / Олена Теліга; упоряд. О. Зінкевич. – 2-ге вид., доповнене. – К., 2008. – С. 341–342.

¹ Полікарпенко Г. Організація українських націоналістів під час Другої світової війни / Г. Полікарпенко. – 4-ге допов. вид., за ред. Б. Михайлюка. – [Б. м.]: На чужині, 1951. – 164 с.

² Химинець Ю. Тернистий шлях до України / Ю. Химинець. – Ужгород: МПП «Гражда», 1998. – 373 с.

³ Форостівський Л. Під ворожими окупаціями- Буенос-Айрес: Видавництво Миколи Денисюка. – 1952, - 79 с.

⁴ Славутич Яр. Сила віри в поезії О. Ольжича (радіолекція) / Яр Славутич // Меч і перо: вибрані дослідження, статті та огляди / Яр Славутич; [відпов. за випуск Н. Н. Плачинда]. – К., 1992. – С. 383–386.

⁵ Химинець Ю. Тернистий шлях до України / Ю. Химинець. – Ужгород: МПП «Гражда», 1998. – 373 с.

опосередковано розкрити тему. Документи з Biblioteka Narodowa (Warszawa) розкривають перед нами початки творчого шляху мисткині через переписку з Д.Донцовим, редактором ЛНВ. Були використані архіви Інституту Рукопису Національної бібліотеки ім.В.Стефаника (м. Львів), в яких зберігається листування діячки культури з поетом Б.-І.Антоничем та переписка про діячку між Є.Ю.Пеленським та Н.Зибенковою.

Важливим доповненням дослідження є збірники опублікованих документів, які стосуються ОУН, Другої світової війни. За допомогою них ми можемо прослідкувати військові реалії, в яких поетеса провадила свою політичну діяльність. Це ж стосується підручників та праць закордонних дослідників про війну. Довідкові видання допомагають нам доповнити інформацію як про постать, так і про її оточення.

Спогади сучасників про мисткиню були всебічно застосовані в дослідженні. Це чи не найповніша репрезентація документів, з допомогою якої можливо скласти психопортрет діячки, побачити крізь призму мемуарів умови її життя, її діяльність та безкомпромісну позицію, котру вона відстоювала, незламність її духу і характеру, незважаючи на зміну навколишніх реалій та навіть смертельну небезпеку.

Комплекс наявних у нашому розпорядженні джерел є достатнім для того, щоб осягнути віхи її діяльності. Проте часто дослідники життя та творчості активної діячки надавали короткі біографічні довідки у своїх статтях та розвідках, нерідко копіюючи помилки один одного. Це можна пояснити тим, що у своїй більшості дослідженням життя та різноманітних форм діяльності поетеси займалися літератори, друзі та знайомі поетеси. Проте дані помилки були виправлені сучасними українськими дослідниками.

РОЗДІЛ 2

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ОЛЕНИ ТЕЛІГИ

Формування особистості – складний процес. Дане явище не є одномоментним процесом. Саме тому, щоб краще осягнути погляди та життєві цінності досліджуваної постаті нам необхідно проаналізувати що саме вплинуло на формування саме таких життєвих позицій, принципів, а не інших.

Для дослідження політичної, громадської чи культурної діяльності видатної особистості нам обов'язково треба знати той ґрунт, на якому зростала непересічність і унікальність, яку ми можемо спостерігати у даної постаті. Саме тому ми вирішили спробувати розкрити дане питання.

Перед тим, як перейти безпосередньо до розгляду формування національної самосвідомості Олени Теліги, ми спробуємо розкрити даний термін. Національна свідомість – загалом, сукупність соціальних, економічних, політичних, моральних, естетичних, філософських, релігійних поглядів, норм поведінки, звичаїв і традицій, ціннісних орієнтацій та ідеалів, які відображають особливості життєдіяльності націй і народностей. До складу елементів національної свідомості включають сприйняття навколишнього світу і ставлення до нього, усвідомлення національно-етнічної належності, ставлення до історії та культури своєї національно-етнічної спільноти, ставлення до представників інших націй і національностей, патріотичні почуття і

патріотичну самосвідомість, усвідомлення національно-державної спільності та інше.

За своїм змістом національна свідомість – це діалектична єдність загальнолюдського і національного, в якій загальнолюдське проявляється в неповторному бутті нації¹.

Отже, Олена Теліга (дівоче прізвище — Шовгенева, в деяких джерелах — Шовгенів), народилася 21 липня 1907 р. (за іншими даними, 8 вересня 1906 р.). Місцем її народження став Санкт-Петербург², за іншими даними- Іллінське під Москвою.³ Останні дослідження підтверджують, Олена, будучи маленькою, називала Петербург місцем народження через своє незнання. Проте все ж народилася вона в Іллінському під Москвою 21 липня 1906 року⁴.

Народилася майбутня письменниця у родині професора, українця Івана Шовгенова та матері, Уляни (Юлії) Степанівни Качковської, котра походила з Поділля. Проте, наприклад, Галина Лашенко, котра була молодшою дружкою на весіллі Олени Теліги, зазначає, що мати Олени Теліги Юлія Шовгенова (у дівочтві Нальянч) була білоруського походження: «Вона була білоруського походження, проте цілком українізована, але фізичний тип усіх трьох дітей (Олени, Андрія і Сергія –Ж.К.) не був український. Олена сама говорила: «У

¹ Політологічний енциклопедичний словник / В. Б. Авер'янов [та ін.] ; упоряд. В. П. Горбатенко ; відп. ред. Ю. С. Шемшученко [та ін.] ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Українська асоціація політологів. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : Генеза, 2004. – С.390 – 391.

² Червак Б. О. «На грані двох світів» : (світлій пам'яті О. Теліги / Б. Червак // Молодь України. – 1996. – № 7. – С. 1, 5.; Поклик душі : до 100-річчя від дня народження Олени Теліги : біобібліогр. покажч. / уклад. Л. А. Костильова ; ред. Р. М. Щербан, Л. Г. Сахнюк ; Рівненська держ. обласна бібліотека. – Рівне : Волинські обереги, 2006. – С.4.

³ Теліга О. І. О краю мій.. : твори, документи, біографічний нарис / О. І. Теліга ; упоряд. Н. Миронець ; редкол.: С. Гальченко [та ін.] ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Фондація ім. О. Ольжича в Канаді. – 2-ге вид., виправ. і доп. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2006. – 496 с. : фот., с.325; Зрослись душею, сплелись корінням / упоряд. М. Рубанець. – К. : Успіх і кар'єра, 2008. – С.42.

⁴ ЦДАВО України. Ф. 3972. Український педагогічний інститут ім. Драгоманова в Празі. Спр. 900. Особиста справа студентки Шовгенової Олени. 44 арк.

мене не український тип»¹. Підтвердження версії про білоруське коріння поетеси ми знаходимо і в інших дослідників².

Хрещеною матір'ю Олени Теліги стала знаменита петербурзька поетеса Зінаїда Гіппіус³. Можливо, такий зв'язок з дитячого віку якимось напівміфічним чином вплинув на те, що з хрещениці теж виросла відома діячка культури.

Поруч з тим, слід зазначити цікаві відомості про батька Олени Теліги і походження прізвища «Шовгенів», які пригадує Євген Маланюк: «Батько Лени, покійний професор Шовгенів, якого я мав щастя слухати більшу частину з моєї технічної освіти, був живий, культурний, надзвичайно многогранний чоловік, який дуже інтересувався літературою і знався на ній... Це був дуже рідкий виняток ученого і практикуючого інженера. Як інженер-творець, він був автором і реалізатором зрошення Туркестану, потім була регуляція на Волзі, була регуляція Москви-ріки... Коли бувало зупинялися ми ще студентами, а мені доводилося з покійним говорити, то поставало питання, чому таке прізвище дивне — Шовгенів, Шовгенов, — і я пам'ятаю, що покійний говорив про якісь осетинські, кавказькі коріння. І от уже під час окупації, либонь у Львові, пришлося побачити витяги з архівів... І там знайшлася дуже проста розгадка цієї неясности. Десь в актах Лівобережжя часів Гетьманщини, на переломі 17-18 століття, була судова справа при сотенному суді, де виступала — здається, як сторона оскаржуюча — певно дуже темпераментна молодиця з прізвищем Шовгениха. Отже, видно, що це був дуже давній рід на Лівобережжі, і, може, там колись були якісь осетинсько-кавказькі сполучення, але вони, як звичайно на нашій Батьківщині, поглинулися українським

¹ Лащенко Г. Я була молодшою дружкою Олени Теліги / Г. Лащенко // Наше життя. — 2000. — № 2. — С. 12

² 105 років від дня народження Олени Теліги [Електронний ресурс] / Тиждень.ua : офіційний веб-сайт. — Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/26840>. — 18.08.14.

³ Пінчук С. Феномен Олени Теліги / С. Пінчук // Час. Time : тижневик. — 1997. — № 28. — С. 11.; Поклик душі : до 100-річчя від дня народження Олени Теліги : біобібліогр. покажч. / уклад. Л. А. Костильова ; ред. Р. М. Щербан, Л. Г. Сахнюк ; Рівненська держ. обласна бібліотека. — Рівне : Волинські обереги, 2006. — С.4.

морем, і залишилося дуже мало від старого коріння»¹.

Коли Оленці було п'ять років, Шовгенови у 1911 р. переїхали до Петербурга, де батько працював інженером-гідротехніком, а потім віце-директором департаменту земельних поліпшень, очолював технічний і гідрологічний комітети, викладав у Петроградському інституті шляхів. Саме там, у Петербурзі-Петрограді, Олена почала себе усвідомлювати як особистість, там пройшли її дитячі роки, згадки про які в розмовах з друзями дали їм підставу вважати Петербург місцем її народження, що зазначалося вище². Дівчинка одержала добру домашню освіту. Під опікою гувернантки вона досить добре вивчила німецьку й французьку мови (російська була їй як рідна). Щодо української, то її не знала й українкою себе не усвідомлювала, за що пізніше не раз докоряла своїм батькам³. Отже, Олена Теліга зростала в аристократичній родині⁴, далеко від рідної землі, від Батьківщини. Адже Батьківщина- це не місце народження. Це земля предків, це край, де народились дідусі-бабусі і батьки, які дали життя.

Час від часу влітку вона бувала в Україні, на рідній для батька Харківщині, але не вважала ті місця своїм «домом», як зізнавалася пізніше в листі до Наталі Лівицької-Холодної⁵. Було в Оленки відчуття «бездомності», бо «батько, яко інженер, їздив по різних кінцях бувшої Росії і тягав нас за собою. Лише літо, і

¹Маланюк Є. Розповідь про Лену / Євген Маланюк // Сучасність. – 1968. – № 8. – С. 17–19.

² Теліга О. І. О краю мій.. : твори, документи, біографічний нарис / О. І. Теліга ; упоряд. Н. Миронець ; редкол.: С. Гальченко [та ін.] ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Фондація ім. О. Ольжича в Канаді. – 2-ге вид., виправ. і доп. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2006. – С. 326.

³ Фігурний Ю. С. Державотворча діяльність Олени Теліги в українознавчому вимірі : до 65-річчя її героїчної смерті / Юрій Фігурний ; НДІ українознавства, Відділ української етнології. – К. : НДІУ, 2007. – С. 7.

⁴ Цвірко М. Гідна дочка України // Вечірній Київ. – 1997. – №40 – С.2.

⁵ Теліга О. Листи. Спогади / О. Теліга ; НАНУ, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського ; упоряд. Н. Миронець. – 2-е вид., випр. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2004. – С. 128.

то не часто, ми проводили на рідній для батька Харківщині, але в різних місцях, так що і вона не була моїм «домом»¹.

Справжнім домом став для майбутньої активної діячки Київ, куди родина переїхала у 1918 р. Тут Олена навчалася в приватній гімназії Олександри Дучинської² (нині в будинку гімназії – Рахункова палата України). Існує думка дослідників, що тут, вперше окрім російської, французької і німецької, вона вивчала українську мову³. У цей час батько Олени був професором Київського політехнічного інституту (гідротехнічне та меліоративне відділення інженерного факультету). У травні 1920 року інженера Шовгенова було призначено на посаду директора департаменту водного та дорожнього господарства міністерства шляхів⁴.

Але на той час Київ і далі залишався російським містом, адже саме імперська мова була основною не лише в установах, а і в побутовому спілкуванні. З цього приводу не буде зайвим навести певний випадок. Одного дня, коли в Києві встановилася українська влада до дверей помешкання хтось застукав і коли мама Оленки відчинила, на порозі з'явилась постать висока, струнка, молода, але з дуже худим і вимученим обличчям. Всім стало ясно, що це один з тих, які поверталися з німецького полону. Він голосно запитав російською мовою: чи тут живуть українці? Відповідь – так. Незнайомий

¹ Теліга О. І. О краю мій... : твори, документи, біографічний нарис / О. І. Теліга ; упоряд. Н. Миронець ; редкол.: С. Гальченко [та ін.] ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Фондація ім. О. Ольжича в Канаді. – 2-ге вид., виправ. і доп. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2006. – С. 326.

² Документи про Шовгенових та Теліг у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України : покажчик / НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського ; [упоряд.: Н. В. Маковська та ін. ; редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін.]. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2006. – С. 17.

³ Потапенко Ю. Київське тяжіння поетеси і патріотки // Голос України. – 2002. – №57. – С. 15.

⁴ Теліга Олена: біографія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.poetryclub.com.ua/metr.php?id=138&type=biogr>

безсило опустився на крісло й почав плакати, крізь сльози оповідаючи: «Три роки тому це було російське місто, а тепер українське. Я князь Трубецької. Місяць тому я увійшов на територію Росії, але знаходжу Україну – де ж Росія?». Йому було пояснено, що Росія починається на північ від Курська.

Для малої Олени це була перша лекція про українську революцію. За нею прийшла й друга. На парад в честь союзу Української Армії з денікінцями мама її не пустила. Але, коли незадовго після музики почулись постріли, всі вибігли на вулицю. Від Хрещатика мчав кіннотник. З пістолетом в руці нагнувся над гривною коня, а за ним маяв довгий чорний шлик. На нього посипались питання: «Що сталося?» У відповідь він радісно вигукнув: «Наконець опять бьём русских». Радість охопила Олену. Цей казковий лицар став втіленням краси і мрій. Став ідеалом, за яким треба було міряти...хоч і не знала тоді – за що їх властиво бити¹.

Однак уявлення про її безхмарне дитинство, які випливають з літератури, мабуть, є дещо перебільшені². Як напише пізніше Олена: «Вітрами й сонцем Бог мій шлях намітив». Тому, що щастя перехрещувалося зі злиднями, з бурями переживань. Сонячні дні безжурного дитинства розпливалися³.

Більшовики починають наступ на древню столицю Русі – Київ - і Іван Опанасович розуміє, що тим, хто відвідував різні країни, під час пошуків шпигунів та імперіалістичних агентів, буде несолодко.⁴ Тому 14 листопада 1920 року з урядом він був евакуйований до м. Тарнов (Польща). Разом з ним рушив на Захід і син Андрій. Професор там з головою поринає в організаційну роботу

¹ Жданович О. На зов Києва : (Олена Теліга) / О. Жданович. – Винніпег ; Манітоба : Культура й освіта, 1947. – С. 11 – 12.

² Теліга О. І. О краю мій.. : твори, документи, біографічний нарис / О. І. Теліга ; упоряд. Н. Миронець ; редкол.: С. Гальченко [та ін.] ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Фондація ім. О. Ольжича в Канаді. – 2-ге вид., виправ. і доп. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2006. – С. 326.

³ Олена Теліга : у 20-ті роковини смерті. – Нью-Йорк : Заходами І Від. Укр. Золот. Хреста ім. Олени Теліги, 1962. – С. 7.

⁴ Карамаш С. Олена Теліга у Києві / С. Карамаш // Київ Шевченківський. – 1997. – № 6. – С. 3.

над формуванням українського уряду, щоб об'єднати розпорошені українські політичні і військові сили, що перейшли Збруч, та підготувати їх до повернення на Батьківщину.

Цю історичну місію мала виконати створена Рада Республіки, яка була передпарламентом УНР. Обраний головою Ради Республіки Іван Феценко-Чопівський, головним завданням якого було спрямування на чужій землі (в Польщі) розсварене й зневірене громадянство в одне русло дій. До складу Ради Республіки увійшов і Іван Шовгенів, у якого склалися дружні відносини з родиною Феценків-Чопівських ще з Києва. Про це згадує донька Ірина Богун-Феценко-Чопівська:

«Рада Республіки проіснувала всього 220 днів, від 8 січня до серпня 1921 року, бо після замирення Польщі з більшовиками в Ризі (березень 1921 р.) польський уряд заборонив її дальшу діяльність на своїй території»¹.

А тим часом у Києві вже були більшовики, радянська влада незабаром згорнула приватну освіту, всі діти повинні були навчатися в єдиних трудових звичайних школах. Є відомості, що Олена потрапляє саме до такої². Згодом 13-річна Оленка працювала за пайок на комуністичних городах, влаштувалась посильною в уже рідну Київську політехніку, де ще нещодавно працював батько. «З таємничою радісною усмішкою мила я підлогу і закопчене начиння, з такою ж усмішкою ганяла і розносила повістки або пиляла дрова, – зізнається згодом мисткиня в листі до подруги. – Все це мене мало обходило, і все я робила мов у сні, робила старанно, але не переймаючись всім цим». Так почалося її духовне гартування³. «Ох, Натуся, якби ти знала, як ми тоді жили... В літі я сапала і полола цілі довгі, пекучі дні на огородах... Хліб для мене був

¹ Миронець Н. Обвінчана з долею України // Лісова Н., Павлюк І. Олена Теліга. Або-або. – Л., Луцьк: «Джерело-Надстир'я», 2011. – С.7.

² Карамаш С. Олена Теліга у Києві / С. Карамаш // Київ Шевченківський. – 1997. – № 6. – С. 3.

³ Олена Теліга : коротке життя довжиною у вічність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sich-zhynocha.org/content/olena-teliga-korotke-zhittya-dovzhinoyu-u-vichnist>. – 18.08.14.

мрією... Щоб дістати дрова на опал, теж їздили чи ходили в ліс, самі пиляли і рубали, а потім тягнули на своїх плечах чи везли на тачці», – згадувала вона в одному з листів до Наталії Лівицької-Холодної¹. Їй вдалося навіть влаштуватись на секретарську службу в «Київській політехніці», на території якої переполовинена сім'я Шовгенових продовжувала мешкати, але дівчину звідти звільнили². Згодом, рятуючись від більшовицьких репресій, мати Олени Теліги приймає рішення теж виїжджати в еміграцію³. На все життя лишився в пам'яті Олени день її п'ятнадцятої осені, коли відчула, що минуло дитинство та коли одночасно покидала Київ. 1923 р. родина Шовгенових вибралася з голодного, окупованого, «в боях раненого» Києва за кордон, на захід, до батька⁴. З мамою і братом Сергієм вони перейшли кордон і, після короткочасного перебування в Тарнові (Польща) в липні 1922 року переїхали до Чехословаччини, до містечка Подєбради, де батько Олени Іван Шовгенів 28 квітня 1922 року був обраний ректором Української господарської академії (УГА)⁵ і вже там же був брат Андрій. Деякі дослідники зазначають, що не лише брат Олени Андрій, колишній вояк армії УНР, але і Сергій, зросійщений парубок, котрий вступив до

¹ У пошуках «своєї» України [Електронний ресурс] / Тиждень.ua : офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/History/27082>. – 18.08.14; Документи про Шовгенових та Теліг у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України : покажчик / НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського ; [упоряд.: Н. В. Маковська та ін. ; редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін.]. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2006. – 151 с. : іл., с.17.

² Феномен Олени Теліги / за матеріалами С. Пінчука // Українське слово. – 2003. – № 8. – С. 1.

³ Олена Теліга : в 100-ту річницю народження // Українка в світі. Ukrainian woman in the world. – 2006. – № 4. – С. 22.

⁴ Штуль К. Поворот : п'єса на 3 дії / Катерина Штуль ; передм. Я. Зорич. – Париж : [Б. в.], 1992. – С.8. – Перевид. Союзу Українок Франції з Вид. орг.-ції українок Канади, Торонто. 1972.

⁵ Теліга О. І. О краю мій.. : твори, документи, біографічний нарис / О. І. Теліга ; упоряд. Н. Миронець ; редкол.: С. Гальченко [та ін.] ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Фондація ім. О. Ольжича в Канаді. – 2-ге вид., виправ. і доп. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2006. – С.330.

російських літературних гуртків «Скит поэтов», «Далиборка», вже перебували в Чехословаччині¹.

У Подєбрадах працювали матуральні курси для юнаків і дівчат — українських емігрантів, які або не мали закінченої середньої освіти, або через складні обставини, що довелося пережити, втратили документи, що давали право вступу до вузу. Отримати такий документ (матуру) після річного навчання якраз давали можливість курси, на які восени 1922 року вступила дівчина. Навчатися було їй нелегко, бо мала велику перерву та й українською мовою вільно не володіла. Але вона наполегливо працювала.

Усвідомлення себе українкою приходило до Олени повільно, бо давався звнаки вплив столиці Російської імперії, а перебування в зросійщеному Києві мало що змінило в її свідомості². Середовище української еміграції спочатку її приголомшило. Про свої перші враження після прибуття до Польщі вона так розповідала Уласові Самчукові: «Мені п'ятнадцять років, я ж народжена у царстві імператора ..., вихована на мові Пушкіна і враз, перейшовши границю, опинилася не лише в Польщі, що здавалася мені романом Сенкевіча, не лише «в Європі», але й у абстрактному царстві Петлюри, що говорило «на мові» і було за «самостійну». Ви це ледве чи можете зрозуміти... Уявіть собі великодержавного, петербурзького, імперіалістичного шовініста, який з перших дитячих років звик дивитися на весь простір на схід, захід і південь від Петербургу, як на свою кишенькову власність. І якого не обходять ні ті живі людські істоти, що той простір заповняють, ні ті життєві інтереси, що в тому просторі існують. От така собі Богом дана Русь, у якій всі ті «полячішки і чухна» лише «дрянь», яка кричить, що їй «автономія нужна»...³.

¹ Ковалів Ю. Олена Теліга / Ю. Ковалів // Розбудова держави. — 1993. — № 3. — С. 5.

² Теліга О. І. О краю мій.. : твори, документи, біографічний нарис / О. І. Теліга ; упоряд. Н. Миронець ; редкол.: С. Гальченко [та ін.] ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Фондація ім. О. Ольжича в Канаді. — 2-ге вид., виправ. і доп. — К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2006. — С.330.

³ Там само — с.330–331.

Улас Самчук згадує розповідь Олени про цю мить відсікання себе від чужого, хай блискуче осягнутого і культурно зміцнілого в її свідомості масиву російсько-мовної «присутності» в мисленні й спілкуванні: «Я не була киянка. І не петроградка. Я була петербуржанка. Я там виросла, там вчилася... ну й, розуміється, насичувалася культурою імперії. І коли я опинилася в такому ультрафранц-йозефському містечку, в якому люди говорили чомусь праслав'янською мовою, я була приголомшена, що мій батько, відомий і заслужений справжній російський професор Іван Шовгенов, якого чомусь презвали на Шовгеніва, є не що інше, як ректор школи, яку звуть Господарською академією, де викладають «на мові» і де на стінах висять портрети Петлюри». Наталя Лівицька-Холодна, пригадуючи ті часи, писала, що в академії всіх вражало те, що Олена і її брат Сергій говорили між собою російською. Колом спілкування майбутньої політичної діячки були російські емігранти, з якими часто проводила час у товаристві на молодіжних вечірках. Одна з таких вечірок стала для неї пам'ятною на все життя, бо саме на ній вона гостро відчула, що її рідна мова – українська. Про цей випадок вона так розповідача Уласові Самчукові: «Сталося це дуже несподівано і дуже швидко. Це, можливо, була одна секунда... Це було на великому балу в залах Народного дому на Виноградах, що його улаштовував якийсь добродійний комітет російських монархістів під патронатом відомого Карла Крамажа. Я була тоді в товаристві блискучих кавалерів, ми сиділи при столику і пили вино. Невідомо, хто і невідомо з якого приводу почав говорити про нашу мову за всіма відомими «залізяку на пузяку», «собачій язык», «мордописня»... Всі з того реготалися... А я враз почула в собі гострий протест. У мені дуже швидко наростало обурення. Я сама не знаю чому. І я не витримала: «Ви хами! Та собача мова — моя мова!.. Мова мого батька і моєї матері! І я вас більше не хочу знати!»¹. Є твердження, що це була відповідь на випад проти української мови з боку офіцерів-

¹Жулинський М. Олег Ольжич і Олена Теліга : нариси про життя і творчість : вибрані твори / М. Жулинський ; Дослідна фундація ім. О. Ольжича в США. – К. : Вид-во імені Олени Теліги, 2001. – 144 с. : портр.; Олена Теліга. У 20-ті роковини смерті. 1942–1962. – Нью-Йорк: Б.в., 1962. – 32с.: іл.

монархістів. Це не легенда. Це зразок суспільної поведінки людини, позбавленої комплексів меншовартості й страху. Це те, що зветься справжнім характером¹. Поетеса пригадує: «Я круто повернулася і, не оглядаючись, вийшла! І більше до них не вернулася. З того часу я почала, як Ілля Муромець, що тридцять три роки не говорив, говорити лише українською мовою. На велике здивування усіх моїх знайомих і всієї господарської академії. Батько й мати з цього раділи, а брати оголосили мене «ревіндикованою». А вже раз ставши на цю дорогу, я не залишалася на півдорозі. Я йшла далі і далі... Зустрілася з писаннями Донцова, пізнала Липу, Маланюка, Мосендза»². Отже, з тих пір стався великий злам у свідомості поетеси. Це було тим першим поштовхом, котрий спрямував майбутню учасницю ОУН (м) на націоналістичні позиції. Українську мову та літературу вона обрала своїм майбутнім фахом, готувалася стати студенткою Українського педагогічного інституту імені М. Драгоманова в Празі³. Зоя Плітас згадує про спільні доїздки на навчання з Оленою Телігою: «Живучи в Подебрадах, ми обі студіювали в Празі й нам приходилось доїжджати на виклади. Правда, наші дні не все збігались разом, бо вона була записана до Інституту ім. М. Драгоманова, а я студіювала медицину. Та дуже часто ми зустрічались у поїзді... Її дзвінкий, веселий сміх, радісні вогники в темних очах, дотепи, що яскравими бризками сипалися з її уст...радістю огортав кожного з нас. Тому згадую ці переїзди особливо вдячно».

¹ Червак Б. Олена Теліга: велич духу і символ честі [Електронний ресурс] / Б. Червак // День : щоденна українська газета офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://incognita.day.kiev.ua/olena-teliga-velich-duxu-i-simvol-chesti.html>. – 18.08.14.

² Жулинський М. Олег Ольжич і Олена Теліга : нариси про життя і творчість : вибрані твори / М. Жулинський ; Дослідна фундація ім. О. Ольжича в США. – К. : Вид-во імені Олени Теліги, 2001. – 144 с. : портр.

³ Теліга О. І. О краю мій.. : твори, документи, біографічний нарис / О. І. Теліга ; упоряд. Н. Миронець ; редкол.: С. Гальченко [та ін.] ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Фундація ім. О. Ольжича в Канаді. – 2-ге вид., виправ. і доп. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2006. – С.332.

Дівчина була активною учасницею студентських вечорів. Про це свідчать як спогади її товаришів, так і архівні документи. Серед них — записка управителя канцелярії інституту, якою за дорученням ректора просять студентку Олену Шовгенову неодмінно прибути 9 квітня 1927 року на пробу декламації до Академії-концерту на вшанування пам'яті Т. Шевченка, а також програма цього концерту чеською мовою, де серед учасників колективної декламації поеми Т. Шевченка «Великий льох» значиться і О. Шовгенівна-Телігова¹. Зрозуміло, що така висока честь надавалась не всім студентам і це свідчить про високий рівень освіти поетеси, стрімкі успіхи у вивченні української мови. На одному з таких вечорів майбутня поетеса зустріла свою долю – Михайла. Це був концерт у Студентському Домі в Празі взимку 1924 року, який проходив під керівництвом Євгена Вирового і який завзято допомагала організовувати Оленка. Вечір влаштовувало «Видавництво Української Молоді». Проїшов він успішно. На виручені кошти був виданий збірник віршів Галі Мазуренко, а пізніше й твори інших молодих авторів².

Знову ж про активне студентське життя мисткині і її знайомство з чоловіком згадує Зоя Плітас: «Згодом прийшлося мені зустрічати Лену при спільних студентських виступах чи святах... Гнучка, як молода берізка, вона вміла порушити «всіх і вся» для наміченого діла. У 1924 р. зимою, коли «В-во Української Молоді» влаштовувало концерт у Студентському Домі у Празі, під керівництвом Євгена Вирового, Леночка завзято допомагала організувати цей вечір, який пройшов дуже успішно, як із боку мистецького, так і матеріального. Найбільшою нагородою для Леночки за її віддану працю на користь видавництва (на виручені гроші ми видали тоді збірку віршів Галі Мазуренко)

¹ Теліга О. І. О краю мій.. : твори, документи, біографічний нарис / О. І. Теліга ; упоряд. Н. Миронець ; редкол.: С. Гальченко [та ін.] ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Фондація ім. О. Ольжича в Канаді. – 2-ге вид., виправ. і доп. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2006. – С.326.

² Там само – с.326.

було її знайомство з Михайлом Телігою, її майбутнім чоловіком, який на тій вечірці грав на бандурі та співав українські думи»¹.

Безсумнівно, Михайло Теліга відіграв велику роль у тому, що з донедавна російськомовної панночки Леночки Шовгенової постала визначна українська поетеса і патріотка Олена Теліга². Як зазначає у своїх спогадах Олег Жданович, саме через Михайла Телігу, вона (Олена Теліга-Ж.К.) попадає в коло студентів, які кували націоналістичний світогляд: Леонід Мосендз, Євген Маланюк, Микола Сціборський, Юрій Дараган, Максим Грива, Микола Чирський. Тут визрів її український світогляд і вона сприйняла націоналістичний³.

Збереглися унікальні документи – спогади студентів Української господарської академії в Подєбрадах. Очевидно, це їхні твори на задану тему про те, що найбільше запам'яталося з власного життя. Майже всі студенти були учасниками національно-визвольних змагань 1917 – 1921 років, і кожний з них описав якийсь епізод із свого недавнього минулого або якусь згадку з життя на Батьківщині. Твір Михайла Теліги має характерну назву: «Як я став свідомим українцем»⁴. Він збирав навколо себе товаришів, давав їм читати українські книжки, як умів, викликав любов до рідної мови та звичаїв. Коли вибухнула революція, Михайло жив мрією про Велику Соборну Україну. Майбутній чоловік поетеси йде до лав українського війська. Навчався в Юнацькій школі в Кам'янці-Подільському, як військовий фельдшер під час боїв рятував поранених

¹ Плітас З. Із юних стріч / Зоя Плітас // Олена Теліга : збірник : [твори О. Теліги і матеріали про неї] / ред. О. Ждановича. – Детройт ; Нью-Йорк ; Париж, 1977. – С. 341.

² Теліга О. І. О краю мій.. : твори, документи, біографічний нарис / О. І. Теліга ; упоряд. Н. Миронець ; редкол.: С. Гальченко [та ін.] ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Фондація ім. О. Ольжича в Канаді. – 2-ге вид., виправ. і доп. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2006. – С. 333 – 335.

³ Жданович О. Завжди молода : (у двадцятиліття смерті Олени Теліги) / О. Жданович // Смолоскип. – 1962. – №. 25. – С. 5.

⁴ Теліга О. І. О краю мій.. : твори, документи, біографічний нарис / О. І. Теліга ; упоряд. Н. Миронець ; редкол.: С. Гальченко [та ін.] ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Фондація ім. О. Ольжича в Канаді. – 2-ге вид., виправ. і доп. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2006. – С. 336 – 337.

бійців, а після бою... грав їм на бандурі. Довелося Михайлові бути певний час і ад'ютантом Головного отамана Симона Петлюри¹. Ми достатньо багато приділили уваги постаті чоловіка поетеси з тією метою, щоб показати якою високоосвіченою та патріотично налаштованою особистістю справлявся вплив на мисткиню. Зрозуміло, що такі ідеалами чоловіка цілком поглинули поетесу і це було ще однією її точкою відліку переходу на націоналістичні позиції.

Осторонь не лишалось і товариство майбутньої активної діячки. Коло спілкування Олени — її товариші по інституту, їхні спільні з Михайлом друзі й приятелі — студенти УГА. Багато з них з часом стануть відомими українськими письменниками, поетами, громадськими діячами, науковцями. Разом з Оленою на одному курсі навчалися: Василь Куриленко, Галя Мазуренко, Оля Русова, курсом пізніше йшли: на підвідділі літератури — Юрій Дараган, на підвідділі історії — Олег Кандиба, Юрій Шкрумеляк та інші. В УГА в цей же час навчалися Євген Маланюк, Леонід Мосендз, Микола Сціборський². Була вона знайома і з Анною Троян ще з часів Подєбрад. Адже Дмитро Троян та Михайло Теліга співали разом у студентському хорі. А дружина Дмитра Трояна – Надія Равенко-Троян під час першого року навчання в подєбрадській академії мешкала в домі батьків Олени Теліги³. Особливо ніжна дружба зв'язувала Олену з Василем Куриленком. Разом з Л. Мосендзом він відіграв важливу роль у перетворенні Оленки з російськомовної дівчинки, якою вона прибула на еміграцію, на свідому українку.

Проте, напевне, чи найбільший вплив справив на формування твердих, патріотичних позицій авторитетний український націоналіст Дмитро Донцов. І цей вплив був не тільки прямим, а й опосередкованим, а саме-через

¹ Там само – с.336 – 337.

² Теліга О. І. О краю мій.. : твори, документи, біографічний нарис / О. І. Теліга ; упоряд. Н. Миронець ; редкол.: С. Гальченко [та ін.] ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Фондація ім. О. Ольжича в Канаді. – 2-ге вид., виправ. і доп. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2006. – С. 340–343.

³ Базів Н. У Канаді знають Олену Телігу : [до 95-річчя від дня народження укр. письменниці] / Н. Базів // Урядовий кур'єр. – 2002. – № 136. – С. 8.

писання доктора. 1926 року побачила світ праця Дмитра Донцова «Націоналізм», у якій обґрунтовувалась ідеологія українського інтегрального націоналізму, наголошувалось на тому, що лише нація, яка у ворожому оточенні виявиться дужчою і пристосованішою, здатна утвердити себе і вижити. Ця та інші роботи Д. Донцова, що друкувалися в редактованому ним «Літературно-Науковому Віснику», активно обговорювалися в колі Олениних друзів та приятелів. Ці ідеї відгукнуться в її творах дещо пізніше, коли остаточно сформується її світогляд і естетична позиція¹.

Пізніше поетесу і націоналіста пов'яже спілкування, котре переросте в дружбу. Товариські відносини з Дмитром Донцовим відкрили перед Оленою Телігою принадливу перспективу самоутвердження завдяки формуванню твердої вдачі, сильного, діяльного характеру і високої моральної дисципліни. Він вважав, що «моторами історії, які здвигають і валять народи- є одиниці, за якими тягнуться маси»². Тому Д.Донцов і поставив своїм завданням формувати літературу іншого типу – літературу національного активізму й націоналізму, негнучих характерів. Це завдання Д.Донцов здійснював передусім через журнал «Літературно-науковий вісник» (з 1933 р. «Вісник»), в яких молодь, в тому числі і поетеса, завзято публікувала свої твори. Ідейно-естетичні засади часопису: у плані світоглядно-філософському це домінанта волі над інтелектом, чину (дії-Ж.К.) над спогляданням³. Хотілося б дещо зацентрувати увагу на самих ідей Дмитра Донцова та на його постаті, як творця

¹ Теліга О. І. О краю мій.. : твори, документи, біографічний нарис / О. І. Теліга ; упоряд. Н. Миронець ; редкол.: С. Гальченко [та ін.] ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Фондація ім. О. Ольжича в Канаді. – 2-ге вид., виправ. і доп. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2006. – С. 340 – 343.

² Жулинський М. Пішла, бо знала: повернеться! / М. Жулинський // Голос України. – 1997. – № 208. – С. 6.

³ Ільницький М. Критики і критерії : літературно-критична думка в Західній Україні 20–30-х рр. ХХ ст. / Микола Ільницький. – Л. : ВНТЛ, 1998. – С. 102.

українського інтегрального націоналізму¹. Як напише головний редактор «ЛНВ» у передмові до свого третього перевидання праці: «Націоналізм, який вийшов першим виданням (з друкарні ОО.Василіян у Жовклі) в 1926 році, виступив з ідеологією, яка рвала з цілим світоглядом драгоманівського «демократизму» і соціалізму Маркса-Леніна, пересякну того отрутою москвофільства»². З другої половини 1920-х років Донцов став кумиром української молоді: їм імпонувало те, що він саме на молодь поклав місію творення нової епохи в історії нації. З 1929 вже діяла ОУН, що в ідеології та організаційних засадах великою мірою поділяла принципи, які націоналіст проповідував. На питання «що?» «Націоналізм» відповідав: незалежність. На питання «як здобути свою мету» «Націоналізм» відповідав: боротьбою; національною революцією проти Московщини; не шляхом «порозуміння» чи «еволюції». Ці тези були цілковитою антитезою драгоманівства і соціалізму, бо ідеологія Драгоманова: «Гей, українець просить немного...». Ідея «Націоналізму» замість «немного» – «все»! Замість «просить» - здобуває³.

В українському літературознавстві побутують дві діаметрально протилежні думки щодо впливу Д. Донцова на творчість О. Теліги. Перша — стверджує мінімальний вплив, який зводився до можливостей друкуватися у донцовському «Віснику». Друга — гіперболізує значимість впливу Д. Донцова на О. Телігу, коли потрактовує творчість діячки як поетичний еквівалент публіцистичних творів ідеолога націоналізму. Неконструктивність першого твердження спростовує сама О. Теліга. У статті «Партачі життя» вона ставить Д. Донцова в один ряд із такими своїми кумирами, як Олена Пчілка, Леся Українка і Василь Стефаник. Вони, як і Д. Донцов, на думку О. Теліги, «змагалися всіма своїми силами і талантом, аби створити новий тип українця».

¹ Зайцев О. Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки): Нариси інтелектуальної історії. [Монографія] / О. Зайцев ; наук. ред. Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2013. – С. 180

² Донцов Д. І. Націоналізм / Д. І. Донцов. – Лондон ; Торонто : Українська Видавнича Спілка, 1966. – С. 3.

³ Там само – с. 4

Щодо другого твердження, то воно лише частково правильне, оскільки не враховує вродженого індивідуалізму О. Теліги¹.

Отже, Олена Теліга публікувала свої твори на сторінках «ЛНВ» (згодом «Вістника», котрий був хронологічно й ідейно продовженням «ЛНВ» і виходив у Львові з 1933 по 1939 рр.)². «ЛНВ» був заснований ще в 1898 р., Дмитро Донцов був його головним редактором з 1922 по 1932 рр.³ Націоналіст багато в чому вплинув на творчість поетеси, а не лише на її особистість⁴.

З усього видно, що людина, виростаючи в іншомовному культурному середовищі, переглянула власні погляди, змінила свою світоглядну позицію. Як бачимо, на жаль, цього часто не вистачає сучасній українській інтелігенції. Опосередковано цьому посприяла інтелігентна родина поетеси – батько був інженером за фахом, професором Київської політехніки, міністром уряду УНР. Мати була донькою священника з Поділля – як відомо, в кінці XIX- на поч. XX ст. священники були не лише служителями церкви, а вчителями в церковно-приходських школах, що дає підстави вважати, що мати майбутньої поетеси теж була людиною грамотною. Є свідчення про її білоруське коріння матері Олени Теліги.

В родині володіли декількома іноземними мовами, для дівчинки наймали гувернанток і вони змалечку навчали її іноземним мовам – французькій, німецькій і російській. Проте не склалося з рідною мовою. Оленка не володіла українською мовою, за що не раз докоряла батькам. що згодом вона надолужила самотужки. Саме у свідомій громадянській позиції проявляється здоровий

¹ Червак Б. О. Національний ідеал Олени Теліги / Б. Червак // Українське слово. – 2009. – № 30. – С. 10.

² Діячі науки і культури України : нариси життя та діяльності / [О. В. Даниленко та ін.] ; ред. А. П. Коцур, Н. В. Терес ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Книги–XXI, 2007. – С. 5.

³ Добко Т. В. Вістник : місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя. 1933–1939. Vistnyk index to 1933–1939 : систем. покажч. змісту / Т. В. Добко, Б. Д. Ясінський ; наук. ред. О. С. Онищенко; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Б-ка Конгресу США, НТШ Америки. – К. ; Вашингтон ; Нью-Йорк : НБУВ, 2002. – С. 3.

⁴ Жулинський М. Українська література: творці і твори : учням, абітурієнтам, студентам, учителям / Микола Жулинський. – К. : Либідь, 2011. – С. 655.

розвиток особистості Олени Теліги. Вона не підлаштовувалась під інших, бо була індивідуальністю. На формування її національної свідомості вплинув переїзд родини до Чехословаччини, де родина опинилась в українському емігрантському середовищі, яке згодом поетеса назве «царством Петлюри». Отже, впливало на майбутню політичну діячку і оочуюче середовище емігрантів, але окрему увагу слід приділити впливу на особистість її друзів та знайомих.

Приїхавши до Чехословаччини російською панною вона під впливом оточення і одного знакового випадку – сварки з молодими російськими емігрантами – переходить виключно на українську мову спілкування.

Довершилось формування особистості після одруження поетеси з М.Телігою – свідомим українцем, колишнім вояком Армії УНР. Адже саме молодий Кубанець надихав її особистим прикладом і діями.

Проте чи не найвирішальнішою крапкою у завершенні формування національної свідомості можна вважати спілкування поетеси з українським націоналістом Дмитром Донцовим. В той час молодь була під впливом його авторитету, адже саме праця «Націоналізм», котра вийшла після поразки української революції, наштотхнула багатьох на пошук причин і звернення до націоналізму як світоглядних позицій. Не лишилась осторонь і поетеса. Звісно, велику роль відіграло те, що вона публікувалась на сторінках видання Д.Донцова – «Вістник» (ЛНВ). Завдяки своїм публікаціям у редактора вона зайняла згодом чільне місце серед плеяди письменників, котрі входили до «вісниківської квадриги» і становили творче ядро 1920 – 1940-х рр. Д.Донцов став для поетеси не просто редактором і автором «Націоналізму», а і товаришем, з котрим велась активна переписка, зустрічі, що не могло не відобразитись на формуванні національної самосвідомості поетеси.

Мисткиня власними світоглядними засадами керувалася все життя, не відмовлялась від своїх націоналістичних поглядів, що згодом вона і довела при першій же нагоді.

РОЗДІЛ 3

ГРОМАДСЬКО-КУЛЬТУРНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЕТЕСИ В ЕМІГРАЦІЇ В ПОЛЬЩІ

В даному розділі ми спробуємо розкрити громадську діяльність Олени Теліги. Перед тим, як перейти до розгляду даної проблеми нам би хотілося розкрити сам термін «громадська активність». Отже, громадська діяльність (активність) - активність людей, направлена на розв'язання громадських (суспільних) проблем під час якої для досягнення мети активісти співпрацюють з іншими людьми. Громадська активність з'являється в ситуаціях коли люди стикаються з проблемами або ж ситуаціями які зачіпають не лише їх, але й інших людей, і беруться розв'язати ці проблеми чи змінити ситуації, при цьому головним в досягненні мети є взаємодія чи співпраця з іншими людьми — як тими хто знаходиться в такому ж положенні чи має ті ж проблеми так і співробітниками різних установ чи органів влади. В широкому розумінні поняття охоплює усі види колективної невиробничої активності в суспільстві, у вузькому сенсі цього слова громадську активність відрізняють від політичної, хоч остання є лише підвидом першої.

Отже, брати участь в суспільних заходах поетеса розпочала ще в студентські роки, але саме вже у більш зрілий період свого життя вона починає заглиблюватись у громадську діяльність. На цей період також припадає її творча активність. В цьому контексті варто згадати слова Василя Рокитнянця, який у своїй статті називає Олену Телігу «поетесою, публіцисткою і політичною діячкою»¹. Адже справді її творчість йшла нерозривно з активністю в інших сферах життя. Варто відмітити, що часто на творчість мисткині впливала громадська і політична діяльність, що відображено в її ідейній спадщині.

¹ Рокитнянець В. Славетні дочки нації / В. Рокитнянець // Нескорена нація. — 1994. — № 4. — С. 1.

На нашу думку, у творчому плані саме «польський період» у житті мисткині виявився одним з найпродуктивнішим. Це можна пояснити тим, що вона вже досягла того віку, коли була сформована її національна свідомість, певні життєві ідеали та принципи, що і дало відбиток на її вірші та публіцистику, а згодом у чітке оформлення політичних позицій та членство в ОУН(м).

1 серпня 1926 р. відбулося весілля Олени Шовгенової та Михайла Теліги¹. У червні 1929 року чоловік захистив дипломну роботу, одержав фах інженера-лісівника² і Теліги восени того ж року переїхали до Варшави³.

Ось які пояснення щодо еміграції в Польщу наводить у спогадах подруга поетеси Наталя Лівицька-Холодна: «Варшавський український осередок щодо кількості свого населення пережив два періоди. Перший був тоді, коли українська вояцька молодь, вирвавшись з польських таборів, вирішила здобувати собі нову зброю для майбутньої боротьби з ворогом – освіту. Другий період напливу українців до Варшави почався десь у кінці 1928 року, коли стали з'їждитися туди молоді люди, що закінчили студії за кордоном і хотіли нострифікувати свої дипломи, а також нові українські інженери, що їх випускала Українська Господарська Академія в Подебрадах. Улаштуватися на працю в Чехії могли тільки одиниці. Тоді приїхало до Варшави і подружжя Олена та Михайло Теліги. До Варшави їх тягнуло теж родинне почуття, бо там уже був батько Олени»⁴.

Варто відмітити, що творчий шлях поетеси розпочався ще в Чехословаччині. Перша поезія вийшла у 1928 р. на сторінках журналу «Вісник», коли там було розміщено вірш «Весняне», а згодом, того ж року, вірш «Тільки вечір злітає над

¹ Миронець Н. Олена Теліга / Надія Миронець. – К. : Наталія Брехуненко, 2009. – С. 14, 15, 24.

² ЦДАВО України. Ф. 3195. Українська Господарська академія в Чехословацькій Республіці м. Подебради. Факультет агрономічно-лісовий, відділ лісовий. Оп. 1. Спр. 2019. Особиста справа Михайла Теліги. Арк.27.

³ Теліга О. І. Душа на сторожі: твори / Олена Теліга; упоряд.: Ольга Веремійчик, Катерина Криворучко. – К. : Вид-во імені Олени Теліги, 2012. – С.13.

⁴ Лівицька-Холодна Н. Спомин про короткий період життя Олени Теліги / Н. Лівицька-Холодна // Сучасність. – 1990. – № 10. – С. 82.

місто»¹. Це ж пригадує і Зоя Плітас (перша дружина Є.Маланюка, подруга Олени Теліги-Ж.К.) .Вона зазначає, що пані Олена у свої студентські роки дуже цікавилася справами літературними, твердо обороняла свої погляди у дискусіях з молодими літераторами, а це були: Євген Маланюк, Леонід Мосендз, Максим Загривний, Галя Мазуренко, Наталя Лівицька, Микола Чирський. «Та свої вірші вона читала охоче тільки друзям», — писала Зоя Плітас. «У вузькому колі друзів її захоплення віршуванням було, безперечно, відомим. Михайло Мухин у «Матеріялах до життєпису О.Теліги», описуючи її оточення в Подєбрадах та Празі, зокрема, згадуючи про Максима Гриву (Загривного), малює таку картину: Одного разу, десь влітку 1925, чи 1926 року, в українській студентській їдальні в замку короля Юрія з Подєбрад, я побачив Гриву, що з зосередженим виразом обличчя щось час від часу вносив олівцем своїм дрібним чітким письмом до розгорненого зошита. На моє машинальне запитання «Що поробляєте?», він з усмішкою відповів: «Та ось пані Олена викликала мене на поетичний турнір»... Пані Олена... сиділа оподалік за суміжним столиком із виразом пильної учениці, що пише іспитову писемну працю й зрідка, відриваючи очі від свого зошитка, кидала погляд на Гриву»².

Для датування початків поетичної творчості мисткині цікавим видається і наступний факт. У родинному альбомі Теліг вміщена світлина, на якій зображені Олена Теліга (в центрі) і два юнаки. Один з них—Василь Куриленко, особу другого поки що встановити не вдалося. На звороті світлини червоним олівцем написано: «17/XI 1927 «Поэтическая тройца!»»³.

Цікавим був початок її творчого шляху. Лише один лист, написаний кимось з її друзів від її імені редактору «Літературно-наукового Вісника» Дмитру Донцову, змінив докорінно її долю:

¹ Теліга О. І. О краю мій.. : твори, документи, біографічний нарис / О. І. Теліга ; упоряд. Н. Миронець ; редкол.: С. Гальченко [та ін.] ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Фондація ім. О. Ольжича в Канаді. — 2-ге вид., виправ. і доп. — К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2006. — С. 458.

² Миронець Н. До біографії Олени Теліги (входження в літературу) / Надія Миронець // Українське слово. — 1997. — № 14. — С. 12.

³ Там само — с.12.

«3.IX.1928

Високоповажний Пане Редакторе!

Мені хочеться знати Вашу думку щодо моїх віршів. Чи мені варто писати далі чи може залишити? Може б можна було у Л.-Н.Вістнику вмістити котрийсь із них? Хоч у Вас і багато праці, але напишіть мені пару слів щодо цього. Якщо би якийсь мій вірш був уміщений в журналі, так мені зашліть один примірник.

Прошу вибачити за турботи і наперед дякую з глибоким поважанням
Олена Теліга»¹.

Дуже скоро вона стане однією із чільних представниць «Вісниківської квадриги», яка у духовному житті української еміграції відігравала провідну роль². «Вісниківська квадрига» поетів, яку складали Є.Маланюк, Л.Мосендз, О.Теліга, О.Ольжич і до якої щільно примикав Ю.Клен, визначила потенціал журналу («Вісника» - Ж.К.). Творчості цих поетів притаманні певні спільні риси, які впливають із донцовської ідеологічної платформи. Це було молоде покоління, яке пережило поразки Української Народної Республіки, нездійсненне бажання народу на свою державу і злидні табірної життя емігрантів – все це вплинуло на їхню подальшу творчість³.

Від початку видання поезій (у 1928 р.) та за час перебування у Польщі (з 1929 по 1941 рр.) Оленою Телігою було видано низку праць. Звісно, кожен з віршів, кожна з рецензій та статей мала свої причини бути написаними саме в той період⁴. Оцінюючи творчий доробок О. Теліги, відомі науковці, дослідники

¹ Archiwum Dmytra Doncowa. Mf. nr. 83986. T. 12 : Korespondencja od roznych osob i instytucji : S–T z lat 1908–1939. K.439 – 440.

² Червак Б. Олена Теліга: «Життя – це боротьба, а боротьба – це справжнє життя» [Електронний ресурс] / Українська правда : заснована Георгієм Гонгадзе у 2000 році : офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/07/21/46382/>. – 18.08.14.

³ Ільницький М. Від «Молодої Музи» до «Празької школи» / Микола Ільницький / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів. обласний науково-методичний інститут освіти. – Л. : [Б. в.], 1995. – С. 219.

⁴ Теліга О. І. О краю мій.. : твори, документи, біографічний нарис / О. І. Теліга ; упоряд. Н. Миронець ; редкол.: С. Гальченко [та ін.] ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Фондація ім.

літератури й мистецтва ставлять її в один ряд з Лесею Українкою. Так, Юрій Бойко писав: «Загально характеризуючи світ образів, створених поеткою, доводиться констатувати близькість її до Лесі Українки. Ця близькість впливає головню із спорідненості духового комплексу обох поеток»¹. Не знаю чи варто нам бути такими категоричними у судженнях і порівнювати творчість таких двох видатних, але все ж різних, поетес.

Творчість діячки розвивалась попри важкі умови життя у Польщі, коштів постійно не вистачало. Довелося пані Олені працювати манекенницею в магазині моди². Є відомості, що вона навіть виступала з музичними номерами у нічних кабаре³. «Працювала в склепі (магазині – Ж.К.) як модель, іноді по кілька годин стояла перед кравчинями і кравцями в одній комбінації»-ось так згадувала ті важкі часи сама мисткиня⁴. До того ж, через роботу чоловіка їм доводилося жити і на селі. Із листа Олени Теліги до найкращої подруги Наталі Лівицької-Холодної, 1932-ий рік: «На село мусіла я переїхати завдяки розпачливому фінансовому стану. Акордів (тобто, премій) Міші не платять, а місячна пенсія настільки мала, що після 10-го нема вже ні гроша... тоска тут

О. Ольжича в Канаді. – 2-ге вид., виправ. і доп. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2006. – С. 458 – 460.

¹ Червак Б. Олена Теліга: «Життя – це боротьба, а боротьба – це справжнє життя» [Електронний ресурс] / Українська правда : заснована Георгієм Гонгадзе у 2000 році : офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/07/21/46382/>. – 18.08.14.

² ЦДАЗУ. Ф. 38. Світова координаційна рада ідеологічно споріднених націоналістичних організацій (СКР ІСНО). Оп. 1. Спр. 44. Документи (листи, маніфест, статті, прокламація, довідки, повідомлення та ін. від громадських організацій та окремих осіб, надіслані до редакції) про діяльність ж. «Самостійна Україна» (м. Чикаго, США). Англ, укр. Гектогр., друк типогр., маш. Копії з прав. рук. 21 лютого – 5 грудня 1992. Арк. 63.

³ Поташний Ю. Навіть смерть не змусила її порушити слово / Ю. Поташний // Київська правда. – 2002. – № 81. – С. 3.; Москвичова А. Олена Теліга – пані в капелюшку [Електронний ресурс] / А. Москвичова. – Режим доступу: http://teatre.com.ua/portrait/olena_teliga_pani_v_kapeljushku. – 18.08.14.

⁴ Кріль О. Олена Теліга: поетеса, патріотка, модель [Електронний ресурс] / О. Кріль. – Режим доступу: <http://www.uamodna.com/articles/olena-teliha-poet-patriot-model>. – 18.08.14.

страшна. Цілий день сиджу сама, сама гуляю, бо Міша приходить такий втомлений, що відразу ж валиться на ліжко...Твоя Лєна»¹. Звісно, що для інтелігентної, освіченої жінки, яка звикла не сидіти, склавши руки, а бути в русі – чи то поринути в громадську активність, чи творчу, це було важке випробування. Адже важко черпати джерело натхнення, не маючи ні копійки за душою, писати вірші про високі ідеали, коли мусиш працювати годинами моделлю чи ще де-інде. Не сприяло розкриттю потенціалу мисткині і мешкання на селі, де її часто оточували неосвічені люди та ще й іншої нації, котрим важко було зрозуміти ідеали цієї інтелігентної українки. Проте поетеса наперекір життєвим обставинам творила і вела активну діяльність.

Під час проживання у Варшаві Олена Теліга разом з відомою артисткою Ніною Денисенко та її чоловіком Дмитром Денисенком-Зубченком заснували український театр та українську школу, а також останній відділ нелегального українського «Пласту»². В тій школі вона і працювала вчителькою початкових класів³. Щодо вчителювання, яке вселило в неї впевненість у педагогічні здібності, жінка писала в листі до професора Кабачкова (професор Українського педагогічного інституту імені М.Драгоманова в Празі – Ж.К.). Марія Бачинська-Донцова (дружина Д.Донцова-Ж.К.) пригадувала, що коли Олена працювала в українській емігрантській школі, то «діти любили її як Бога»⁴. На

¹ Олена Теліга – жінка, дружина [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <http://dyvensvit.org/articles/7134.html>. – 18.08.14.

² Пласт – Національна скаутська організація; як український аналог скаутського руху, з'явився в Україні у 1911 році (Пласт [Електронний ресурс] / Пластовий портал : офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.plast.org.ua/plast/fact-list>. – 18.08.14.)

³ Миронець Н. Джерела історичної пам'яті / Надія Миронець ; [редкол.: П. С. Сохань, В. А. Брехуненко, Д. В. Бурім та ін.] ; НАНУ, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – К. : Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2008. – 398 с. : портр., с.186; Потапенко Ю. Київське тяжіння поетеси і патріотки // Голос України. – 2002. – №57. – С.15.

⁴ Теліга О. І. О краю мій.. : твори, документи, біографічний нарис / О. І. Теліга ; упоряд. Н. Миронець ; редкол.: С. Гальченко [та ін.] ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Фондація ім.

користь підтвердження того, що Олена Іванівна була вчителькою ми знаходимо на сторінках енциклопедичного видання «Українці Австралії» у довідці про Денисенка Юрія, котрий був сином Ніни Денисенко, вказано: «Освіта: Українська Рідна школа ім. Л.Українки у Варшаві (учителі – О. Теліга і Є.Маланюк)». Також пан Юрій був членом «Пласту» від 1937 р. Перша виховниця – Олена Теліга¹. Як зазначають дослідники, поетеса працювала вчителькою з 1929 по 1939 рр².

На еміграції в Польщі, попри важкі умови життя, діячка культури готувала до видання збірку своїх віршів. У листі до Б.-І. Антонича 4 лютого 1935 року, дякуючи йому за «милий подарунок» — збірку поезії «Три перстені», висловлювала надію «в недалекому майбутньому зреваншуватися тим самим»¹⁶⁷. А в листі до Є.-Ю. Пеленського від 29 липня 1936 року писала: «Маю надію восени видати, нарешті, свою збірку, але це ще не напевно».

У кінці 1920-1930-х років у Варшаві перебував уряд УНР, знаходився заснований у 1921 р. Український Центральний Комітет. Існувало у Варшаві й Слов'янське товариство культури й мистецтва. Його українську секцію, до якої належала О.Теліга, очолював Ю.Липа³ (поет, публіцист, історіософ, політолог, організатор (разом з Маланюком) (літературної групи «Танк» - відгалуження «празької поетичної школи»))⁴. До літературного угруповання «Танк», крім Ю.Липи, увійшли такі відомі діячі, як Є.Маланюк, Н.Лівицька-Холодна,

О. Ольжича в Канаді. – 2-ге вид., виправ. і доп. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2006. – С. 342–343, 351.

¹ Українці Австралії : енциклопедичний довідник / Т-во Збереження Української Спащини в Австралії ; ред.: В. Шумський, М. Шумський. – Сідней : Вільна Думка, 2001. – С. 147–148.

² Рокитнянець В. Славетні дочки нації / В. Рокитнянець // Нескорена нація. – 1994. – № 4. – С. 1.

³ О краю мій.. : твори, документи, біографічний нарис / О. І. Теліга ; упоряд. Н. Миронець ; редкол.: С. Гальченко [та ін.] ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Фондація ім. О. Ольжича в Канаді. – 2-ге вид., виправ. і доп. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2006. – С. 342–343, С. 351.

⁴ Діячі науки і культури України : нариси життя та діяльності / [О. В. Даниленко та ін.] ; ред. А. П. Коцур, Н. В. Терес ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Книги–XXI, 2007. – С.346 – 347.

А.Крижанівський, П.Холодний-син, О.Теліга, Б.Ольхівський, П.Зайцев, В.Дядик та інші¹. «Танк» виник як результат полеміки творчої молоді в еміграції з Д.Донцовим. Головною тезою літературної групи «Танк», їх ідейно-естетичною програмою було: радикальна сепарація від російської культури, ідея великодержавності (української – Ж.К.), культ героїзму і шляхетності. Очільник товариства вважав за недостойне гідності великої української нації втікати від Росії у Європу. Місією України, на думку Ю.Липи, була не втеча, а хрестовий похід української культури і духовності².

Цікавими є спогади, які знаходимо у Наталі Лівницької-Холодної стосовно групи «Танк» і розходження з «Ми» Олени Теліги: «...В Закопаному (Закопане-місто в Польщі-Ж.К.) , я одержала датовану 22 березня 1929 р. картку такого змісту: «Ми (Ю. Липа, П. Зайцев, А. Коломиєць) заснували групу «Танк» (не «танок»!!!). Запрошуємо Вас вступити . Підписи: Євген Маланюк, Юрій Липа, А. Коломиєць, Павло Зайцев». Далі поетеса пише: «В листі з 23 березня 1929 р. повідомляє мене про це докладніше Юрій Липа: «Певне Ви вже дістали картку про заснування «Танка» (назва Маланюка) — групи націоналістів- літераторів. ЛНВ можливо, що упаде, — тоді нехай не думають большевики і всяка большевизантствующа дрянь, що нема на них міцного п'ястука. В кожному разі як не журнал, то збірник повинні ми видати. Хто є? Такі кандидати: Ви — єдина амазонка, Ваш муж (Петро-молодший Холодний-Ж.К.), Маланюк, Мосендз, Стефанович, Мирський, Мухин, Ковальський і, правдоподібно, Журба, Гончаренко, Перфецький. З варшавського осередку, правдоподібно, треба залічити Косача, Коломийця, Чикаленка, Лукасевича». «...Цілком зрозуміло, що і Маланюк, і Липа звернулися до того, кого вважали своїм старшим однодумцем, трохи чи не духовим батьком, а

¹ Янчук М. Варшавський період Юрія Липи // Нескорена нація. – 2000. – №9. – 10. – С.3; Encyclopedia of Ukraine. Vol. 5. St–Z / The Canadian Institute of Ukrainian studies, The Shevchenko Scientific Society (Sarcelles, France), The Canadian Foundation for Ukrainian studies ; ed. by Danylo Husar Struk. – Toronto ; Buffalo ; London : University of Toronto press, 1993. – P.159.

² Янчук М. Варшавський період Юрія Липи // Нескорена нація. – 2000. – №9. – 10. – С. 3.

саме до Донцова з проханням надрукувати цей «маніфест» у ЛНВ. На привелике їх здивування Донцов рішуче відмовився надрукувати «маніфест» групи «Танк» (чи «Танок», як він уперто її називав). Своє негативне ставлення до «Танка» він пізніше пояснював тим, що передбачав згори, що це товариство незіспіване та що дехто від нього відлетить, заким він розпочне свою діяльність». Таке іронічно-негативне наставлення редактора чи не єдиного співзвучного літературного журналу було першим ударом, якого зазнала новопостала літературна група. А тим часом розсилалися листи до колег-літераторів з запрошенням вступити до залоги «Танка». Провідництво якимось само собою перейшло в руки Юрія Липи. Проте, незважаючи на оптимізм і впертість останнього товариство перестало існувати. Осередком, де плекано патріотизм націоналістично-петлюрівського характеру була корпорація «Запорожжя». До цього осередку належали й ті, що створили ядро групи, яка заснувала видавництво «Варяг». Від того моменту, як перестала існувати група «Танк» його колишні діячі не переставали жити ідеалами товариства, як гурт людей, зв'язаних спільними прагненнями та глибокою особистою приязню. Приєдналась до цього гурту і Олена Теліга. Керуючим залоги був Маланюк. Цілком зрозуміло, що коли взимку з 1932 на 1933 р. відродилася думка про видавання альманаху, всі стали дивитися на нього як на майбутнього редактора нового органу.

Про те, що назва «Танк» іще жила, свідчить і згадка в листі до мене (до Наталі Лівицької-Холодної-Ж.К.) Юрій Косача, Назва «Танк» жила до того моменту, коли з'явився в Варшаві молодий і енергійний Андрій Крижанівський. Він належав до групи «Танк», але з огляду на те, що назва ця була зв'язана з цілим рядом невдач, її вирішено замінити коротким «Ми». Редакційна колегія заходила за запрошувати співробітників. Запрошено до співробітництва також і Донцова, що редагував уже не ЛНВ, а «Вісник», співробітниками якого були ще тоді ми всі. Про це згадується у 4 книзі «Вісника» за 1934 рік: «Дубицький листом з 4. VII. 1933 запрошував Дмитра Донцова до співробітництва в «Ми». Отже, ніяких ворожих планів щодо «Вісника» і ніякого підкопу під нього з боку «Ми» не передбачалося. Однак відразу ж почалась та сама історія, що й на

початках існування групи «Танк». Всі ті, що були близько зв'язані з Донцовим, давши спочатку свою згоду, відкликали її пізніше. Всі, що з ним не були ближче зв'язані або не піддалися його пропаганді, радо приступили до співпраці. Найболючішою втратою для журналу були Олена Теліга і Леонід Мосендз, які, давши свою згоду, забрали її назад. Найкращий твір Теліги — «Подорожній» був призначений до проєктованого «Ми». Про це свідчить жартівлива згадка Донцова в листі до мене з 27 травня 1933 р., де він пише: «... жалую, що редактори збірки стероризували Миле Сотворіння (так прозивали Телігу) і забрали його вірш... «Проте «терор» редакторів «Ми» виявився безсилим супроти терору редактора Донцова, і «Подорожній» зовсім несподівано для нас з'явився на сторінках «Вісника» ще перед появою «Ми»¹.

Також варто відзначити ідеологічний вплив націоналіста на «Празьку поетичу школу», щоб краще розібратись у причинах розходження і в тому, чому зрештою, Олена Теліга порвала свої зв'язки з минулими друзями. Термін «празька школа» запровадив у літературознавчий обіг Володимир Державин². Її репрезентують поети, творчість яких почалася на еміграції, переважно в Празі та Подєбрадах. До «празької школи» відносяться і «вісниківці». Термін «празька школа» умовний — у тому розумінні, що це не була група, об'єднана організаційно, яка б мала свій статут, чи принаймні чітку ідеологічну платформу³. Тому ставлення до цього терміна було неоднозначне. Приміром, Є.Маланюк взагалі заперечував існування якоїсь «празької групи», а Н.Лівицька-Холодна, окреслюючи цю групу, включала до неї поетів, які жили у Варшаві⁴. Взагалі у всеукраїнському літературному процесі ХХ ст. можемо

¹ Лівицька-Холодна Н. Видавництво «Варяг» / Н. Лівицька-Холодна // Сучасність. — 1980. — № 11. — С. 3–16.

² Набитович І. Леонід Мосендз — лицар святого Граалю : творчість письменника в контексті європейської літератури / І. Набитович. — Дрогобич : Відродження, 2001. — С. 64.

³ Ільницький М. Від «Молодої Музи» до «Празької школи» / Микола Ільницький / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Львів. обласний науково-методичний інститут освіти. — Л. : [Б. в.], 1995. — С. 198.

⁴ Історія української літератури. ХХ століття : у 2 кн. Кн. 1. 1910 – 1930-ті роки : навч. посіб. / за ред. В. Г. Дончика. — К. : Либідь, 1993. — С. 426.

визначити три головні етапи модерної української поезії. Першим був т.зв. модернізм (Олександр Олесь, Микола Вороний, Григорій Чупринка), відомий у західному літературознавстві як пресимволізм. Другий етап – це велика поезія українського національного відродження 1920-х років (П.Тичина, М.Рильський, М.Бажан, В.Сосюра, Є.Плужник, Д.Фальківський та ін.), насильно перервана наступом сталінізму й продовжувана в 1930-х роках у Галичині (Б.І.Антонич, С.Гординський, Б.Кравців та ін.). Третім етапом треба вважати творчість українських поетів у міжвоєнному періоді в діаспорі, еліта котрих зосереджувалась тоді саме в Празі. До неї належали Юрій Дараган, Євген Маланюк, Леонід Мосендз, Олег Ольжич, Олена Теліга та інші. Усіх їх можемо вважати представниками празької школи, адже вони були близькі світоглядно, тематично й стильово. Світоглядно й тематично до них належали також прозаїк Улас Самчук, драматург Микола Чирський, а також критик Михайло Мухин. Цю школу утворили художньо найталановитіші пореволюційні поети, більшість яких ще недавно зі зброєю в руках боролась за українську державу і після занепаду УНР (1917-1921) опинилась за кордоном. Усі вони якоюсь мірою орієнтувались на «Вісник» (1933-1939) Дмитра Донцова. Талановитого критика й публіциста більшовицька критика як лиш могла паплюжила, називала «лютим ворогом українського народу», «українським фашистом» тощо, хоч його твори ніколи в радянській Україні не друкувалися¹. Вплив цієї особистості на празьку поетичну школу очевидний як опосередкований (через виступи, праці), так і прямий-через особисте спілкування. Однак понад усіякі доктрини була гірка дійсність – підневільне становище рідного народу, роздертого між кількома сусідами, загострене почуття національного болю, гніву й сорому (невідоме людині державного народу!) за столітнє рабство України. Все це викликало гнів і обурення не лише проти давніх ворогів українського народу, але й проти його внутрішніх слабкостей, які виявилися у комплексі малоросійства. Отже, не тільки радикалізм Донцова, але й ці фактори мали сильний вплив на

¹ Неврлий М. Минуле й сучасне : збірник слов'янознавчих праць / Микола Неврлий. – К. : Смолоскип, 2009. – С. 205.

формування світогляду поетів. Розглядаючи творчість митців празької школи треба відзначити їх високий культурний рівень. Вельми сприятливим для їхньої творчості був слов'янський характер Праги, її тисячолітні культурні традиції¹. Варто відзначити, що є всі підстави вважати цю елітарну групу за школу. Ці поети були зближені світоглядно, стилістично й тематично. Їхня творчість викликала низку наслідувань, для їхнього й пізніших поколінь стала саме школою². Ми приділили багато уваги даному питанню, щоб показати чинники, які впливали на творчість поетеси і її подальшу громадську та політичну діяльність.

Отже, у той час діячка активно інтегрується у життя української громади, вже остаточно зріс і зміцнів її національний світогляд. Ось що про мисткиню згадує Лідія Гладка: «В тому часі я мала нагоду бувати гостем у домі подружжя Теліг. При тій нагоді Олена Теліга давала мені перевозити різні матеріали до друку у Празі, де я студіювала. Як усі інші, я також була зачарована цією блискучою висококультурною атмосферою дому»³.

Майбутня діячка ОУН (м) готувала себе не для якогось подвигу-самопожертви, а до виснажливої, довготривалої праці на українському культурному полі. І свідченням цього – її робота в товаристві «Зарево». Є відомості, що у 1939—1941 рр. вона очолювала це літературно-мистецьке товариство⁴. Воно було відгалуження «Просвіти» у Кракові⁵. Ось що згадує про діяльність О.Теліги в «Зареві» С.Гординський (заснував Асоціацію Незалежних

¹ Там само – с. 206.

² Неврлий М. Празька поетична школа : (Євшан-зілля) / М. Неврлий // Слово і час. – 1995. – № 7. – С. 21.

³ Гладка Л. Олена Теліга (1907–1942) / Л. Гладка // Наше життя. – 1986. – № 2. – С. 9.

⁴ Кучерук О. Історія і сьогодення / Олександр Кучерук // Українське слово. – 2003. – № 17/18. – С. 5 ; Олена Теліга. Біографія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrclassic.com.ua/katalog/t/teliga-olena/735-olena-teliga>

⁵ SMKR 436.Ukrainskie Stowarzyszenie Kulturalne «Proswita». 17 ark.Ark.9; STGR 238. Towarzystwo «Proswita» Filia w Krakowie (1894–1932). 345 ark.

Митців (АНУМ))¹: «Куди зтяжнішою була справа там, де йшлося про ідеологію. Так було з літературно-мистецьким альманахом «Зарево», до видання якого не дійшло. Раз потрапивши в «Українське Видавництво», я постановив пропхати в ньому через німецьку цензуру якийсь мистецький збірник...Тим часом «Зарево» розрослося: з початкової ідеї суто мистецького збірника, постановлено зробити літературно-мистецький, і всі справи й матеріали опинилися в руках О.Теліги. Вона відразу «забракувала» мою статтю, мовляв – те, що я написав, цікаве для історії мистецтва, але не може бути дороговказом для нашої переломової доби...Тим часом відбувався на еміграції процес двоподілу таборів – розлам націоналістичної організації, і я із здивуванням спостерігав, як не тільки мої найкращі приятелі, але й далші члени родини переставали навіть подавати руку один одному. Уплутуватися в ці справи я вважав зайвим, бо більшовики і одних, і тих поставили б під ту саму «стенку», навіть не пробуючи розбиратись в ідеологічних нюансах людей, які прагнули тієї самої вільної України (йдеться про розкол ОУН на ОУН(м) і ОУН (б)-Ж.К.) . Ці щойно висловлені думки й стали темою одного вірша, що мав іти в «Українських Вістях». Але цензор був не дурень і зрозумів натяк ...Проте О.Теліга зовсім заангажувалась в тих справах і Микола Чирський...запевняв, що в справі альманаху останнє слово буде навіть не за О.Телігою, а за Олегом Ольжичем. Словом, ішло до того, що з задуманого альманаху мистецького вийде збірник ідеологічний – нашими ж заходами і коштами. Це дало мені привід до однієї розмови з О.Телігою в «Полтаві» (в той час кав`ярня у Кракові-Ж.К.). Я сказав їй просто: 1. Якщо моя стаття не піде, я буду незацікавлений у виданні, а нікого іншого,зацікавленого, у редакції немає; 2.Цензура того, що вона думає видати, напевно, не пропустить і шкода навіть пробувати тоді, коли навіть невинні передруки з празького «Пробоем», дозволені в Чехії, бувають у Кракові конфісковані і то не раз із викликом редакторів та загрозою закрити видавництво.У відповідь вона почала мені гірко докоряти за...рецензію на

¹ Історія української літератури. XX століття : у 2 кн. Кн. 1. 1910 – 1930-ті роки : навч. посіб. / за ред. В. Г. Дончика. – К. : Либідь, 1993. – С.423.

оповідання¹ Р.Єндика (на той час – молодий письменник, його новели видавались в «Українському видавництві»)², називаючи її диверсією. Справа була в тому, що наш приятель Р.Єндик випустив в «Українському Видавництві», але власним коштом, три книги. Я написав на них рецензію, де наведеними цитатами показав, що в автора дуже великий переріст експресивних брутальних почувань і що все те впливало з його бажання «за всяку ціну» висловити свій культ сили – без огляду на мистецький ефект такого підходу. Телігу я охолодив...питанням: «А як Вам до вподоби те місце в оповіданні, де один герой змушує другого випити вміст плювальниці?». Вона замахала руками, а я закінчив відомою латинською сентенцією про приятеля-Платона і ще більшу приятельку-Правду. Усе це, разом узяте, витворювало упередження й знеохоту, і того альманаху так і не складено, в кожному разі про будь-які інші матеріали до нього, крім моєї згаданої статті, я не чув. А втім, видання інше, як чисто літературно-мистецьке, не могло мати ніяких надій на появу друком у ті часи і в тому кумедному новотворі, що його німці назвали Генерал-Губернаторством»³. Отже, даний спогад митця – це ще одне підтвердження твердого і безкомпромісного характеру поетеси.

Як у Подєбрадах чи Празі, так і Варшаві Олена є учасницею майже усіх святкувань, академій чи літературних дискусій. Правда, тепер вона частіше виступає сама, виголошує реферати, читає власні поезії. [3,с.16]. Згодом вона вступає до Української Студентської Громади. Щодо входження поетеси до дної організації, то ось які спогади з приводу цього наводить Олег Жданович: «Коли я прибув на студії до Варшави у 1934 р., я вже застав Олену Телігу в домівці Української Студентської Громади. І знов же не можна сказати, що були «вза-

¹ Гординський С. Зустріч з Оленою Телігою / Святослав Гординський // На переломі епох: літературознавчі статті, огляди, есеї, рецензії, спогади / Святослав Гординський. – Л., 2004. – С. 202–203.

² Нові видання «Українського видавництва з Бібліотеки сучасних письменників // Краківські Вісті. –1941. – № 1. – С. 5.

³ Гординський С. Зустріч з Оленою Телігою / Святослав Гординський // На переломі епох: літературознавчі статті, огляди, есеї, рецензії, спогади / Святослав Гординський. – Л., 2004. – С. 202–203.

ємовідносини між студентством і О. Телігою». Ні, це не були взаємовідносини, це було спільне життя одним духом і одним ідеалом. Певно, Олена Теліга не студіювала, не мала ходження на виклади, не здавала іспитів... Словом, різниця між нами й нею була в професійній площині, коли так можна сказати. Але те, що було в нас поза студіями, а тоді це було найважливіше, було спільне у нас і в Олені Теліги. Ми жили тими самими справами. Ми без решти мали однаковий світогляд, цілі й шляхи до них. Мабуть, не було студентських сходин, на яких би не було О. Теліги»¹.

Ми б хотіли торкнутися також і особистого життя поетеси того періоду. Цікавим є спостереження Юрія Клинового щодо стосунків між поетесою та чоловіком. Як він згадує: «Коли ж пройшло перше гаряче кохання, Олена Теліга платонічно фліртувала з молодими людьми свого покоління». Натяками згадують про це життя її мемуаристи, найвиразніше С.Гординський і О.Лятуринська. Перший розповідає про гумористичну сторінку «Ілюстрованих вістей», публікованих у Кракові в початкових роках нацистської окупації. Було намальовано карикатуру на поетесу. Далі цитуємо Гординського: ««А за мною молоді ходять хлопці чередою». Олена йшла спереду, у вигадливому капелюшку — а мала вона смак добирати їх — із задертим угору носом, і вела за собою череду хлопців. Вона образилася страшенно: і капелюх не так, і ніс надто вгору, тут багато додано, а там тонка дуже і т. д. Але найбільша образа була за що інше: позаду «череди хлопців» плентався пес!». Підтверджує популярність поетеси між молодими людьми також О.Лятуринська: «Я запитала юнаків-революціонерів: — Хто Олена Теліга? І вони в один голос відповіли: — Вона прекрасна!». Ось що згадує про флірти поетеси Юрій Клиновий: «Михайло Теліга не міг не знати про ці невинні флірти своєї Олени, а ще до того не міг бути щасливий своїм підрядним становищем у подружжі. Як більшість чоловіків на його місці, він ревнував сильно, боляче, бо свою прекрасну Олену таки дуже любив. Саме наслідком цих, інколи неконтрольованих, ревнощів

¹ Жданович О. Завжди молода : (у двадцятиліття смерті Олени Теліги) / О. Жданович // Смолоскип. — 1962. — № 25. — С.5.

була знаменита поезія Олени «Я руці, що била, не пробачу»¹.

Ми мали можливість поспілкуватись з Катериною Криворучко, співробітником ІЦДАО України, а головне – дослідницею життя та творчості поетеси. Пані Катерина зазначає, що «кохання Олени Теліги звали Олег!Олег, а не Михайло!». Вона також розповіла, що мала можливість спілкуватись з близькими, тоді ще живими, друзями Олени Теліги і що начебто хтось з них зазначав, що майбутня активна діячка під час вінчання у церкві кілька разів втрачала свідомість. Напевне, на нашу думку, їй було погано далеко не від запаху ладану чи довгого стояння на ногах, а від того, що виходила заміж за іншого – за того, кого не кохала. Катерина Іларіонівна додає, що майже всі вірші, принаймні, точно ті, що стосуються її інтимних почуттів, були адресовані загадковому Олегу. Якщо проаналізувати коло друзів та знайомих поетеси, то ми віднайдемо двох найближчих Олегів у її житті – це Олег Штуль-Жданович та Олег Кандиба-Ольжич. На жаль, співробітниця ІЦДАО не поділилась своїми документальними свідченнями, адже вона має лист Олени Теліги до Леоніда Мосендза, де розкривається правда про деякі сторони її особистого життя. Зокрема, і причини того, чому в пані Олени не було дітей. Цей лист частково був мені процитований у одному з кабінетів ІЦДАО, проте коли дійшло до цікавих місць пані Катерина просто не схотіла продовжити читання. Її неважко зрозуміти, адже людина дійсно живе тим, що досліджує дану постать роками, збирає про неї найдрібніші відомості і вже довгий час готує до видання книгу про життя та діяльність поетеси. Проте, через низку обставин, книга ще досі так і не вийшла друком. Все ж нашою метою не було досліджувати потаємні закутки особистого життя поетеси, ми сконцентрували зусилля на висвітленні її громадсько-політичної та культурницької діяльності.

Отже, у 1929-1941 рр. поетеса уперше заявила про свою активну громадянську позицію, про своє розуміння ролі жінки в боротьбі віршем «Мужчинам». Ми не ставили за мету проводити аналіз віршу, ця справа була пророблена філологами. Отже, вірш «Мужчинам» побачив світ у четвертій

¹ Клиновий Ю. Великий мир Олени Теліги / Ю. Клиновий // Сучасність. – 1979. – № 10. – С. 43–55.

книзі «Літературно-Наукового Вістника» за 1932 рік. Проголошені в ньому ідеї діячка культури розвиватиме в багатьох своїх поетичних і публіцистичних доробках. Переймалася тим, що в українській літературі не створено ідеального образу жінки-українки. Свої роздуми з цього приводу в гострій полемічній формі виклала в рефераті «Якими нас прагнете?», що був опублікований у «Вістнику» в 1935 році. (кн.10)¹.

Проте не всі друзі і знайомі поділяли погляди Олени Теліги стосовно ролі жінки. Ось що писала Марта Скорупська з приводу цього у листі до Ксенії Світлик: «Читала статтю Олени у «Віснику» про жіночу пресу. Мені вона не сподобалась...Я дала їй зрозуміти, що на головне місце треба ставити користь, яку дає преса...Я написала про це до Олени ширше...і вона зараз відписала лист, дуже милий...що її реферат був трохи ширший, більше атакувала жінку, а «Вістник» скоротив...Мені дуже захотілося написати статтю до Донцова і я написала. Очевидно, що не написала нічого образливого для Олени, тільки, що та стаття не для «Вісника»².

Отже, 1932 рік можна вважати рубіжним у творчій біографії Олени Теліги, бо саме в цьому році побачили світ поезії, в яких прозвучав її неповторний голос, яскраво відобразилась громадянська позиція авторки. Слідом за віршем «Мужчинам» у шостій книзі ЛНВ за той рік було опубліковано прекрасний триптих: «Чужа весна», «Сонний день», «Пломінний день».

1933 рік у житті Олени Теліги був позначений подіями, які надихнули її на прекрасні поезії і разом з тим наклали відбиток не лише на стосунки з деякими друзями, в тому числі й Наталею Лівницькою-Холодною, а й на подальшу лінію

¹ Теліга О. І. О краю мій... : твори, документи, біографічний нарис / О. І. Теліга ; упоряд. Н. Миронець ; редкол.: С. Гальченко [та ін.] ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Фондація ім. О. Ольжича в Канаді. – 2-ге вид., виправ. і доп. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2006. – С. 356 – 363.

² ЦДІА м. Львів. Ф. 309. Наукове Товариство ім. Т. Шевченка. Оп. 1. Спр. 2437. Письма к Свитлык Ксени от родственников и знакомых. (17 января 1937 – 12 ноября 1938 г.). Арк. 39 – 40.

поведінки. У лютому цього ж року вона, під враженням події в особистому житті, написала вірш «Поворот»¹.

Згодом трапилося ідейне розходження і пані Олена свого чи не найпрекраснішого ліричного вірша вирішила друкувати у «Вістнику». Ось як згадує про це ідейне розходження подруга поетеси Наталя Лівицька-Холодна: «Олена запланувала до першого числа «Ми» свого ново написаного «Подорожнього»... І цей «подорожній» був дійсною, реальною особою. Я була свідком цієї події. Не наочним, а безпосереднього оповідання Олени. Одного дня Оленка прибігла до мене і розповіла про ці відвідини. Це був хтось, кого вона колись кохала і за кого чомусь не могла вийти заміж. Під свіжим враженням цієї події вона й написала «Подорожнього». За короткий час сталася інша подія. З випуском «Ми» справа затяглася, але зміст був уже складений і «Подорожній» фігурував у ньому. Яке ж було моє здивування і обурення, коли я побачила його на сторінках одного з літніх чисел «Вісника». Єдиним поясненням (Олени – Ж.К.) було те, що редактором «Ми» мав бути Маланюк, якому нібито вірші Олени не подобалися. Отже, вона вирішила триматися Донцова. Потроху Донцов, як і у випадку «Танку», почав відбирати у нас наших приятелів»².

Згодом була низка критики у рецензії А.Крижанівського (А.Крижанівський-письменник, співредактор літературного журналу «Ми» у Варшаві (1933-38 – Ж.К.)³ на адресу «Вісника», де дісталася і поезії Олени Теліги. Це було відображено на сторінках другої книги «Ми», що вийшла взимку 1934 року, оскільки Крижанівський критикував поезію Теліги за «розборсаність і

¹ Теліга О. І. О краю мій.. : твори, документи, біографічний нарис / О. І. Теліга ; упоряд. Н. Миронець ; редкол.: С. Гальченко [та ін.] ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Фундація ім. О. Ольжича в Канаді. – 2-ге вид., виправ. і доп. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2006. – С.356 – 363.

² Лівицька-Холодна Н. Спомин про короткий період життя Олени Теліги / Н. Лівицька-Холодна // Сучасність. – 1990. – № 10. – С. 91–92.

³ Енциклопедія українознавства : словникова частина. Т. 3. Зернове господарство – Крушельницький / Наукове товариство ім. Шевченка ; гол. ред. Володимир Кубійович. – [Paris ; New York] : Молоде життя, 1959. – С. 1175.

недисциплінованість настроїв», вимушеність образів, мінімальність засобів вислову. Зрозуміло, що такої критики на свою адресу, а особливо нападок на Д.Донцова (на Вісник – Ж.К.) жінка не могла пробачити А.Крижанівському. Таку різку зміну позиції поетеса сприйняла як людську непорядність. Вона рішуче стала на бік авторитетного націоналіста і «Вісника», порвала товариські стосунки з варшавською групою літераторів, яка об'єдналася навколо «Ми». Так само вчинив і Є.Маланюк. На цьому закінчилася й дружба Олени Теліги з Наталею Лівицькою-Холодною¹.

Закиди у бік діячки були і від поета Богдана-Ігоря Антонича. Ось яку відповідь на них дала у своєму листі Олена Теліга: «Вельмишановний Пане й Товаришу, Chevalier Антонич! Треба бути все ж таки дійсно, без іронії, трохи chevalier, аби в наш вік Крижанівських, зробивши комусь прикрість, потім вибачатися, хоч цей «хтось» не є ані «мудрим радником», ані «власником кам'яниць». Отже, з цілої душі вибачаю Вам Ваш обмах в стосунку до мене! Я є, як кажуть росіяне, «зла, но отходчива». Уявляю чудово і вашу міну після слів ред. Пеленського і навіть думку, яка у Вас тоді промайнула: «вічно з бабами клопіт! Не розуміються на гуморі!». Правда?

Але ж не є так? Кожний з Вас, мужчин, осатанів би на моєму місці. (Подумайте тільки: місцевий літературний світик – себто –співробітники «Ми» - ледве на голову не стають аби помститися мені за мою цілковиту відмежованість від них. Рецензія в «Ми» є лише слабою, ніжною...тої ненависти, якою обдарюють мене тут всі з Лівицькою і Крижанівським на чолі. Причиною тої ненависти є якраз моя цілковита незалежність від них і від їхніх впливів (підкреслення Олени Теліги-Ж.К.).

Хоч «Ми» - є всі ті, що групуються біля «Вісника» і «Дажбога» і цього мені не можуть вибачити. Свої симпатії і антипатії завжди доводжу ділом: не

¹ Теліга О. І. О краю мій.. : твори, документи, біографічний нарис / О. І. Теліга ; упоряд. Н. Миронець ; редкол.: С. Гальченко [та ін.] ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Фондація ім. О. Ольжича в Канаді. – 2-ге вид., виправ. і доп. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2006. – С. 364– 367.

беручи прикладу з наших Крижанівських поетів, з самого початку відмовилася співробітничати в журналі К-кого. Під обурення сичання того ж «Ми», переповнювала чару (точно так) їх терпеливості тим, що влаштувала тут, у Варшаві, відчит зневаженого ними ред. «Вістника» і т.п.

Отже, рецензія в «Ми» не здивувала мене зовсім, мимо того що цей самий А.К. так палко запрошував мене у співробітники і так захоплювався моїми, тепер альбомними, а раніше «надзвичайними» віршами. На зміну його погляду зложилися сталість моїх поглядів + особисті порахунки К-кого зі мною.

І ось, в той час, коли мені тут дихати не дають за мою «непричетність», Ви, мій товариш по «Вістнику» утнули цей фейлетон, де робите мене причіпкою Лівицької, що є милою несподіванкою для всіх них, але великою прикрістю для мене. Оце зветься – підтримали! Цього вже мені було забагато, а головне – незрозуміло.

З Лівицькою ми дійсно товаришували, ... вона належала до «Вістника»...

Незнайома Олена Теліга»¹.

Далі листування тривало, хоч ми і не маємо багато листів, проте можна припустити, що вони просто не збереглись. Хоча навіть таке, досить коротке, листування характеризує Олену Телігу, як щиру, відкриту особистість з твердими переконаннями, котра не підлаштовувалась під ситуацію. «Вельмишановний Пане і Товаришу!

Сердечно дякую Вам за милий подарунок – збірку Ваших віршів «Три перстені».

Тішуся, що завжди зможу перечитати свої улюблені елегії «Про скрипучі двері» і про «Перстень молодисти».

Маю надію в недалекому майбутньому зрештовуватися тим самим.

З правдивою пошаною і товариським привітом

Олена Теліга

P.S. Щиро вітаю Вас з літературною нагородою.

¹ Ф. 10. Антонич Б. І. Од. зб. 42. Теліга Олена. Листи до Антонича Богдана Ігоря Васильовича (1934, 1935, 1937, Варшава). Арк. 1–2 зв.

6/IV 1937

«Шановний і Дорогий Товаришу!

Сердечно дякую Вам за Ваш милий подарунок. «Книгу Лева» привезла собі сама зі Львова, але було мені трохи сумно, що Ви мене не згадали. Розв'язую, мов ребус, таємничий надпис «пізно не зі своєї вини», але хоч і пізно, та все ж радісно зустріла Вашу книжку. Є у мене такий вірш, де я вертаюся з кавярні додому пізно, після довгої розмови з чужинцем, до своєї кімнати, «де між книжок, не збагнуті для тебе, мені ж найближчі – Ольжич і Антонич».

Вибачте, що так пізно дякую Вам. Але це дійсно спізнення не з моєї вини:

виїздила на довгий час за місто до свого батька і лише вчора знайшла вдома Вашу книжку.

Десь за тиждень може буду у Львові, і рада була би побачитися і порозмовляти з Вами.

Сердечний привіт П-ству Пеленських

Щиро стискаю Вашу руку

Олена Теліга»¹.

Звісно, що були люди, котрі ставали на захист Олени Теліги. Про це свідчить наступний лист, написаний від Наталі Зибенкової:

«До Хвально Редакції «Дажбога»

Львів. 24/II 34

На жаль, не щастить мені застати будь-кого в помешканні редакції Корняків І/ІІ, хоч уже навідувалася туди 2 чи 3 рази.

Метою моїх відвідин мало бути: усталити стан моїх залеглостей за минулий рік, а також передплати «Дажбога» на рік будучий, що і роблю отаким шляхом.

При цій нагоді дозволяю собі висловити декілька міркувань з приводу: «Мішка веселого Божка» в останньому числі. Узнаю жарт з осіб, з творів, з амбіцій, з псевдонімів, але не можу узнати жартів з привіду прізвищ. Пан

¹ Ф. 10. Антонич Б. І. Од. зб. 42. Теліга Олена. Листи до Антонича Богдана Ігоря Васильовича (1934, 1935, 1937, Варшава). Арк.4,7,8.

Антонич міг би знайти в «Вістнику» більше цікавих прізвищ авторів, на яких міг би вправляти свій дотеп. Напр.: Едик (нерозбірливо – Ж.К.) , Липа, Клен, Ворон тощо. Чому ж він вибрав власне прізвище п. Теліги, яка прецінь дістала його заміжжям і хіба для приємності п. Антонича не буде подаватися «на височайшее ім. я». Тим більше, що п. Теліга є щирою прихильницею Вашого журналу і знаю цілком певно, що п. Б.Кравцеву було доручено залагодити справу передплати для неї. Такі жарти, та мабуть і зворот «незнайома Оленка», не є в доброму густі і тхнуть (батарством – закреслено і далі - вулицею). Не відповідає дійсності, що пані Теліга є «Причіпкою» п. Холодної. З таким усе правом можна сказати, що п. Антонич є «причіпкою» Ольжича або Гординського. А вже цілком абсурдом є, що п.Холодна «тяже» Телігу до «Ми». Адже вже вийшло 2 числа «Ми», й прізвища п. Теліги ми там не зустрічаємо.

Рахую, Пане Редакторе, що се є простий випадок у Вашому журналі, і в доказ, що не надаю йому більшого значіння, і що мої зауваження продиктовані щирою прихильністю до Вашого журналу, прошу вислати на мою адресу найближче число і скаладанку.

З поважанням

Інж. Наталя Зибенкова».¹

Потрібно відмітити, що пані Наталя була близькою подругою Олени Теліги у Празі.

Повертаючись до діяльності поетеси в Українській Студентській Громаді є спогади друзів, знайомих так, як, на жаль, документів, які б це підтвердили, поки-що не знайдено. Наприклад, це взаємини з Олегом Штулем, котрий був активним членом цього товариства у Варшаві, декілька разів входив до її управи та очолював її культурно-освітню секцію. Більше того, молодий Штуль озвучував роботу громади в різних часописах. Енергійного молодого юнака просто не могли не помітити. Олег знайомиться з Оленою Телігою та Євгеном

¹ Ф. 232. Пеленський Є. Ю. Пел–39. Зибенкова Наталя, інж. Лист до редакції «Дажбога» (1934 р., Львів). Арк.1.

Маланюком. Згодом Олег Штуль напише, що саме при них він виріс і сформувався у свої студентські роки. Саме завдячуючи цим знайомствам О.Штуль входить у середовище Олега Кандиби (О.Ольжич). Особливо дружні стосунки в діяча склались з О.Телігою. За словами Бориса Вітошинського, 17-річний юнак був постійним супровідником пані Олени Теліги й цим ще більше привертав увагу до себе. Він мав гарні краватки, які з різних нагод дарувала йому пані Теліга, що й слугувало приводом для різних розмов. На думку сучасника Максима Скорупського, Олег Штуль не тільки захоплювався віршами О.Теліги, але вона була для нього й першим платонічним коханням. Та втім хто-зна, можливо їх поєднувало значно більше, аніж просто кохання – можливо це була єдність душі, яка зустрічається дуже рідко. Яскраво свідчать про це два сонети Олени Теліги «Напередодні», які вона присвятила своєму близькому другові О.Штулю. Це було свого роду передбачення тих недалеких днів, коли вирішуватиметься доля всієї України¹. Вони були дуже близькими людьми одне одному. Олег Штуль був родом з села на Волині. Упродовж літа 1938 р. в с.Залісах гостювала і О.Теліга. Інколи їх чотирьох – її, пані Антоніну Штуль та обох братів Штулів – Олега і Василя-можна було побачити по дорозі до церкви. Ймовірно, що О.Теліга бувала в будинку Штулів пізніше, оскільки восени 1941 р. разом з політичним діячем вона була у Рівному, а він щонеділі приїздив до своїх батьків. Нині у Залісах на місці будинку Штулів, в якому у 1938 р. побувала Олена Теліга, побудоване нове приміщення школи².

Цікавою є стаття Денисюка про часи перебування поетеси у гостях в родині Штулів, адже він особисто проводив опитування: «Не терплю вигадок мемуаристів. Йду до пані Ілярії Тарасюк, яка давно колись була диригентом церковного хору. Ми з нею разом ходили до початкової школи, тому звертаємось до себе на «ти»:

– Що тобі говорить, – питаю, – прізвище Теліга? – Нічого не говорить.

– А жінка така колись, ще за Польщі, приїжджала на літо до священика

¹ Зек Б. Олег Штуль у боротьбі за Україну / Богдан Зек. – Торонто ; Л. : Літопис УПА, 2013. – С.10–11.

² Там само – с.16–17, с. 19.

Штуля. Ходила до церкви в капелюшику...

- А! Пані Олена, пані Олена! Пам'ятаю, пам'ятаю.
- Що ж ти пам'ятаєш про поетесу Олену Телігу?
- Вона була дуже освічена. Вельми уболівала за Україну. Вся сім'я ставилась до неї з надзвичайною пошаною.
- Як виглядали відносини пана Олега і пані Олени?
- Виглядало на те, що вони одружаться.

Пані Ілярія не знала, що у Теліги тоді був чоловік, що вона, з роду Шовгенівна, носить його прізвище. Та й прізвища не пам'ятає. Усі ж називали її «пані Олена». Вона впевнена, що поетеса була у Штулів не тільки в 1938 році, а й пізніше. І це дуже можливо. Восени ж 1941 р., коли й Олег Штуль, і Олена Теліга були в Рівному, він щонеділі приїздив до своїх батьків. Міг же її знову запросити до них у гості»¹.

Отже, ще одне цікаве підтвердження того, що, ймовірно, Олег Штуль і був тим коханням Олени Теліги, тим, за кого, чомусь вона не змогла вийти заміж. До речі, варто відмітити, що навіть дата народження Олени Теліги і Олега Штуля – в один день. Про це теж у розмові казала Катерина Іларіонівна Криворучко, що «дата народження Олени з її коханим була в один день».

Стосовно того ж розриву стосунків з групою «Ми», то мисткиня дуже гостро переживала як розрив з колишніми друзями, так і нецивілізовані методи полеміки, що видно з позначеної глибоким драматизмом її поезії «Чорна площа», де вона пише про «сірий натовп», додає: «А один сковзнув по асфальті і в лице мені засвистав; Вчора він цілував мої пальці, А хотів цілувать-уста...Сміх жіночий злорадно тріснув...Як же ж душно,і як же ж тісно в олив`яних кліщатъ облич!».

Як одна з представниць «вісниківської квадриги», поетеса час від часу їздить до Львова, зустрічається з іншими «вісниківцями», разом з ними виступає перед публікою, і ті виступи незмінно мають успіх. Марія Бачинська-Донцова (дружина Д.Донцова- Ж.К.) пригадувала: «Пані Олена приваблювала всіх своєю

¹ Денисюк І. Олена Теліга на Ратнівщині / І. Денисюк // Українське слово. – 2007. – № 24. – С. 11.

особистістю. А коли на вечері «Вісника» львів'яни мали нагоду, крім відомого поета Богдана Кравцева (Кравців Богдан – поет, журналіст, пластовий і гром.-політ. Діяч – Ж.К.)¹, пізнати ще поетів Олену Телігу і Євгена Маланюка віч-на-віч, тряслася велика зала Народного Дому від оплесків захоплених слухачів»².

Продовжує Олена Теліга і свою діяльність в Українській Студентській Громаді. Про це, зокрема, свідчить відчит 15 червня 1937 р., де було виголошено реферат «Сила через радість»³. На користь активної діяльності поетеси в цій громаді свідчать і спогади її сучасника, котрий входив до Української Студентської Громади, Бориса Вітошинського:

«Мені здається, що Українська Студентська Громада у Варшаві належала поза ЗУЗ до найбільших українських студентських осередків в кордонах польської держави. Пояснити це можна різними причинами. У Львові поляки стосували супроти українців неписаний «нумерус клявзус»...Наша Громада своїм первісним статутом передбачала тільки організування студентів Варшавського університету. Управа зробила правки. Згідно зі статутом характер Громади був культурно-освітній і допомогівий. Але важко будь-якому товариству повністю позбутися політичної закраски, навіть тоді, коли воно політичної діяльності не веде. Подібно до багатьох інших студентських організацій наша Громада дістала марку «націоналістичної». ..Окремо треба згадати Олену Телігу, поетесу, патріотку, справжню приятельку нашої Громади, яка приходила зі своїм чоловіком чи не на усі наші імпрези. О.Теліга брала участь в наших вечірках, розказувала анекдоти з життя письменників, яких знала, давала поради».

¹ Енциклопедія українознавства : словникова частина. Т. 3. Зернове господарство – Крушельницький / Наукове товариство ім. Шевченка ; гол. ред. Володимир Кубійович. – [Paris ; New York] : Молоде життя, 1959. – С. 1158.

² Теліга О. І. О краю мій.. : твори, документи, біографічний нарис / О. І. Теліга ; упоряд. Н. Миронець ; редкол.: С. Гальченко [та ін.] ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Фондація ім. О. Ольжича в Канаді. – 2-ге вид., виправ. і доп. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2006. – С. 364 – 367.

³ Олена Теліга. Сила через радість [Електронний ресурс] // Народний оглядач : портал світоглядних новин. – Режим доступу: <http://ar25.org/article/olena-teliga-syla-cherez-radist.html?id=19579>. – 18.08.14.

Б.Вітошинський додає: « Традицією стали в УСГ (Громаді – Ж.К.) відвідини Дмитра Донцова». Б.Вітошинський пригадує, що збиралась дуже велика кількість людей на доповіді¹. Зрозуміло, що постійною гостею на них була і О.Теліга.

У 1939 р. Теліги переїжджають до Кракова. Грудень 1939 р. остаточно ідейно та організаційно пов'язує Олену Телігу з Організацією Українських Націоналістів – зустріч у краківській кав'ярні «Фенікс» з Олегом Кандибою-Ольжичем важила для неї багато. Визначилася чітко задекларована мета: виборення незалежності України, її ж призначення в цій боротьбі – творити українську духовну революцію. Поетеса поділяла позицію політичного діяча: Українську державу треба здобувати героїчною самопожертвою, бо ніхто не піднесе її на золотій талії. Для розгорнутої ним за дорученням голови Проводу Українських Націоналістів Євгена Коновальця ідеологічної, освітньої, видавничої, культурної діяльності необхідні були яскраві, творчо активні, наділені організаційними здібностями особистості. Олена Теліга саме такою і була ². Після зустрічі з Ольжичем вона взялася до активної роботи в культурній ділянці ОУН ³.

Щодо життя і далі зводило активну діячку та Олега Штуля (чи було це випадковістю чи ні зараз можна лише здогадуватись, та все ж ми припускаємо, що навряд це можна назвати співпадінням). Їхні життєві шляхи сходяться в Організації Українських націоналістів. У 1939 р., в тому ж, коли і Олена Теліга, він стає членом ОУН. У його житті розпочинається новий період, в якому йому

¹ Вітошинський Б. На старті у життя // Матеріали і спогади до життя студентів українців у високих школах у Варшаві між двома світовими війнами. – 1999, Нью-Йорк. – С.90 – 94.

² Теліга О. І. Душа на сторожі: твори / Олена Теліга; упоряд.: Ольга Веремійчик, Катерина Криворучко. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2012. – С.16.

³ Теліга О. І. О краю мій...: твори, документи, біографічний нарис / О. І. Теліга; упоряд. Н. Миронець; редкол.: С. Гальченко [та ін.]; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Фондація ім. О. Ольжича в Канаді. – 2-ге вид., виправ. і доп. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2006. – С. 374.

довелося бути не тільки політиком, але і вояком. Упродовж 1939-1941 рр. Штуль перебуває у Кракові як референт культурних справ у тереновій ексекутивній ОУН. Тут також діяли курси вишколу кадрів для майбутніх похідних груп на схід, в яких був задіяний О.Штуль і О.Теліга. Окрім того, у Кракові він був секретарем мистецької управи «Зарево»¹.

У цей час провід ОУН доручив мисткині скласти збірник української патріотичної лірики, який би можна було використовувати у школах, у гуртках художньої самодіяльності, при влаштуванні різних літературних вечорів, академій; збірник віршів, який би будив приспану національну свідомість українців. О.Теліга блискуче справилася з дорученням.

Наприкінці 1940 р. вона уклала антологію української патріотичної лірики, яку символічно назвала «Буде буря!». Антологія мала сприяти підготовці української громадськості до цієї неминучої «бурі», яка повинна завершитися перемогою правди й справедливості. Про мету своєї праці О.Теліга в короткому вступному слові писала: «Укладаючи цей збірник, редакція не мала на меті давати антологію української поезії, тобто вибір віршів найкращих під літературно-мистецьким оглядом, лише зібрати матеріал, який можна використати при влаштуванні різного роду імпрез... Головним же завданням редакції було підкреслити ідею Батьківщини, гарячої любові до Неї і прагнення великої вирішальної боротьби, що тісно в яже і сповнює одним спільним духом твори поетів з різних періодів нашої історії».

Упорядниця була свідома того, що її збірник мав певні прогалини: з одного боку, не було в ньому імен загальноновизнаних поетів, з другого – в ній виступають поети мало відомі або й зовсім невідомі. Та й кількість віршів окремих авторів не була пропорційна їх творчості. Ці прогалини вона пояснювала технічними труднощами при роздобуванні потрібних матеріалів, обмеженим розміром книжки «та іншими, незалежними від редакції, умовами». Які це були «незалежні від редакції умовини» наприкінці 1940 р,

¹ Зек Б. Олег Штуль у боротьбі за Україну / Богдан Зек. – Торонто ; Л. : Літопис УПА, 2013. – С. 21.

неважко здогадатися. До своєї антології О.Теліга залучила 65 віршів, 34 українських поетів різних епох, різних місць походження. Свою власну творчість О.Теліга подала в антології лише одним віршем «Мужчинам».

В Кракові, як і в усій Генеральній Губернії, панували сурові цензурні обмеження щодо українського слова, набагато суворіші¹, ніж в інших областях, окупованих німцями. Те, що у Празі з'являлося в легальній українській пресі, у Кракові не вільно було навіть передруковувати. Тому готовий до друку збірник «Буде буря!» О.Теліга здала не у Краківське (арк. 66) «Українське видавництво». («Українське видавництво» у Кракові-Львові (грудень 1939 – березень 1945 року) увійшло до історії української культури як найбільший видавничий осередок часів Другої світової війни. Через розгалужену систему його видань представники різних суспільних груп втілювали й пропагували власні соціально-культурні проекти. Його було засновано в Кракові – місті, що від окупаційного режиму отримало статус столиці проголошеної в центральній частині Польщі (12 жовтня 1939 р) нової колоніальної територіальної одиниці під назвою «Генеральна губернія»². Отже, дана збірка була надіслана до Праги, де і вийшла друком³.

¹ ЦДАЗУ. Ф. 38. Світова координаційна рада ідеологічно споріднених націоналістичних організацій (СКР ІСНО). Оп. 1. Спр. 44. Документи (листи, маніфест, статті, прокламація, довідки, повідомлення та ін. від громадських організацій та окремих осіб, надіслані до редакції) про діяльність ж. «Самостійна Україна» (м. Чикаго, США). Англ, укр. Гектогр., друк типогр., маш. Копії з прав. рук. 21 лютого – 5 грудня 1992. Арк. 65 – 66.

² Головата Л. «Українське видавництво» у Кракові – Львові, 1939–1945 : бібліогр. довід. Т. 1. Книжки й аркушеві видання / Л. Головата ; співупоряд. наук.-довідк. апарату Л. Суц ; відп. ред. С. Захаркін ; Наук. т-во ім. Т. Шевченка в Америці, Укр. наук. ін-т Гарвард. ун-ту, Від. наук. бібліографії Львів. нац. наук. б-ки України ім. В. Стефаника, Центр незалеж. іст. студій, Ін-т критики. – К. : Критика, 2010. – С.5.

³ ЦДАЗУ. Ф. 38. Світова координаційна рада ідеологічно споріднених націоналістичних організацій (СКР ІСНО). Оп. 1. Спр. 44. Документи (листи, маніфест, статті, прокламація, довідки, повідомлення та ін. від громадських організацій та окремих осіб, надіслані до редакції) про діяльність ж. «Самостійна Україна» (м. Чикаго, США). Англ, укр. Гектогр., друк типогр., маш. Копії з прав. рук. 21 лютого – 5 грудня 1992. 245 арк., арк.66.

Щодо того, що друком так і не вийшла збірка поетеси, ось які спогади наводить С.Гординський: «За життя Олени Теліги не з'явилася ні одна збірка її поезій окремою книжкою. Але 1940 р. мало бракувало, щоб цього не сталося. За намовою Б.Гошовського, редактора «Дороги», журналу для молоді при «Українському Видавництві», вона зібрала свої поезії, друковані й нові, і передала їх йому до видання. Гошовський полагодив був уже все – справу друку, цензуру, почав уже умовлятися зо мною за обкладинку, як несподівано виникла «історія». О.Теліга принесла до «Дороги» рецензію на щойно видану в нашому видавництві повість І.Винницької «Христина». Рецензія визнавала, що авторка має літературний смак, але водночас доказувала, що це – продукт «жіночої творчості», «без напруженої атмосфери великої дії», словом, нашу молодь треба «застерегти перед читанням цієї книжки». Об'єктивно, повість нічим надзвичайним не визначалася, але й не була без літературної вартості, була ,як кажуть, читабельна. Але справа була в чомусь іншому: видавництво, яке її видало друком, не могло у власних виданнях застерігати читачів, щоб вони виданої книжки не читали, тим більше, що авторка повісті була ще й дружиною одного з засновників видавництва. Отже, ми Телізі пропонували або взяти рецензію назад, або залишити її на пізніше, коли книжка розійдеться. Але вона: «Ні! Або друкуєте, або забираю свою збірку поезій!». Ми даремно їй казали, що це помститься найбільше на ній самій – але вона не поступилась і Гошовський таки мусив забрати з друкарні збірку. Отак пропала єдина нагода видати окрему книжку її поезій.

Тепер не пам'ятаю вже добре, скільки в тій збірці було надрукованих речей. У моїх руках під час війни був чималий зшиток з її поезіями, що їх вона сама повписувала (мені передав його з Волині Улас Самчук). Але цей збірник був явно незакінчений, бо урваний на початку якогось вірша. Я довів той зшиток до Відня, де він погорів разом з іншими моїми речами під кінець війни, що їх я не встиг вивезти з собою в наплічнику. Але д-р Донцов, що бачив у мене той зшиток 1943 р. запевняв, що всі речі були вже друковані. Єдина річ, написана рукою Теліги, що її пощастило мені зберегти, це невеличкий шматок паперу з

написом: «Ви подібні до Віндзора. Олена Теліга». Кілька разів спадала їй на думку химерна ідея сказати мені це, і раз у товаристві я, одержавши таку картку, сказав: «Засвідчіть це своїм підписом». Так зберігся її автограф»¹.

Взагалі вже були важкі військові часи. Ось які спогади наводить про Олену Телігу Ірина Падох: «Мені довелось познайомитися з Оленою Телігою в 1940 році у Кракові, в час т. зв. першої еміграції. Я знала вже раніше її вірші, друковані у «Віснику». Нечисленні вони були й недовгі, але так трапляли до читача, так вривалися у його душу гостротою думки й витонченістю поетичної форми, що не давали читачеві спокою. Я ждала на новий вірш, прочитувала його вдесьте сама і з іншими та захоплювалася його змістом і формою. Кожний з них був для мене наче новим об'явленням і новим наказом, чимсь далеко більшим за саму поезію. Тож коли я зустрілася з Оленою Телігою, я відразу запитала її, які в неї нові вірші, бо з приводу війни «Вісник» перестав виходити і не було змоги їх друкувати. Вона була очевидячки врадувана, що я знаю й ціню її друковані вірші, але якось нерадо говорила про свою творчість, а на мої настоювання сказала: «Як у такий час писати вірші!».

Хто переживав часи так званої першої еміграції 1939 – 1941 років, той знає, що був це час трагічного роз'єднання українського націоналістичного світу, а водночас – час великих надій на – здавалося – близьке здійснення наших найгарячіших бажань. Це роз'єднання обняло з часом всю українську еміграційну громаду.. Воно не оминуло й Олени. «Я не в силі тепер написати ні одного вірша» – сказала вона мені після тижнів, а може й місяців нашого знайомства. «Часом щось клеїться серед довгої безсонної ночі, але як прийде ранок, а з ним наша нещасна дійсність, все тікає, як сполохана птаха». Олена мала свою особливу техніку творчості. Як кожний профан, що вривається в тайники чужої творчості, я питала як творить вона, чи довго «виношує» свої вірші. Не раз доводилося мені бачити надруковані рукописи великих поетів такі покреслені, що з трудом можна було їх відчитати. Тож, коли з поглибленням

¹ Гординський С. Зустріч з Оленою Телігою / Святослав Гординський // На переломі епох: літературознавчі статті, огляди, есеї, рецензії, спогади / Святослав Гординський. – Л., 2004. – С. 203.

нашого знайомства й приязні я одержала від неї до прочитання одинадцяти томний...зшиток поезії, я знайшла в ньому стрункі колони віршів. Вони були написані її власною рукою, чіткі, рівні, без ніяких окреслень та додатків. Я запитала її – скільки разів переписувала кожний вірш, доки він осягнув свою досконалу форму. Олена з усмішкою, належною наївному питанню, відповіла, що вона не змарнувала ні однієї картки цього зошиту, пишучи ці вірші, бо створила їх у своїй пам'яті, звичайно, серед ночі. Бувало, як не вистачало ночі, її вірш «дозрівав» задня і щойно як він «дозрів», вона клала його на папір у цьому чорному зошиті. Бувало – казала Олена, – вона вставала серед ночі, щоб записати вірша, не ждучи до ранку, хоч – додала – «своїх віршів, після їх створення, я вже ніколи не забуваю. Вони, – продовжувала Олена, – закарбовуються у моїй пам'яті і їх з неї ніяк не викинути». Олена планувала видати вкоротці друковану збірку своїх віршів, але до того треба було їй ще – на її думку – попрацювати, а часи були несприятливі, тож відкладала на пізніше.

Я, мабуть, не помиляюся, коли скажу, що у той складний час «першої еміграції» Олена Теліга не написала ні одного вірша. Її дні і ночі проходили, як казала, «на шуканні правди», а на ділі вона шукала доріг до поєднання своїх друзів і приятелів. Вони, розбиті на два табори, з кожним днем віддалювалися від себе»¹. Ми наводимо таку довгу цитату пані Ірени, щоб продемонструвати процес написання віршів поетесою і причини, по котрим так і не вийшла прижиттєва збірка мисткині.

Підсумовуючи все вище сказане, можна зазначити, У цей період діячка постійно публікує свої твори у «Вістнику» (ЛНВ) і дуже скоро стає однією з відомих представниць «вістниківської квадриги». Її творчість та діяльність розвивались попри важкі умови життя в еміграції. Незважаючи на те, що їй довелося працювати манекенницею в магазині моди, виступати з музичними

¹ Падох І. Остання постанова Олени Теліги : думки й спомини в 30-ліття смерті / І. Падох // Наше життя. – 1972. – № 3. – С. 7–8.

номерами у нічних кабаре, сила духу не дала зламатись і вона активно продовжувала працю як на громадській ниві, так і на культурницькій.

Поетеса очолювала літературно-мистецьке товариство «Зарево», котре було відгалуженням товариства «Просвіта» у Кракові. Вона входила до української секції Слов`янського товариства культури і мистецтва у Варшаві. Разом з відомою артисткою Н.Денисенко та її чоловіком Д.Денисенком-Зубченком вона заснувала у Варшаві український театр та українську школу, де згодом працювала вчителькою початкових класів. Проводила виховну роботу в молодіжній організації «Пласт». Діячка була активною в Українській студентській громаді – зокрема, вона там виступала з рефератами, відвідувала виступи товаришів, приймала участь в усіх інших заходах, пов`язаних з діяльністю громади. Грудень 1939 р. остаточно ідейно та організаційно пов`язав діячку культури з Організацією українських націоналістів – вона вступила до ОУН(м), де працювала в культурній референтурі, забезпечуючи ідеологічне підґрунтя лрганізації. Їй було доручено укласти збірник патріотичної лірики, з чим діячка блискуче впоралась наприкінці 1940 р. Збірка мала назву «Буде буря!». Незважаючи на те,що людина була відірвана від рідної землі, вона приклала багато зусиль для поширення української культури серед емігрантських кіл попри всі труднощі, які її спіткали на той час.

РОЗДІЛ 4

ВІДОБРАЖЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ ОЛЕНИ ТЕЛІГИ В ЇЇ ІДЕЙНІЙ СПАДЩИНІ ТА ЕПІСТОЛЯРІЯХ

Неможливо досліджувати життя та громадсько-політичну, культурницьку діяльність особистості, не заторкуючи творчої спадщини останньої. Адже творчість виступає важливим джерелом відображення ідей, позицій діячки. Ми спробуємо надати деякий аналіз творчості Олени Теліги. Ми не ставимо собі за мету проведення літературного аналізу, а лише прагнемо висвітлити деякі аспекти творчості, в яких на нашу думку, найбільше прослідковується громадянська позиція мисткині.

Опублікована творча спадщина Олени Теліги налічує 38 віршів, 16 публіцистичних виступів, в яких піднято ряд націоналістичних проблем, актуальних і по сьогоднішній день; автобіографічним оповіданням «Або-або» представлена художня проза¹.

Більшість з них були опубліковані на сторінках «Літературно-науково Вістника» (згодом «Вісника»), на сторінках газети «Волинь» та літературного додатка до газети «Українське Слово» «Література і мистецтво», згодом – «Літаври».

У своїх публіцистичних статтях поетеса приділяє увагу українській нації, вихованню патріотичних почуттів, національної самосвідомості співвітчизників («Сила через радість», «Партачі життя», «Книжка - духовна зброя», «Прапори духу», «Братерство в народі»). Ці проблеми переплітаються з потребами культурного будівництва в Україні, збереження нею своєї самобутності. Це ж стосується статей «Нарозстіж вікна!», «Розсипаються мури».

У творчому доробку О. Теліги особисте тісно переплітається з громадський,

¹ Ільєва Г. О. Таємниці кохання: до проблем любовної поезії української еміграції / Г. О. Ільєва. – Коломия: Видавничо-поліграфічне товариство «Вік», 1996. – С. 79; Климентова О. Творчість Олени Теліги та літературно-культурологічна ситуація «Празької школи»: моногр. / О. В. Климентова. – К.: ДУІКТ, 2009. – 166 с.

загальнонаціональним і вселюдським, філософські роздуми поєднуються з виявами жаги до боротьби, діяльного й насиченого життя.

Одним з перших проаналізував творчість Олени Теліги Гр.Шевчук. Тому ми вважаємо за потрібне віддати йому належне і детальніше зупинитись на його баченні творчості поетеси. Через його статтю досить довго не вщухали дискусії в літературному середовищі. Згодом автори часто будуть сперечатись стосовно доцільності терміну «альбомна поезія», яким він «охрестив» творчість діячки, стосовно того чи є він образливим (хоча сам автор наголошував на протилежному): «Поезія Олени Теліги виростає з альбомної поезії. Це ані трохи не образливо для пам'яті поетки». «Альбомна поезія була цілком законним жанром чи певніше групою жанрів в епоху класицизму і в епоху романтизму. Коли прийшов так званий реалізм XIX сторіччя з його вимогою соціологічної і, за всяку ціну, суспільно-корисної, навіть наукоподібної літератури, «альбомні жанри» були вигнані зі справжньої літератури. Вони спустилися в оточення провінційних міщухів, гімназистів і гімназисток». «Альбомні поезії пишуться для когось, адресовані комусь. Так і багато поезій Олени Теліги. Уже назви їх часто — адреса: «Чоловікові», «Мужчинам», «Сучасникам», «Засудженим». В інших адресою стає присвята. Вона в поетеси завжди не випадковий знак пошани, а конкретна адреса».

Автор високо цінує творчість мисткині: «Вершиною поезій Олени Теліги буває звичайно їх кінцівка. Кожна поезія Олени Теліги – закінчена, завершена, замкнена в собі. Її не можна ще продовжити. Вона має 12 або 16 рядків не тому, що далі не хотілося, не було настрою писати, а тому, що саме цих 12 або 16 рядків вистачає, щоб висловити те, що висловити треба»¹.

Інший дослідник творчості Ю.Клиновий зазначав наступне: «Українська еміграційна критика, аналізуючи творчість Теліги, якось не могла дати собі раду з її невеличкою, але з формального і тематичного боку, досконалою поезією. Це видно, зокрема, в статтях двох видатних критиків – Державина і Шевчука. Коли Державин помилився, окреслюючи її поезію як «шлях до класицизму», – то Шевчук,

¹ Шевчук Г. «Без металевих слів і без зідхань даремних» / Г. Шевчук // Арка. – 1947. – № 1. – С. 10–11.

перебільшивши певні формальні ознаки її поезії, назвав її «альбомною». .. Її поетична творчість ані не відірвана від життя, ані не дрібна своєю тематикою, навпаки, з кожного погляду вона розриває вузькі рамці альбомної поезії до тієї міри, що з тієї альбомності не лишається нічого. А втім і сам Шевчук розумів нестійкість своєї тези, коли, таки у тій же своїй статті, зрікся «альбомності» Теліги: «Конкретність бачення, суворість композиції, залізна дисципліна ритму – в таких рамках альбомні поезії перестають бути альбомними»¹.

Оксана Лятуринська (українська малярка, скульптор і письменниця, подруга Олени Теліги – Ж.К.) досить чітко окреслила творчість Олени Теліги: «Своєю творчістю поетеса належить до плеяди поетів, неоромантиків»².

Так, як Олена Теліга належала до «празької школи поетів», то її творчий геній зростав у сузір'ї величних постатей, які були визнаними метрами поетичного слова, красою і гордістю української поезії. Однак творчість поетеси до певної міри є відособленою від загального ідейно-тематичного спектру, що його собою являє «празька школа». Творчий індивідуалізм поетеси, передовсім, – у могутньому ліризмі, який наклав свій відбиток як на жанр, так і на зміст. Слушно з цього приводу відзначав Ю.Бойко: «Самий образ людини в її ліриці наскрізний, це образ самої поетеси з усім комплексом її ліричних і все-таки – в основі щільно об'єднаних почувань. Суцільність тематики її незвичайна. Вона має свій круг ліричних тем. Він мерехтить різними настроями й рефлексіями. Але в ньому немає нічого, що вдиралося б із-зовні, що було випадковим і не гармонізувало б з цілістю». Ця дещо обширна цитата, на нашу думку, є влучною характеристикою усієї поетичної спадщини О.Теліги.

У контексті розгляду творчості поетеси важливо приділити окрему увагу впливу ідей Д.Донцова, блискучого літератора, ідеолога модерного націоналізму, на діячку. Д.Донцов і його «Вістник» відіграли важливу роль у кристалізації ідейних та

¹ Клиновий Ю. Великий мир Олени Теліги / Ю. Клиновий // Сучасність. – 1979. – № 10. – С. 47.

² Лятуринська О. Про Олену Телігу / О. Лятуринська // Жіночий світ. – 1956. – № 2. – С. 5.

естетичних основ мистецької еліти 1920 – 30 років. «Донцовство» з`явилося в епоху краху ілюзій, зневіри й апатії, які інколи вбивали всяку перспективу й фактично ставили українство на межу загибелі. Втрата такої жаданої і нібито реальної державності, розчленування України, більшовицька окупація і, як наслідок, небачений в історії людства геноцид супроти української нації (голодомор – Ж.К.), пацифікація й асиміляція на західних землях – це та реальність, яка ставила українців у стан суспільної безвиході. Здавалося, закони логіки, здорового глузду й раціонального мислення не здатні розв'язати жодної проблеми. Але Д.Донцов відкинув будь-яке раціо. Його ідеї полонили багатьох, а коли додати його блискучий і переконливий стиль, ерудованість, то можна сповна збагнути причини привабливості його ідей. Звісно, що важко було лишитись осторонь цього впливу. Не стала винятком і О.Теліга.

В сучасному українському літературознавстві побутують дві діаметрально протилежні думки щодо впливу Д.Донцова на творчість О.Теліги. Перша стверджує мінімальний вплив, який зводився до можливості друкуватися у донцовському «Віснику». Друга гіперболізує значимість впливу Д.Донцова на О.Телігу, коли стверджує, що творчість поетеси є поетичним еквівалентом публіцистичних писань Д.Донцова. Неконструктивність першого твердження спростовує сама О.Теліга. У своїй статті «Партачі життя» вона ставить Д.Донцова в один ряд з такими своїми кумирами як Олена Пчілка (українська письменниця, драматург, публіцистка, громадська і культурна діячка, перекладачка, етнограф, член-кореспондент Всеукраїнської академії наук (1925); мати Лесі Українки, сестра Михайла Драгоманова – Ж.К.), Леся Українка (поетеса, перекладачка, громадська діячка – Ж.К.) і Василь Стефаник (український письменник, майстер експресіоністичної новели, громадський діяч, політик, посол (депутат) Австрійського парламенту від Галичини – Ж.К.). Вони, як і Д.Донцов, на думку О.Теліги, «змагалися всіма своїми силами і талантом аби створити новий тип українця». Принагідно згадаємо, що О.Теліга присвятила Д.Донцову кілька своїх поетичних доробків.

Щодо другого твердження, то воно лише частково є вірним, оскільки не

враховує глибокого індивідуалізму О.Теліги. Вона була справжнім характером – це навдивовиж цілісна як в житті, так і творчості людина, яка вступила до лав ОУН(м), оскільки внутрішньо потребувала не лише героїчного духу, але й конкретних вчинків в ім'я України.

Слід також прислухатися до спогадів Ю.Бойка, який пише про два націоналістичні спрямування, між якими слід шукати місце О.Теліги: «Націоналістам, що гуртувалися в Празі й Подєбрадах, та й взагалі тими, що тяжіли до Проводу українських націоналістів, характеристичною є політична виразність в діях, поєднання духових постулатів з програмовими. Для них було просто замало демонічно могутнього заклику Д.Донцова до дії, їх цікавила й політична якість націоналістичної дії й урахування суспільного ефекту її».

Щодо вартості ідеологічної спадщини поетеси, то підтвердженням цього є те, що культурна референтура ОУН планувала видати книжку О.Теліги. За цю справу взявся Олег Штуль, який разом зі зшивком з 32 віршів О.Теліги під час війни вирушив на Волинь, де в партизанській друкарні вона мала бути видана. Вже на Волині рукопис було передано А.Баранівському, який безпосередньо мав взятися за випуск збірки. Однак в бою А.Баранівський трагічно загинув. При ньому, як виявилось, не знайшли рукопису. Довгий час його переховували прості селяни, які пізніше віддали рукопис легендарному командирі Української Повстанської Армії Тарасові Бульбі-Боровцю, який аж у 1943 році передав його О.Штулю. Саме цей рукопис став основою для видання у 1946 році збірки «Душа на сторожі». До цього видання чимало зусиль доклав Олег Лашенко. Книжка стала своєрідною даниною пам'яті визначній патріотці і великій поетесі¹.

Літературна доктрина О.Теліги — це духовна незалежність, рішуче ігнорування слабкості та покірності, а в ідейному плані — повне й викривальне заперечення комплексу угодовця, раба. Поезії «Відвічне», «Засудженим» (пам'яті Біласа та Данилишина), «Сучасникам», «Мужчинам», «Моя душа» та інші, написані 1933 – 1939 рр., відзначаються високим рівнем

¹ Червак Б. О. Олена Теліга : життя і творчість / Б. Червак. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 1997. – С. 15–19.

громадянської свідомості¹.

Все ж її інтимна лірика подекуди йде тісно переплетеною з громадською творчістю. Особливістю інтимної лірики О.Теліги є те, що вона, з одного боку, зберігає щирість почуття, а з іншого — не відділяє це почуття від суспільного чинника. Колізії, що виникають у віршах і спричиняються до драматизму, проєктовані на сферу громадського життя, суспільних відносин. Балансування на межі суспільного й інтимного, особистісного й громадського у поезії є явищем небезпечним. Та поетеса блискуче впоралась з цим завданням.

Оточуюча дійсність справляла свій відбиток на творчість. Емігрантське життя О.Теліги було багатим на зустрічі із різними людьми. Вроджена комунікабельність давала змогу вступати у різні дискусії, які кристалізували її світогляд і робили впевненою у своїй «правді». Звісно, що від цього і неминучість конфліктів, розривів з багатьма людьми, для яких погляди чи переконання О.Теліги були чужими і неприйнятними. Саме такий період її життя відчутно позначився на поезії. Зокрема, такі вірші як «Лист», «Подорожній», «Чорна площа» та інші відкривають глибину і гостроту від пережитих життєвих колізій. Крізь призму цих віршів ми можемо ще раз переконатися у безкомпромісності О.Теліги, твердості позицій, котрі вона ладна відстоювати, незважаючи на різку зміну думок друзів и знайомих. Для неї легше лишиись на своїх позиціях і розірвати стосунки з друзями, ніж зрадити свої життєві позиції. Разом з тим не важко помітити, що авторка тим самим самоутверджується в своїй правоті, хоч розрив з колишніми друзями болючий, а інколи й трагічний².

Вона присвячувала вірші своїм друзям, наприклад, один з них був присвячений подрузі Наталі Лівицькій-Холодній, який сповнений якихось потаємних послань. Повертаючись до розмови з Катериною Криворучко, дослідницею життя і творчості Олени Теліги, хотілося б згадати, що саме вона

¹ Савчук Б. Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання третина XIX – 1939 р.) / Борис Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея – НВ, 1998. – С. 195.

² Червак Б. Олена Теліга: життя і творчість. – К.: Видавництво ім.Олени Теліги, 1997. – С. 22 – 24.

зазначала про даний вірш на посвяту Н.Лівицької-Холодної. Скоріше за все цією «лампадою», на її думку, виступає спільна таємниця, котрою поетеса поділилася з подругою. Ймовірно, це таємниця кохання діячки і «її коханого Олега» (пані Катерина зумисне уникала прізвища, але по віку Ольжич ніяк не міг бути цим коханням поетеси – коли я висловила це припущення, вона його відхилила. Отже, ймовірно, це був Олег Штуль).

Версію на підтвердження таємного кохання ми знаходимо і на сторінках праці Надії Миронець. Зазначено про написання вірша «Подорожній», що почуття, висловлені в творі, були адресовані комусь із Закарпаття. Н.Лівицька-Холодна розповідала, що О.Теліга мала роман з тим чоловіком (ім'я котрого вона не могла згадати) в той час, коли вона з Михайлом Телігою жила у Чехословаччині. В січні чи лютому 1933 р. цей чоловік приїздив у Варшаву і зустрів О.Телігу. Після цієї зустрічі вона прийшла до подруги з емоційною розповіддю про побачення. За словами Н.Лівицької-Холодної, ця зустріч стала сюжетом для поезії «Подорожній»¹.

Важливим аспектом відображення громадянської позиції є образу жінки-героїні в ідейній спадщині мисткині, тому ми хочемо зупинитись на ньому детальніше. Образ жінки багато разів змальовувався в творчості письменників і поетів – як українських, так і зарубіжних. Проте чи не найближче цей образ змальовує нам саме жінка-поетеса. Комплексний аналіз усієї творчої спадщини О. Теліги дає можливість скласти уявлення про її розуміння місця української жінки в житті суспільства, в боротьбі за незалежну державу. Вперше вона чітко виразила свою позицію з цього питання в поезії «Мужчинам» (1932). Тут поетеса передала своє передчуття бою, що наближайся, в який жінки зберуть своїх чоловіків. Власну місію, на її думку, жінки повинні бачити в тому, щоб дарувати чоловікам свою ніжність, віру в їхню міць і цим підтримувати бойовий дух. Братися за спис – не жіноча справа. Проте, коли треба буде для здобуття перемоги, жінка стане поряд з чоловіком і піде з ним «хоч на смерть».

¹ Теліга О. Листи. Спогади / О. Теліга ; НАНУ, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського ; упоряд. Н. Миронець. – 2-е вид., випр. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2004. – С. 168.

Для О.Теліги ідеалом української жінки, який найбільше відповідав добі і до якого вона сама намагалася наблизитися, була жінка, котра вже не хоче бути ні рабинею, ні «вампом». Вона хоче бути «Жінкою» з великої літери. Свої роздуми про місце жінки в громадському житті висловлювала вона і в листах, виражаючи скептичне ставлення до тих жіночих організацій, які ізолюються, «створять свій власний «баб'ячий» світ». «Лише в співпраці з чоловіками, а не замикаючись в тісні феміністичні організації, жінка може розвинути цілковито» — підкреслила вона в листі до Н. Лівицької-Холодної. Ці думки вона пізніше розвинула і обгрунтувала у статті «Сліпа вулиця (Огляд жіночої преси)» (1938). То ж говорячи про образ Олени Теліги - жінки, потрібно вводити до її портрету риси привабливої, розумної, широко освіченої, думаючої особи жіночої статі¹.

В творчості Олени Теліги відчувається змальовування постаті жінки-героїні. Вона, фактично, змальовує сама себе, інтерпретуючи деякі деталі. Вона була справжньою патріоткою своєї Батьківщини і саме крізь призму патріотизму показує «жіночий ідеал». Сміливість – одна з визначальних чеснот. Олена Теліга проголошує: не може бути прекрасною Україна, «коли люди в ній будуть нудні, несміливі, коли не переродити їх душі». Треба, щоб прийшли люди «національної гордості». Треба «рятувати похилу душу свого народу». Треба боротися з «рідними» партачами, які засмічують життя чи на еміграції, чи в Україні». Вона вимагає передусім — цивільної відваги і безкомпромісності аж до смерті, щоб «суцільну масу лакеїв обернути в націю, варту своїх великих героїв». І — героїнь!

Не імпонував їй той тип жінок, який витворився під впливом просвітництва або соціалістичного народництва в Наддніпрянщині: «еманципантки», «кур-

¹ Миронець Н. Джерела історичної пам'яті / Надія Миронець ; [редкол.: П. С. Сохань, В. А. Брехуненко, Д. В. Бурім та ін.] ; НАНУ, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. — К. : Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2008. — С. 292 – 293.

систки» або «партійної товаришки», а в Галичині — «народної діячки» або «патріотки», яка чекала відродження нації від кооперації чи від протиалкогольного товариства «Відродження». Далекі були їй журнали феміністичного руху у Львові, як і цілий той рух. Від них на неї «віс не свіжий подих сучасності, а давно відшумілий вітер минулого століття: фемінізм в його давній, неактуальній тепер формі, і лібералізм з гуманністю, що вже раз назавжди здискредитовані в очах сучасного покоління, з огляду на ту гальмуючу, ганебну роль, яку вони відіграли в нашій визвольній боротьбі». О.Теліга наголошує, що жінка повинна вийти з «жіночого гетто яких би то не було жіночих організацій».

Мисткиня закликала покінчити з пересічністю особистостей, які зі своїми ідеалами мирної культурницької роботи, зі своїм закоханням в ідилії, — вилізали високо на місце провідної верстви, коли за миску сочевиці продавали займанцям право первородства на своїй землі. Так ясно бачила, що не можуть нові ідеї рости в спорохнявілих душах, в заспаних серцях. Що під нові прапори мали прийти нові люди, нові чоловіки і — нові жінки. Нова жінка не мала бути ані «жінка-товаришка» соціалістичного світу, ані — «проста жінка землі», бо — «їй не зрозуміти нічого, що виходить поза межі її кімнати.

Діячка культури різко відкидає ідеал жінки з завданням лише «фізичного збереження раси». Коли ідеал фемінізму, як його розуміли в ті часи, є безплідний, так безплідний є й ідеал «жінки-матері, яка журиться лише фізичним збереженням раси». З цього приводу вона зазначала: «Коли ж від жінки вимагається бути лише матір'ю і жінкою, то для неї буде далеко важливішою рідна стріха від рідної землі... Дітей своїх (а часом і чоловіка) виховає вона «по своєму образу» на героїв боротьби за життєві вигоди і всякі компроміси. Тоді і прив'язаність до того колективу — родини, не раз штовхне її до зради ширшого колективу — нації». Жінка провідної верстви повинна стояти не лише «на сторожі домашнього вогнища, а передусім на сторожі цілісності, щастя і

могутності більшої родини — нації». Додавала, що жінка типу Жанни д'Арк робить з овець мужчин»¹.

Мисткиня наголошувала, що «жінки можуть створити щось доброго (наприклад, видавати журнал чи газету) тільки у співпраці з мужчинами». Як зазначала подруга Олени Теліги Наталя Лівицька-Холодна: «І тому мені довший час здавалося дивним, що існують відділи Союзу Українок Америки ім. Олени Теліги»². Жінка — лише сторож домашнього вогнища, яку поза цим ніщо не цікавило, — цей масовий, пересічний тип, не був — думала Олена Теліга — і не міг стати ідеалом жінки провідної верстви. Цей тип, як і тип мужчини — «партача життя», — для неї, яка мріяла про героїв і героїнь, був далекий тип³.

Їй було притаманне відчуття жіночої величності, якоїсь емансипації, що привселюдно формувала свій власний духовний світ. В поетеси не було, власне, розриву між життям і творчістю⁴. В її поезії, як і в житті, світила провідна ідея, був свідомий акцент трагічного героїзму. Мисткиня нехтує полоном хатніх буднів, у неї «ні мить в душі не холоне молодече бажання чину». Наче б продовжуючи ідейні заповіді Лесі Українки, Олена Теліга кидає і проповідує гасло: злучити слово із лезом меча, щоб самотнє не блукало мертвим у безвісті⁵. Своім словом (як потім і ділом) — хотіла сама стати таким вогненним мечем,

¹ Донцов Д. І. Націоналізм / Д. І. Донцов. — Лондон ; Торонто : Українська Видавнича Спілка, 1966. — С. 25– 27.; Олена Теліга: жінка в кожній нації є такою, якою її прагне мужчина [Електронний ресурс] / — Режим доступу: <http://www.hurtom.com/portal/24194/олена-теліга-жінка-в-кожній-нації-є-так>

² Теліга О. Листи. Спогади / О. Теліга ; НАНУ, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського ; упоряд. Н. Миронець. — 2-е вид., випр. — К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2004. — С. 253.

³ Донцов Д. І. Поетка вогнених меж : Олена Теліга / Дмитро Донцов. — Торонто : Книжка видана коштом Олекси Тяжкого, 1953. — С. 28; Донцов Д. І. Портрет поетки / Д. І. Донцов // Альманах «Гомону України» на 1992 р. — Торонто, 1992. — С. 133–136.

⁴ Гординський С. Зустріч з Оленою Телігою / Святослав Гординський // Вибрані твори / Олена Теліга ; упоряд. О. Зінкевич. — 2-ге вид., доповнене. — К., 2008. — С. 342.

⁵ Штуль К. Поворот : п'єса на 3 дії / Катерина Штуль ; передм. Я. Зорич. — Париж : [Б. в.], 1992. — 85 с. — С.10 — Перевид. Союзу Українок Франції з Вид. орг.-ції українців Канади, Торонто. 1972.

керованим однією думкою-рішенням. Свою поезію «Мужчинам» закінчить строфою, що стала пророчою: «Без металевих слів і без зітхань даремних по Ваших же слідах підемо хоч на смерть»¹.

«Не лічу. слів. Даю без міри ніжність» - каже вона, але зараз же додає: «Та там, де треба — я тверда й сувора». А особливо сувора вона й безкомпромісна, коли йдеться про ворогів її краю. «О, краю мій, моїх ясних привітів не діставав від мене жоден ворог»².

В цьому вона вся, вся жіночність поетеси. Олена Теліга – сама героїня свого ж писання: сильна, вольова жінка, яка готова заради свого народу піти на все. В неї присутня певна ідеологічна спрямованість. Вона є героїнею не в літературному, а у світоглядно-філософському розумінні цього поняття³. Бачила вже це в поетичній уяві, розуміла, що похід той для неї особисто може завершитися тим, що «життя хитнеться й відпливе, мов корабель у заграві пожежі». Це буде пік її життєвого сходження «на каменистий верх крізь темні води й полум'яні межі», бо розуміла, що в тодішніх історичних реаліях досягти заповітної мрії-незалежної України не вдасться без жорстокої боротьби, а вона осторонь від неї лишитися не зможе. Не зможе ніяк, бо її твердим переконанням було: ідеї, проголошені в творах, поет мусить утверджувати й своїм життям⁴. Сповнила свій обов'язок до кінця. Слова відповідальні. Свідомі. Слова-

¹ Донцов Д. І. Поетка вогнених меж: Олена Теліга / Дмитро Донцов. – Торонто: Книжка видана коштом Олекси Тяжкого, 1953. – С. 47– 49; Теліга О. І. Мужчинам / О. Теліга // Літературно-науковий вістник. – 1932. – № 4. – С. 333.

² Жданович О. На зов Києва: (Олена Теліга) / О. Жданович. – Винніпег; Манітоба: Культура й освіта, 1947. – С. 34 – 35; Теліга О. І. «Не треба слів. Хай буде тільки діло...» / О. Теліга // Вістник. – 1933. – Т. 3, кн. 9. – С. 627.

³ Качуровський І. До 90-річчя з Дня народження героїні-революціонерки Олени Теліги / І. Качуровський // Самостійна Україна. – 1998. – №. 2. – С. 26.

⁴ Миронець Н. Олена Теліга: лист у вічність / Н. Миронець // Українське слово. – 1997. – № 37. – С. 12.

переконання патріотки-націоналістки, яка воліла померти, ніж програти свій особистий бій за Україну¹.

Олена Теліга за своїм характером не підпільник і не бойовик: вона українська жінка з усіма гранями своєї жіночості, вона поетеса і її вірші—це вона сама, її щирість, відвертість, запал; вона має легкість вислову найскладніших душевних станів. Цікаво, що збагнула вона найхарактернішу рису української жінки і закликала плекати її. Вона доглянула і оцінила те, чого не дооцінювали в українській жінці інші мислителі і поети. Вона бачить у ній вірну дружину, дбайливу матір своїх дітей, яких виховує на добрих синів і дочок рідного народу, добру господиню, а рівночасно людину, відкриту для інтересів громадського життя і дії в котрійсь з його ділянок².

Перед тим, як розпочати безпосередній розгляд громадянської позиції поетеси в її творчості варто зазначити про те, що ж таке «громадянська позиція» та як саме розпочинався шлях Олени Теліги як поетеси.

Відповідного еквіваленту терміна «громадянська позиція» політологічні, філософські та соціологічні словники нам не надають, тому ми використали наступні терміни «позиція» та «громадянськість», так, як саме вони найповніше можуть передати зміст поняття. Отже, позиція – стійка система відношення людини до дійсності, котра проявляється у відповідній поведінці та вчинках³. Громадянськість – готовність громадянина до активної участі у справах

¹ Жулинський М. Олег Ольжич і Олена Теліга: Нариси про життя і творчість. Вибрані твори / Дослідна фундація ім. О.Ольжича в США. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2001. – С. 82.

² Іщук-Пазуняк Н. Вибрані студії з історії, лінгвістики, літературознавства і філософії / Наталія Іщук-Пазуняк ; упоряд.: О. Леонтович, В. Погребенник. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2010. – С.280 – 281.

³ Социологический энциклопедический словарь : на русском, английском, немецком, французском и чешском языках / РАН, Ин-т социологии, Ин-т социально-политических исследований ; сост. З. Т. Голенкова [и др.] ; ред. Г. В. Осипов. – М. : ИНФРА-М ; НОРМА, 1998. – С. 246.

суспільства і держави на основі глибокого усвідомлення своїх прав і обов'язків; синонім патріотизму¹.

Отже, на нашу думку варто зосередити більш детальну увагу на аналізі наступних публіцистичних статей: «Партачі життя», «Вступне слово на Академії в честь Івана Мазепи», «Братерство в народі», «Прапори духу», «Розсипаються мури», «Нарозстіж вікна!», «Сила через радість».

Стаття «Братерство в народі» була надрукована на стрінках «Літаврів» 23 листопада 1941 р.² Олена Теліга, непримиренний ворог великодержавності, плекала не братерство народів, що було лицемірним виплодом комуністичної ідеології, а «братерство в народі» (так називається одна із її статей) як «нерозривний зв'язок крові»³. Громадянська позиція свідомої українки чітко прослідковується в даній статті. Поетеса не шкодує слів на адресу СРСР: «Це ж мусів бути рай, шляхетне співжиття народів... Відвічний ворог обертався в приятеля... І тоді брати з Москви... приходили і оббирали братів-українців до нитки». «Компартія стала собірателем «руських» земель», - твердо вирішив і сказав всій Україні бувший комуніст Микола Хвильовий устами свого героя Карамазова. І від цього рішення він прийшов до другого: його Батьківщину може врятувати лише український націоналізм, лише братерство крові». «Жодного інтернаціоналізму нема й не буде. Отже, можна лише служити якійсь нації, або чужій московській, або своїй – Україні»⁴.

Найбільшу суспільно-етичну вартість має стаття «Партачі життя», присвячена проблемі цивільної відваги, на тему відомого афоризму Т. Карлейла: «Потрібний не лише герой, а і світ, вартий його, який не виглядав би, як одна суцільна мала лакеїв. В протилежному випадку герої перейдуть для світа, а що

¹ Політологічний словник : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. навч. / ред. М. Ф. Головатий, О. В. Антонюк ; Міжрегіональна акад. управління персоналом. – К. : МАУП, 2005. – С.157.

² Теліга О. І. Братерство в народі / Олена Теліга // Літаври. – 1941. – 23 листоп. (ч. 2). – С. 2.

³ Теліга О. І. Вибрані твори / Олена Теліга ; упоряд. О. Зінкевич. – 2-е вид., доп. – К. : Смолоскип, 2008. – С. 460.

⁴ Теліга О. І. Братерство в народі / Олена Теліга // Літаври. – 1941. – 23 листоп. (ч. 2). – С. 2.

найважливіше-і для нації-майже безслідно¹. В цій статті письменниця вже зазначає про новий тип українця, котрий не просиджує в марноті сірі дні, не партачить, взявши фальшиву ноту, в оркестрі державницьких ідей, а присвячує себе великій меті². Теліга сконцентрувала свою увагу на проблемі громадської відваги широкого народного українського масиву. Справу поставлено руба: героїчна жертва може там повністю окупитися для нації, де є суспільство, складене з індивідів, що мають елементарні людські гідності. Стаття була палким засудженням духу рабської покорі³.

Націоналізм для Олени Теліги – не сума догм, не скрижаль з низкою істин, які можна вивчити. Націоналізмом є всеохопний світогляд і нове світовідчуження. Націоналізм для письменниці є синонімом вищої культури. Поетеса пише: «Треба собі виразно усвідомити, що українське націоналістичне мистецтво ніколи не було й не сміє бути лише агіткою, хоча б і зверненою тепер проти нашого найбільшого ворога – Москви». («Прапори духа»)⁴. Взагалі – наголошує вона – перед українським мистецтвом, в міру нашої політичної емансипації від Москви, виростає небезпека несвідомо культивувати той багаж мистецьких форм і ідей, якими нас наділила Москва. Авторка зазначає, що завданням націоналістичного мистецтва є творити глибокі образи активної людини («Партачі життя»)⁵.

Весь свій протест звертала – на фронті внутрішнім – проти тих, кого називала «партачами життя», що не розуміли посланих нації пророків. Ганьбила не лише

¹ Державин В. Національна героїня (Олена Теліга) // Поети празької школи: Срібні сурми. Антологія / Упорядкування, передмова та літературні силуетки М.Ільницького. – К.: Смолоскип, 2009. – С. 644 – 645.

² Теліга О. І. Вибрані твори / Олена Теліга ; упоряд. О. Зінкевич. – 2-е вид., доп. – К. : Смолоскип, 2008. – С. 460.

³ Бойко Ю. Олена Теліга як публіцистка і поетка // Теліга О. Вибрані твори / Упоряд. О.Зінкевич; Передм. Р.Семківа; Вступ. ст. Є.Сверстюка – 2-ге вид., доповнене. – К.: Смолоскип, 2008. – С. 394.

⁴ Теліга О. І. Прапори духу / О. Теліга // Література і мистецтво. – 1941. – 4 листоп. (ч. 3). – С. 1. – Додаток до газети «Українське слово».

⁵ Бойко Ю. Олена Теліга як публіцистка і поетка // Теліга О. Вибрані твори / Упоряд. О.Зінкевич; Передм. Р.Семківа; Вступ. ст. Є.Сверстюка – 2-ге вид., доповнене. – К.: Смолоскип, 2008. – С. 396 – 397.

ту масу: найближче оточення, інтелігентів, які не розуміли цілої величі Шевченка, Лесі Українки, не змогли позбутися своєї лакейської психології. Майстерно змальовує тип цього лакея, цілої їх кліки: які всяке лихо завжди радять «тактовно оминати»¹.

Роль особистості в формуванні стилю – визначальна. Правильно чи неправильно, але поетеса вбачала в гетьманові Мазепі особу, що виключно його заслугою був розвиток стилю українського бароко («Вступне слово на академії в честь Івана Мазепи»)². Вона акцентує: «Лише Мазепа своїм політичним хистом міг змірятися і так довго перемагати хитрість московського царя, який за всяку ціну вирішив остаточно підірвати коріння українського народу. І...Мазепа приступив до залізної послідовної реалізації найвищої мети свого життя: обрубати нахабні московські пальці...»³. «Як символ змагань, Мазепа – це той незламний дух, що...вів свій наріз з безнадійної руїни до... незалежності»⁴.

У статті «Розсипаються мури», котра була написана в часи Другої світової війни авторка наводить наступні слова, підкреслюючи, що українські громадяни щасливі з того факту, що ненависна тоталітарна держава під назвою Радянський Союз нарешті йде до свого краху (звісно, поетеса не пише те, що українці радіють успіхам Вермахту-вона підкреслює, що вони раді саме факту знищення тоталітаризму, форпостом якого є СРСР): «З яким же глибоким хвилюванням ми всі, українці, дивимося тепер на велику дію, що розгортається перед нашими очима, коли розсипається світ – світ ворожий і нам. Хоча й не від наших рук, але все ж валиться нарешті та ненависна для нас будова, яка довгі роки непроломним муром ділила українців СРСР від усіх інших братів з Заходу, від

¹ Донцов Д. І. Поетка вогненних меж : Олена Теліга / Дмитро Донцов. – Торонто : Книжка видана коштом Олекси Тяжкого, 1953. – 95, [2] с. : іл., с. 22.

² Бойко Ю. Олена Теліга як публіцистка і поетка // Теліга О. Вибрані твори / Упоряд. О.Зінкевич; Передм. Р.Семківа; Вступ. ст. Є.Сверстюка – 2-ге вид., доповнене. – К.: Смолоскип, 2008. – С. 397.

³ Теліга О. І. Душа на сторожі : твори / Олена Теліга ; упоряд.: Ольга Веремійчик, Катерина Криворучко. – К. : Вид-во імені Олени Теліги, 2012. – С.133.

⁴ Там само – с.137.

цілісного світу і від справжнього розуміння подій у світі»¹. У патріотки було різко негативне ставлення до Радянського Союзу, що і підтверджують дані цитати.

Діячка закликає українців бути активними, брати участь у відродженні незалежної Української держави: «Ми, українці, не сміємо лишатися лише пасивними глядачами, які спокійно, коли схочуть, розходяться по своїх домах, лише час від часу приглядаючись до бурхливих змагань, в яких беруть участь інші. Ні, ми мусимо бути активними учасниками в не менш великих змаганнях – змаганнях до відродження і віднайдення всього того, що довгі десятиліття гнітив в народі той злочинний світ, який нарешті валиться»².

Поетеса зазначає про знищення більшовиками національної свідомості українців зі Сходу: «Ми всі мусимо великими, спільними зусиллями нищити ту їдку отруту, що хотіла випалити в душах українців зі східних земель кожне найдрібніше почування, з якого складається велика національна свідомість, національна гідність...»³. Авторка зазначає про «зусилля» більшовиків по знищенню національної гідності серед українців: «Допомога до віднайдення цих почувань – таке завдання, що мусить бути тепер найважливішим для всіх українців західних земель, які могли в ліпших умовах формувати свій національний світогляд, і тих українців зі Сходу, що мали змогу пізнати інший, справжній український світ, який москалі-большевики так немилосердно старалися знищити, щоб на його руїні творити свій, нам ворожий...»⁴.

Поетеса наголошує, що потрібно віднайти ці національні почуття: «Змагання до віднайдення всіх цих національних почувань- це є справді змагання за справжнє життя нації, себто за справу для нас найважливішу. Це змагання

¹ Теліга О. І. Розсипаються мури / О. Теліга // Волинь. – 1941. – 5 жовт. (ч. 6). – С. 2.; Теліга О. І. Вибрані твори / Олена Теліга ; упоряд. О. Зінкевич. – 2-е вид., доп. – К. : Смолоскип, 2008. – С. 150.

² Там само – с. 150.

³ Теліга О. І. Душа на сторожі: твори / Олена Теліга ; упоряд.: Ольга Веремійчик, Катерина Криворучко. – К. : Вид-во імені Олени Теліги, 2012. – С. 162.

⁴ Теліга О. І. Вибрані твори / Олена Теліга ; упоряд. О. Зінкевич. – 2-е вид., доп. – К. : Смолоскип, 2008. – С. 150.

зустрічатиме на своєму шляху багато труднощів...Але все ж ці почування є такі природні, такі нічим не заступні, що навіть диявольська большевицька пропаганда не могла вирвати їх цілком...»¹.

Стаття «Нарозстіж вікна!» теж була вміщена на сторінках «Літаврів»². В статті «Нарозстіж вікна» поетеса зазначає те, що більшовики всілякими засобами руйнували паростки українськості, зокрема це сильно торкнулося мистецтва: «Большевицька Москва руйнувала в Україні все, що виростало вгору, що рвалося за обрії. Вона розуміла, що великий стиль життя і великий стиль мистецтва творив би теж і велику культуру нації та поривав би до всього, що творило б її велич. Вона бачила, що українська душа не може витримати без широкого простору і глибокого віддиху»³. Далі додає: «Москва розуміла, що сотні тисяч українців, зокрема молодь, - стужені, часом навіть собі того не усвідомлюючи, за романтикою життя, за романтикою своєї нації. І ледве зродиться така романтика, вона їх пірве і відірве від Москви – назавжди!»⁴. Авторка зазначає, що Москві вигідно вирощувати сірість на українських землях, яка буде виростати на творах низькопробних, угодницьких письменників, на творах тих, у котрих не буде жодного натяку на патріотизм: «А тому, - хай живе сірість в Україні, хай українські письменники пишуть про бурячки й трактори, хай усіх героїв українських і світових заступлять Ленін і Сталін, хай люди дивляться не вгору і не на далекий Захід, лише низько в землю і близько – на Москву!»⁵ Авторка зазначає, що Україна як країна в повному розумінні цього слова, а не лише як географічне поняття, не потрібна московським посіпакам,

¹ Теліга О. І. Душа на сторожі: твори / Олена Теліга; упоряд.: Ольга Веремійчик, Катерина Криворучко. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2012. – С.162.

² Теліга О. І. На розстіж вікна! / Олена Теліга // Літаври. – 1941. – 30 листоп. (ч. 3). – С. 1.

³ Теліга О. І. Вибрані твори / Олена Теліга; упоряд. О. Зінкевич. – 2-е вид., доп. – К.: Смолоскип, 2008. – С. 154.

⁴ Там само – С.155.

⁵ Теліга О. І. Душа на сторожі: твори / Олена Теліга; упоряд.: Ольга Веремійчик, Катерина Криворучко. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2012. – С. 171.

адже рабами управляти вигідно: «Бо якщо Україна розігнеться і буде дихати – вона буде жити! А цього Москва не могла допустити нізащо. Вона щільно забила вікна, в які міг би ввірватися вітер з заходу. Вона нищила всіх Хвильових і Аглай (Аглая – героїня одного з романів Хвильового – Ж.К.), що ці вікна прорубували. Вона притискала до землі все, що в Україні рвалося вгору. І на ті зрівняні з землею місця висовувала постаті своїх московських Пушкінів, Блоків, Єсеніних».

Теліга зазначає, що більшовики, відгороджуючи молодь не лише від українських письменників, а й від будь-яких альтернативних, не радянських, західних, хотіла перебудувати свідомість народу, «зазомбувати» на сприйняття лише «московського продукту»: «Ці постаті (Пушкін, Блок, Єсенін – О.Теліга, див.вище), що виростали на могилах української культури, були єдиними, на які могла дивитися молодь СРСР взагалі і України зокрема. Отже, не дивно, що в уяві цієї молоді вони виростали майже на богів. Бо вікна на захід були щільно замкнені, власні велетні були притиснуті до землі, або й поховані під нею, а большевицька Москва з радісним улюлюкуванням допомагала зросту реалістичної творчості в Україні, творчості, що весь час дивилася лише собі під ноги і обхоплювалася болотом, творячи оди на честь вбивців своєї нації»¹.

У статті «Сила через радість» Олена Теліга знову ж таки наголошує на необхідності патріотизму і ставить у приклад козаччину: «Десь в глибині душі – я певна, що не лише моєї, а багатьох з нас – цілком окреме місце займає блискучий світ козаччини... Коли читаємо про постаті того часу – живіше б ється серце, гостріше працює фантазія і в душі росте одне з найхмільніших почувань – національна гордість». У приклад героїзму поетеса наводить Івана Богуня: «Богун є непереможно захоплюючий своєю яскравою фантазією, нестримною сміливістю і безоглядністю в бою і таким лицарським відношенням до жінки, якого б мусів вчитися у нього не один з висококультурних українців нашого віку, що вважає чемність до жінки за прикмету слабкості, негідну мужчини.

¹ Теліга О. І. Вибрані твори / Олена Теліга ; упоряд. О. Зінкевич. – 2-е вид., доп. – К. : Смолоскип, 2008. – С.155.

Богун був тим героєм, якого неспокійний дух живе і досі і пекучим вогнем вривається в душу молоді»¹.

Поетеса критикує за інфантильність трударів пера ХІХ сторіччя. Вона називає їхню традицію письма «понурою» і закликає її забути: (Забути) традицію, що сприймала життя і служіння нації як тяжкий сірий обов'язок, як тісне ярмо, яке стискає за горло, що з нього видобуваються лише стогін, квиління або благання»².

«Натомість жодної емоції не відчуваємо, читаючи твори багатьох українських поетів і письменників минулого віку. В нашій нації з'являється тип не одчайдушного лицаря, лише культурно-розважливого комбінатора.»³. За таку поступовність дістається і Драгоманову, і Франку з Винниченком від поетеси: «Драгоманів картав кожний відрух фанатичної любові до батьківщини серед своїх сучасників. Навіть члени Братства Тарасівців у своєму визнанні віри в «Правді» нібито і мріяли про найвищі ідеали, але не «вогнем і мечем» їх здобувати лагодилися, лише «духом і розумом». І надалі прагнули брататися з московськими поступовими колами, а у себе в Україні – аби була своя мова, аби влаштовувати Шевченківські свята і вчити неписьменних»⁴ Про Франка поетеса зазначає наступне: «Навіть Франко в однім місці («*Obrazki galicyjskie*», передмова) писав, що працює для свого народу «з почуття собачого обов'язку», з обов'язку панщиною цілого життя відробити ті шеляги, які взяв в народа на своє виховання». «Мій патріотизм, - пише він, - се не сентимент, не національна гордість, то тяжке ярмо, вложене долею на мої плечі»⁵.

¹ Теліга О. І. Душа на сторожі: твори / Олена Теліга; упоряд.: Ольга Веремійчик, Катерина Криворучко. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2012. – С.103.

² Там само – с.102.

³ Теліга О. І. Вибрані твори / Олена Теліга; упоряд. О. Зінкевич. – 2-е вид., доп. – К.: Смолоскип, 2008. – С. 102.

⁴ Теліга О. І. Душа на сторожі: твори / Олена Теліга; упоряд.: Ольга Веремійчик, Катерина Криворучко. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2012. – С. 104.

⁵ Теліга О. І. Вибрані твори / Олена Теліга; упоряд. О. Зінкевич. – 2-е вид., доп. – К.: Смолоскип, 2008. – С.103.

«Як на тяжке ярмо дивилися на свій патріотизм і поети XIX віку. Вогненне Шевченкове слово, відлунавши, не відбилося на їх творчості». Поетеса додає: «Перечитуючи поезії того часу, ми не знайдемо в них захоплення життям, віри у власну силу, ні прагнення надзвичайного»¹. Олена Теліга нещадно критикує даних поетів: «Ці поети не дозволяють собі бути радісними в час неволі ані навіть в своїх думках – не мріють, як з тією долею скінчити». Напевне, найбільше критикує поетеса Володимира Винниченка: «З'являється Винниченко, який в своїх творах дає карикатуру сильної людини. Герої і героїні Винниченка, щоправда, завжди безоглядні по дорозі до своєї мети, але, на жаль, їхньою метою ніколи не буває ані велика ідея, ані навіть велика пристрасть, лише якась забаганка найгіршого роду. Зі своїми ж ідеями герої Винниченка так само безсильні, як і інші герої XIX століття. Вони лише говорять про ідеї, але не здобувають для них нічого»².

На противагу бездіяльним поетам українська націоналістка наводить імена справжніх патріотів і борців: Міхновський, Стефаник, Українка. «Починають з'являтися люди, які отому типові мурашки-інтелектуаліста протиставляють тип людини-борця. Може, одним з перших серед них – не в літературі, а в публіцистиці і в житті – був Міхновський, один з провідників РУП, що на переломі двох віків, в 1900 році, видає свою брошуру «Самостійна Україна».

«Сильними» Олена Теліга називає твори Українки та Стефаника: «І в одній, і в другого твори пересякне ні фанатизмом... Герої їх творчості дивляться на свою боротьбу не як на жертву, лише як на своє життя, на свою мету»³.

Олена Теліга закликає до активних дій молодь: «Перед нашою молоддю стоїть блискуче завдання – стати батьками майбутнього своєї нації. Хай же ж

¹ Теліга О. І. Душа на сторожі: твори / Олена Теліга; упоряд.: Ольга Веремійчик, Катерина Криворучко. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2012. – С. 105.

² Теліга О. І. Вибрані твори / Олена Теліга; упоряд. О. Зінкевич. – 2-е вид., доп. – К.: Смолоскип, 2008. – С. 104 – 105.

³ Теліга О. І. Душа на сторожі: твори / Олена Теліга; упоряд.: Ольга Веремійчик, Катерина Криворучко. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2012. – С. 107.

вона не зрікається цієї честі, виховуючи себе лише на сірих рядовиків. Нашій масі потрібні провідники в усіх ділянках життя...Для того, щоб амбіції не замінило амбітництво, а наші провідники не нагадували отаманчиків, кожний, хто вірить в свої сили, мусить до себе ставити великі вимоги і старатися розвинути в собі безліч прикмет.» Однією з важливих прикмет, що відміняє провідника від решти, Олена Теліга називає вірність і патріотизм: «Хто готується на провідника, мусить вчитися спочатку бути вірним хоч би й невеликому гуртові, бути його патріотом і боронити його честь. Лише ті, що потраплять бути вірними якомусь невеликому колективові, будуть вірними і великому колективові – нації»¹.

Розуміння ролі особистості в історичному процесі потрібно проводити комплексно і цілісно. У цьому нам сприяє також листування досліджуваної постаті з рідними та друзями. Адже безпосередньо у даному спілкуванні проявляються в повній мірі всі риси, притаманні людині: життєві позиції, погляди, ставлення до оточуючих, характер. В даному розділі ми спробуємо проаналізувати джерела особового походження діячки культури.

Олена Теліга писала багато листів. Існують відомості про її переписку з чоловіком Михайлом Телігою, з націоналістом та товаришем Дмитром Донцовим, з професором Українського педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі Іваном Кабачковим, з подругою Наталею Лівицькою-Холодною, з поетом Богданом-Ігорем Антоничем, редактором Євгеном-Юрієм Пеленським, подругами Ксенією Світлик та Дарією Беч, з письменником Уласом Самчуком, націоналістом Олегом Лашенком та редакціями видань, зокрема, «Вістника»².

Епістолярій - важливе джерело інформації про культурний рівень, літературні смаки і зацікавлення письменниці. Вже в одному з ранніх листів, а саме в листі до Д. Донцова від 17 жовтня 1928 р., відповідаючи, напевне, на його запитання, вона

¹ Теліга О. І. Вибрані твори / Олена Теліга ; упоряд. О. Зінкевич. – 2-е вид., доп. – К. : Смолоскип, 2008. – С.113 – 114.

² Теліга О. Листи. Спогади / О. Теліга ; НАНУ, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського ; упоряд. Н. Миронець. – 2-е вид., випр. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2004. – С. 397 – 398.

повідомляла, що добре знає мови - російську, чеську та німецьку, французьку ж - гірше («лише читаю вільно»), а про українську писала так: «А зараз я працюю над своєю рідною українською мовою, яку я, на жаль, знаю дуже недавно і над якою мені прийдеться багато попрацювати, щоб володіти нею як рідною». Додамо від себе, що, живучи пізніше в Польщі, поетеса оволоділа також польською мовою.

З цитованого вище листа дізнаємося і про тодішні літературні уподобання О. Теліги: «З поетів Великої України (з тих, що Ви радили прочитати) я добре знайома з Рильським і люблю його, читала Зерова, але лише тепер дістану і прочитаю Плужника і Філіповича». «Щодо решти авторів, яких Д. Донцов рекомендував їй прочитати, то повідомляла, що Бодлера і Рільке читала, а Гамсун і Зудерман — її улюблені автори¹.

Як бачимо, епістолярії допомагають досягнути особистість спробувати скласти її психопортрет. Олена Теліга, судячи з листування, була інтелігентною і вихованою.

Потрібно відмітити, що епістолярна спадщина Олени Теліги кількісно невелика. Багато втрачено назавжди. Умови її емігрантського життя та життя людей, з якими вона листувалася, переїзд із країни в країну, війна, підпілля, арешти — все це не сприяло збереженню листів навіть від дуже дорогих людей. А знаючи товариський характер Олени Теліги можна припустити, що писала вона багато, маємо про це й безпосередні свідчення деяких її адресатів². Так, Юрій Клиновий (Стефаник) (громадсько-культурний діяч і письменник)³ згадуючи про своє

¹ Миронець Н. Джерела історичної пам'яті / Надія Миронець ; [редкол.: П. С. Сохань, В. А. Брехуненко, Д. В. Бурім та ін.] ; НАНУ, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. — К. : Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2008. — С. 293.

² Теліга О. Листи. Спогади / О. Теліга ; НАНУ, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського ; упоряд. Н. Миронець. — 2-е вид., випр. — К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2004. — С. 7.

³ Енциклопедія українознавства : словникова частина. Т. 8. Сигаревич — Тимковская / Наукове товариство ім. Шевченка ; гол. ред. Володимир Кубійович. — [Paris; New York] : Молоде життя, 1976. — с. [2], 2805–3200 : іл.

знайомство з Оленою Телігою на іменинах у ¹ Дмитра Донцова у Львові в 1938 році, зазначав: «З того часу ми досить жваво кореспондували, Олена Іванівна написала мені яких 20 листів, я їй не менше – і її, і мої листи, здається, загинули.». Про те, що Олена Теліга досить регулярно писала йому листи під час свого повернення в Україну, згадував Євген Маланюк (поет, публіцист, літературознавець, критик ²). Олег Жданович (член ПУН- Проводу українських націоналістів)³ свідчив, що Олена Теліга, хоч і рідко, але листувалася із ⁴ Юрієм Кленом (псевдонім Освальда Бургхарда; український поет і літературознавець німецького походження)⁵. Підтвердження цьому знаходимо в листах Юрія Клена до Дмитра Донцова, датованих 1935-1938 роками, в яких він дякує за листівку з Варшави своєму адресатові і «пані Телізі», пише, що не знає, чи дійшов до неї його лист, згадує, що надіслав їй свою поему «Прокляті роки», скаржиться, що не одержав від неї відповіді на свій лист. На жаль, і ці її, хоч і не часті, листи, очевидно, загинули. Як повідомляв син поета Вольфрам Бургхард «всі батькові листи пропали в 1945 році при втечі з Праги. Виняток становлять тільки листи з перших років у Німеччині (початок 30-х) ,які випадково уціліли в Мюнстері. У той період батько ще не встановив був контакту з Оленою Телігою». Про те, що мисткиня досить регулярно писала йому листи під час свого повернення на Україну, згадував Є.Маланюк. Його архів, що зберігається в УВАН у Нью-Йорку, ще не описаний і не маємо відомостей чи є там листи від поетеси. Сама діячка не

¹ Теліга О. Листи. Спогади / О. Теліга ; НАНУ, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського ; упоряд. Н. Миронець. – 2-е вид., випр. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2004. – С. 7.

² Діячі науки і культури України : нариси життя та діяльності / [О. В. Даниленко та ін.] ; ред. А. П. Коцур, Н. В. Терес ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Книги–XXI, 2007. – С. 383.

³ Газета «Українське слово» [Електронний доступ] / ОУН. Організація Українських Націоналістів : офіційний веб-сайт – Режим доступу: <http://kmoun.info/pages/view/1.html>. – 18.08.14.

⁴ Теліга О. Листи. Спогади / О. Теліга; НАНУ; Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського; Упор.: Н.Миронець. – 2-е вид., випр. – Київ : Видавництво ім. Олени Теліги, 2004. – С. 7.

⁵ Енциклопедія українознавства : словникова частина. Т. 3. Зернове господарство – Крушельницький / Наукове товариство ім. Шевченка ; гол. ред. Володимир Кубійович. – [Paris ; New York] : Молоде життя, 1959. – С.1043.

раз згадувала про своє листування з¹ Леонідом Мосендзом (поет, належав до «празької школи»)²і навіть присвяченій йому поезії дала заголовок «Лист». Є згадки й про листування її з іншими особами.

Перед тим, як розпочати детальніше аналіз листування Олени Теліги, нам хотілося б навести відомості про наявні у нашому розпорядженні листи мисткині:

1. Найбільший за об'ємом епістолярій опублікований у книзі «Матеріали до історії літератури і громадської думки: листування з американських архівів 1857 – 1933». Тут вміщено 35 листів Олени Теліги до Наталі Лівицької-Холодної за 1932 – 1933 рр., один лист Н.Лівицької-Холодної до О.Теліги, три листи до неї від Д.Донцова.

2. Улас Самчук у своїх книгах «На білому коні» (Нью-Йорк; Мюнхен, 1956), «На коні вороному. Спомини і враження» (Вінніпег, 1975) та в нарисах «Побачимось у Києві» і «На шляху до Києва», вміщених у книзі «Олена Теліга. Збірник», повністю або частково цитує 5 листів Олени Шовгенової (Теліги) до нареченого, а потім чоловіка Михайла Теліги. Ці листи були у валізі, яку Михайло Теліга залишив Уласові Самчукові, коли зупинявся у нього в Рівному в листопаді 1941 р. по дорозі до Києва. Подальша їх доля невідома. В архіві У.Самчука, переданому з Канади в Україну, який зберігається у Відділі рукописів Інституту літератури ім.Т.Г.Шевченка НАН України, вони відсутні.

3. П'ять листів О.Теліги зберігається у Відділі рукописів Львівської бібліотеки ім.В.Стефаника НАН України: три листи³ Б.-І.Антонича (укр. поет родом з

¹ Теліга О. Листи. Спогади / О. Теліга; НАНУ; Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського; Упор.: Н.Миронець. – 2-е вид., випр. – Київ : Видавництво ім. Олени Теліги, 2004. – С. 7.

² Набитович І. Леонід Мосендз - лицар святого Грааля. Творчість письменника в контексті європейської літератури / І. Набитович. – Дрогобич : Відродження, 2001. – С. 63.

³ Миронець Н. Епістолярна спадщина Олени Теліги як історико-літературне джерело / Надія Миронець // Історія архівної справи: спогади, дослідження, джерела. – К., 1999. – Вип. 2 : Спеціальні галузі історичної науки : зб. пошану М. Я. Варшавчика / ред. Я. С. Калакура [та ін.]. – С. 147.

Лемківщини, редагував мист. зб. «Карби», деякий час — літ. журн. «Дажбог»¹) (1934, 1935 і 1937 рр.) і листівка та лист до Є.Ю.Пеленського (1934, 1936 рр.)².

4. У Національній бібліотеці Варшави, де зберігається архів Д.Донцова, маємо три листи О.Теліги: один — від 17 жовтня 1928 р. до редактора «Літературно-Наукового Вістника» і два 1939 р. до редакції «Вістника» з приводу її рецензії на збірку Є.Маланюка «Перстень Полікрата» (ми наводили дані про оригінали листів у попередніх розділах-Ж.К.).

5. У дні відзначення 90-літнього ювілею О.Теліги за сприяння Посольства України в Чехії були одержані з архіву Праги копії листа О.Теліги до професора Українського педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі І.Кабачківа від 10 квітня 1930 р. і чернетки його відповіді.

6. О.Жданович у книзі «Олена Теліга. Збірник» опублікував лист О.Теліги до редакції «Вістника» від 12 грудня 1935 р., який був уміщений в цьому часописі в 1936 р., кн.1, та до Олега Лашенка від 15 січня 1942 р. під заголовком «Останній лист Олени Теліги».

Отже, комплекс листів, які є в нашому розпорядженні, складається з 51 листа О.Теліги до різних респондентів і 5 листів, адресованих їй. Його всебічний аналіз дозволяє отримати різнопланову інформацію, цінну для істориків і літературознавців. Спеціалісти з епістолології справедливо відзначають, що приватне листування містить багатий інформаційний потенціал, на перший план ставлять суспільно-політичну інформацію і далі виділяють такі її «шари»: культурна, фахова, просопографічна (вік особи — автора, статус, духовність, риси характеру, особливості ментальності, генеалогічні дані тощо), персоніфікована (особа, її місце в суспільстві, історії, державі), географічна, хронологічна, лінгвістична тощо.

¹ Енциклопедія українознавства : словникова частина. Т. 1. Абаза — Голов'янка / Наукове товариство ім. Шевченка ; гол. ред. Володимир Кубійович. — [Paris ; New York] : Молоде життя, 1955. — С.50

² Миронець Н. Епістолярна спадщина Олени Теліги як історико-літературне джерело / Надія Миронець // Історія архівної справи: спогади, дослідження, джерела. — К., 1999. — Вип. 2 : Спеціальні галузі історичної науки : зб. пошану М. Я. Варшавчика / ред. Я. С. Калакура [та ін.]. — С. 147.

Оскільки епістолярії – джерела особового походження і інформація просопографічного характеру є найадекватнішою, ставимо її на перший план, відзначивши ту особливість цього джерела, що приватні листи, у більшості своїй, адресувались людям, які перебували з кореспондентом у дружніх, родинних або приятельських стосунках, вони не були розраховані на оприлюднення, отже, вміщена в них інформація вирізняється особливою щирістю.

Виходячи із сказаного, умовно виділимо в епістолярній спадщині О.Теліги таку інформацію: 1)просопографічну (про автора листів як особистість, її світогляд, морально-етичні принципи, культурний рівень, захоплення, родинні стосунки, біографічні дані, умови життя і побуту і т.д.; 2)суспільно-політичну; 3)про культурне і літературне життя української еміграції; 4)про естетичну концепцію і творчу лабораторію О.Теліги як поетеси¹.

Нам би хотілося наголосити на листуванні поетеси з подругами, а саме: з Наталею Лівницькою-Холодною, Даркою Беч, Ксенією Світлик. Дане листування обране нами не випадково, адже воно демонструє тяжкі умови емігрантського життя поетеси у Польщі, дає нам можливість крізь призму товариських стосунків досягнути характер діячки.

Цікавим є листування між Оленою Телігою та Ксенією Світлик і Дарією Беч. Згадки цих пань переносять нас у Варшаву 1936-1938 рр., коли дві молоді галичанки приїхали туди навчатись: Ксенія Світлик – у дворічній школі фотографів, а Дарка Беч – в інституті ручних робіт і малюнків. Вони увійшли до Студентської громади, відвідували студентські вечірки, диспути. Саме там познайомилися з Оленою Телігою, яка взяла їх під свою опіку. Теліги бували досить частими гостями у скромній кімнаті дівчат, яку вони винаймали на одній із центральних вулиць Варшави. Поетеса з чоловіком жили у віддаленому від центра районі, тому після студентських вечірок, відвідувань кіно чи інших

¹ Миронець Н. Епістолярна спадщина Олени Теліги як історико-літературне джерело / Надія Миронець // Історія архівної справи: спогади, дослідження, джерела. – К., 1999. – Вип. 2 : Спеціальні галузі історичної науки : зб. пошану М. Я. Варшавчика / ред. Я. С. Калакура [та ін.]. – С. 146 – 148.

розваг у місті купували тістечка і заходили до дівчат на чай. До пізнього вечора іноді точилися там нескінченні розмови. Як згадувала Дарія Беч, Олена Теліга дуже любила слухати розповіді Ксенії Світлик про боротьбу націоналістичної молоді в Галичині.

За спогадами Ксенії Світлик, саме вона познайомила Олега Штуля з Оленою Телігою. Склалося приємне товариство, до якого належав також ¹Іван Коровицький (український літературний критик, його статті вміщено, зокрема, в «Енциклопедії українознавства»)², на той час уже магістр філософії.

Отже, в нашому розпорядженні: 4 листи і 4 листівки до Ксенії Світлик, 1 лист і листівка до Дарії Беч. Хронологічно вони охоплюють період від 6 серпня 1936 року до 4 квітня 1939 року. Перша листівка була надіслана Ксені Світлик із Заліщиків 16.08.1936 р., де Олена Теліга відпочивала разом з чоловіком Михайлом у товаристві Дмитра Донцова. У листі від 9 серпня Олена писала: «Тиждень вже живу в Заліщиках і насолоджуюсь сонцем, Дністром, прогулянками і товариством Доктора (Дмитра Донцова-Ж.К.). Гарно мені тут»

Цей лист проливає світло й на деякі нюанси стосунків між Оленою Телігою й людьми, які її оточували, зокрема, з Іваном Коровицьким. Про щирі почуття до Олени Теліги свідчить присвята його поетичної збірки «Віще зілля», яка вийшла 1936 року у Львові: «Пані Олені Телізі». У згаданому листі Олени Теліги до Ксені читаємо: «Коли Ви поїхали з Варшави, стало зовсім порожньо. Особливо для Івана. Зустрічалися ми з ним часто, майже щодня. Сварилися теж дуже часто, але ще частіше розмовляли з ним довго і по-приятельськи. Був він дуже бідним, бо бракувало йому дуже Вас».

У цьому ж листі згадуються ще двоє близьких приятелів Олени Теліги – Олег Штуль і Сергій Кушніренко. У ставленні до першого вже проглядаються ті почуття, які пізніше проявляться в присвячених йому сонетах «Напередодні»:

¹ Миронець Н. Невідомі листи Олени Теліги / Надія Миронець // Українське слово. – 2000. – № 29. – С. 13.

² Погребенник Ф. Іван Коровицький / Федір Погребенник // Визвольний шлях. – 1996. – № 5. – С. 609–610.

«Олег пише часто. Писав вже й сюди. Мій дорогий хлопче!». Вона співчуває своєму юному другові, який переживає тяжкі часи: батько поїхав у справах парафії до Крем'янця, «а Олег взяв все господарство в свої руки і працює тяжко, та ще мучається думками, чи вдасться цього року і йому, і братові виїхати з села. Бідний хлопець». У наступних листах Олег також згадується часто¹.

Олена Теліга високо цінувала особистість і поетичний талант Сергія Кушніренка. У листі від 9 серпня 1936 р. до згадуваної Ксенії Світлик вона писала: «Кілька разів був у мене Кушніренко...Розмовляли з ним багато, до полуночі і за північ. Чим більше я його пізнавала, тим більше набирала до нього пошани. Яка це горда, шляхетна і вперта вдача! І до того – талановитий на рідкість. Буде з нього, здається, тип людини, що ми так мало знаємо: яка вміє єднати слово з ділом». Як відомо, Сергій Кушніренко присвятив поетесі вірша під назвою «Психопортрет. Олена Теліга»².

З листів дізнаємося, що Олена Теліга мала намір організувати видання газети, а також, що з деяких питань розвитку української культури, у тому числі мови, вона відстоювала свою позицію, дискутувала з товаришами, зокрема, з І.Коровицьким. У листі до Ксенії Світлик від 3 серпня 1937 року писала: «Дуже чекаю на приїзд Івана. Скутила вже за ним, та й хочу нарешті з'ясувати остаточно справу з газетою, яку ми хочемо видавати. Є багато пунктів, на яких ми не сходимося з Іваном. Я б хотіла, щоб ця газета була справді гостра, безкомпромісова, щоб можна було там критикувати все, що гальмує наш національний розвиток».

Цікаво зазначити про риси характеру поетеси, які розкриваються в листах. Зокрема, це гостинність, товарицькість, вірність і самовідданість у дружбі. 3 серпня 1937 р. писала вона Ксенії Світлик: «Наразі у Варшаві порожньо. Іван

¹ Миронець Н. Невідомі листи Олени Теліги / Надія Миронець // Українське слово. – 2000. – № 29. – С. 13.

² Загублений талант. Сергій Кушніренко : біографічний нарис, твори, документи / упорядкув., перед. сл., біограф. нарис, прим. Н. Миронець. – Дрогобич : Коло, 2013. – С. 113.

ще не приїхав, Олег сидить на селі. Маланюк допіру (ще-Ж.К.) повернув з вакацій (з канікул –Ж.К.). Михайло їздить цілий тиждень. Я сиджу цілком сама – читаю, пишу новий реферат і смажу конфітури. Коли ж їх смажу, то обов'язково уявляю собі той час, який будете жити у мене з ними ви всі: Ви, Дарка, Іван, Олег»¹.

Найбільше листів написала поетеса до своєї подруги Наталі Лівицької-Холодної, відомої української поетеси, доньки Андрія Лівицького - президента УНР в екзилі, дружини маляра Петра Холодного (молодшого). Звісно, ми так стверджуємо, адже саме найбільше збережених листів – 35 – ми маємо. Та все ж будемо мати сміливість стверджувати це, адже вони мали дружні стосунки і можливо припустити, що твердження про дане листування є вірним. Олена Теліга пише з села Железня Жонднова 35 листів за два літа до Наталі, котра жила тоді у Варшаві. Олена Теліга не любила мешкання на селі, їй там було сумно, особливо тяжко їй було знайти спільну мову з селянами. Тому можна припустити що це також було однією з причин такого об'ємного листування. Олена Теліга як особистість найповніше розкрилася саме в листах до Наталії Лівицької-Холодної, жінки були знайомі з 1920-х років, із часу навчання в Празі, але особливо зблизилися вони після переїзду до Варшави, де дім Лівицьких був осередком культурного життя української еміграції, і в ньому любила бувати Олена Теліга. Її листи до Наталі Лівицької-Холодної, крім першого, надісланого з Варшави 29 квітня 1932 року, написані в польському селі Желязна Жондова, де вона перебувала разом з чоловіком Михайлом Телігою, який працював там землеміром. Датовані вони травнем – жовтнем 1932 року і червнем - вереснем 1933 року.

1932 – 1933 роки – це був час, коли Олену Телігу найщиріша дружба пов'язувала з Наталею Лівицькою-Холодною, і вона ділилася з подругою найпотаємнішими думками і почуттями. В багатьох листах політична діячка пише про свою радість від того, що з'явилася, нарешті, в неї подруга, якій вона

¹ Миронець Н. Невідомі листи Олени Теліги / Надія Миронець // Українське слово. – 2000. – № 29. – С. 13.

може повністю довіритися, написати і про своє якесь захоплення, і про свої думки. «Для мене писати тобі – найбільша радість. Це ж для мене незнана розкіш – ділитися з кимось, а головне з жінкою, всім... Це так гарно не ховати нічого в своїй душі», – зізнавалася вона подрузі¹.

Це листи прості, буденні. Але є відомості і про читання позичених у книгозбірні книжок – переважно, польських перекладів західних письменників (Штефан Цвайг, Томас Манн)².

Олену Телігу і Наталю-Лівицьку Холодну об'єднувала і дружба, і схожість деяких поглядів, адже без них дружба не виникає. Їх обох відносили до «празької» школи поетів. Потрібно зазначити, що до «празької» школи відносять, здебільшого, поетів, які в період між двома світовими війнами, весь час або якийсь його відрізок були пов'язані з Прагою. Але головне, що їх поєднувало, на думку відомого літературознавця Юрія Шереха (Шевельова), – це риси світогляду, ідеології, віри. Віри в існування окремої української «національної духовності» і волі до її вдосконалення³.

І ще одне свідчення авторки листів, яке підтверджує, що перед нами - дійсно щирі, відверті почуття: «Все ж таки добра річ листи. Часом вони значно краще передають думки людини, ніж розмова. Під час розмови може хтось увійти, перебити, зрештою, якимось необережним словом твою думку злякати і скерувати в інший бік. А коли пишу весь час переді мною твоє обличчя з найкращим твоїм виразом: дуже жіночим, дуже ніжним і якимось «всерозуміючим і всепрощаючим», – писала О.Теліга Н.Лівицькій-Холодній 8 червня 1933 р.

Листи О.Теліги – яскраве свідчення того, якими морально-етичними і світоглядними засадами керувалася вона в своєму житті. До наведених вище її

¹ Теліга О. Листи. Спогади / О. Теліга ; НАНУ, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського ; упоряд. Н. Миронець. – 2-е вид., випр. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2004. – С. 9.

² Шерех Ю. Скарби, якими володіємо / Ю. Шерех // Сучасність. –1993. – №. 6. – С. 157.

³ Миронець Н. До біографії Олени Теліги / Надія Миронець // Українське слово. – 1997. – № 7. – С. 12.

думок про дружбу варто додати, що до цього почуття вона ставила досить високі вимоги і вважала, що саме стосунки з Наталею Лівицькою-Холодною будуть відповідати її ідеалу жіночої дружби, бо в дружбі з чоловіками, яку вона дуже цінувала, завжди є своє, «хай поетичне але «але» », - вважала вона. В жіночу дружбу раніше не вірила. «Ніколи не уявляла, що зможу подружитися цілковито з жінкою, так вражала мене і відштовхувала завжди в жіночій дружбі оця заздрість, дрібничковість і нестійкість. Сьогодні найкраща товаришка, а завтра «міщанка», «дрянь», «развратніца» і подібні «епітети». Про своє розуміння дружби писала не раз: «Це старе і сентиментальне слово - дружба, і його люблять вживати часто. Але, не смійся, Натуся, я страшна ідеалістка і надаю цьому слову велике значення. І я вірю твердо, що у нас з тобою буде справжня, хороша дружба... » . «Наша дружба - це дар, зісланий з неба... »- писала в іншому листі. Вона вважала, що дружба буде сприяти їхньому самовдосконаленню, допоможе справитися з негативними рисами характеру, а для цього треба бути щирими і вимогливими одна до одної.

Діячка надавала великого значення самовдосконаленню і сподівалася, що разом з подругою вони будуть вдосконалювати своїм інтелектуальні здібності. Не раз писала, що разом працюватимуть над рефератами, будуть обмінюватися думками з приводу прочитаного, а дружба і взаємна підтримка буде сприяти втіленню в життя їх планів: «Ми маємо якісь думки, розвиток, здібності, але брак нам, кожній зокрема, самовпевненості і смілості, щоб свої плани перевести (втілити-Ж.К.) в життя. Вдвох, підтримуючи одна одну, ми їх переведемо».

Не менше уваги приділяла О.Теліга вдосконаленню своїх моральних якостей. Висловлюючи враження від прочитаної повісті польської письменниці Габріели Запольської, авторки, яка дуже добре знає жіночі негативні риси, вона пише, що «аж жахнулася над усією безоднею жіночої взагалі – а ще якоїсь спеціально польської – злоби і заздрості. О, Натуся, це таке негідне, таке погане, що ми з тобою мусимо кожний, найменший відрух цих рис виривати з корінням із своєї душі».

Листування допомагає зрозуміти, як ставилася О.Теліга до такого почуття, як кохання, як розуміла стосунки між жінкою і чоловіком. Ці теми займають багато місця в листуванні і творчості подруг. Були ж молодими привабливими жінками, захоплювалися, закохувалися, захоплювалися й ними, це давало натхнення, спонукало до роздумів про сутність цього почуття, яке О.Теліга писала з великої літери: «Що до Кохання. Може, справжнє Кохання буває раз на тисячоліття, може цілком не буває, але не важливе саме Кохання, а наше відношення до нього, оцей культ, «лампада», який є і у тебе і у мене, і оце наше, жіноче, відвічне, що ми схоронили (зберегли-Ж.К.) до цього часу».

Мисткиня завжди фіксувала як людина ставиться до України, і це в значній мірі визначало її ставлення до цієї особистості. Будь-яку щирі прихильність до України і роботу заради української справи вона цінувала дуже високо. Обмінюючись у листах з Н.Лівицькою-Холодною своїми оцінками спільної знайомої, вона писала: «Знаю, дорогенька, що ти їй найбільше закидаєш те, що вона є «слабою» українкою. Але, Натусь, не обвинувачуй її дуже. Не забувай, що по походженню вона не є чистою Українкою, а до того це є жінка типу «інтернаціонального», яка справам нації уділяє небагато часу. Але вір мені, вона не є цілковито пасивною. Знаю чудово, яку війну вона мала зі своїм добрим знайомим чехом-русофілом. Знаю, як вона його переконувала, як боронила справу нашого руху, як вишукувала різні твори в англійській, французькій і чеській мові, де б мова йшла про існування української нації, щоб подарувати потім цьому знайомому, зробивши до них жовто-блакитні обкладинки. А багато наших жінок-українок, які є такими свідомими в українському товаристві, мовчать вперто при представниках чужої нації. І не лише жінки, а й чоловіки!». Про себе ж і про Н.Лівицьку-Холодну О.Теліга впевнено писала: «Наша «українськість» не підпадає під жодні вітри, не йде на жадні компроміси».

З листів видно, що О.Теліга мала й неабиякий педагогічний хист, в них нерідко зустрічаються роздуми про проблеми сімейного виховання, деякі з них актуальні й нині. У домі Лівицьких склалася така обстановка, що Наталя із своїм чоловіком Петром Холодним і донею Леонідою (Ідою) жили разом з Наталиними батьками,

які, в основному, займалися вихованням онучки. Як завжди буває в таких випадках, виникали конфлікти на ґрунті методів виховання і ревнощів. Своїми переживаннями з цього приводу Наталя ділилася з подругою, та їй співчувала і давала деякі поради: «Дороженька моя Натуся, розумію, яка це трагедія, бути матір'ю своєї дитини, а разом з тим - не бути. Але цього треба було сподіватися, віддаючи Іду під опіку своїх батьків, а для тебе іншого виходу не було. Твої батьки, в свій час, цілковито заміняли Іді тебе і Петруся, отже, нема нічого дивного, що Іда більше горнеться до них, але мені здається, що все це тимчасове, але тимчасове необхідне. Це безперечно так і є, як ти пишеш: ти більше зацікавлена в майбутньому Іди, аніж твої батьки хоч, можливо, що вони її люблять не менш від тебе, але вони вже в такому віці, коли ось це далеке майбутнє мало обходить, в той час, як для тебе воно має велике значення. Вір мені, відчуваю все це чудово!

Але, так мені здається, поки ти не живеш окремо від батьків, ти мусиш піддатися поглядам батьків, що до її виховання. Розумію, як тобі боляче, коли твій тато підриває твій авторитет в очах Іди, і це недобре з його боку, але і ти не підривай авторитет своїх батьків, які були батьками і для Іди в її ж очах, і не сперечайся з ними що до неї. Тяжко це тобі буде, але тимчасом мусиш почекати, поки не зможеш цілковито самостійно зайнятися вихованням Іди. Зрештою, часу ще Іда має так багато, що ти встигнеш, трохи пізніше, скерувати її на той шлях, на який сама хочеш» .

Поетеса з радістю прийняла пропозицію Н. Лівницької- Холодної навчати її доньку і у зв'язку з цим висловила кілька думок, які не лише свідчать про її безкорисливість, але й про розуміння нею методів навчання та виховання. «Моя дороженька!» - писала вона. — «Я вже сама думала запропонувати тобі свою допомогу в навчанні Іди, отже, охоче погоджуся на твою пропозицію. Лише жодні сили світу не примусять мене взяти за це гроші від тебе! Ти сама чудово це розумієш. Це просто виключено! І не говори про це. Я буду вчити Іду, як треба, то і більше буду присвячувати їй часу, оскільки зумію підійти до неї, бо вона, дійсно, дівчинка нервова, дика в стосунку до чужих і недовірлива, отже треба, щоб вона спочатку, хоч трохи звикла до мене, бо інакше їй буде важко зі мною...Відомо, що

чужі завжди краще вчать, як свої, отже ти не можеш вчити Іду, а вчитиму я, але завжди керувати цим навчанням, тобто мною, будеш ти, бо ти мати».

Листування переконливо доводить, що для характеру О.Теліги був властивий оптимізм, життєрадісність, весела вдача, що допомагали їй долати незгоди емігрантського життя. «Сумно буває, та й то часом, тяжко завжди, - писала Н.Лівицькій-Холодній, - але ледве я пориваюсь хоч на годину в інший світ, наприклад, до тебе, в ...кав'ярню, я завжди буваю весела і на душі у мене робиться радісно, щиро радісно». В інших листах до тієї ж адресатки пише про те, як не зносить цю рису – «охання над своїм станом», про свою вдачу, яка не дозволяє впадати у відчай, хоч на душі часто буває невесело. Та я не маю права сумувати, бо належу до типу таких людей, які всіх дивують, коли перестають сміятися, а вже не дай Боже зажуритися - відразу-ж у всіх насовується питання, чи я не хора»

Епістолярій О.Теліги - важливе джерело інформації про її культурний рівень, літературні смаки і зацікавлення¹.

Переписувалися жінки не лише про національні питання. Цікавили їх і більш буденні речі. Наприклад, у листах Олена Теліга та Наталя Лівицька-Холодна обговорювали розлучення Євгена Маланюка з Зоєю Равич. У листі до Наталі Лівицької-Холодної від 16.VIII.1932 р. вона пише: «Чи Маланюкові не імпонувало відношення Зої, для якої він був богом так же, як для нової його безкольорової дружини. Часто такі чоловіки бояться наблизитись до розумної жінки, яка може хитати його на п'єдесталі»².

Не було серед Маланюкового кола таких, які б не коментували його розлучення. Зоя Равич нічого не спростовувала. Через два місяці після за

¹ Миронець Н. Епістолярна спадщина Олени Теліги як історико-літературне джерело / Надія Миронець // Історія архівної справи: спогади, дослідження, джерела. – К., 1999. – Вип. 2 : Спеціальні галузі історичної науки : зб. пошану М. Я. Варшавчика / ред. Я. С. Калакура [та ін.]. – С. 149 – 150, 153, 154 – 155.

² Теліга О. 3 листа до Наталі Лівицької-Холодної від 16.VIII.1932 // Матеріали до історії літератури і громадської думки : листування з американських архівів 1857–1933. Documents for the study of literature and of ideological trends : Correspondence from american archives 1857–1933 / Українська Вільна Академія Наук у США ; ред. Богдан Струмінський [та ін.] ; вступ. ст. Марк Раєв, Марта Скорупська. – Нью-Йорк ; Торонто : [Б. в.], 1992. – С. 614.

цитованого листа Олена Теліга знову пише до Н.Лівицької-Холодної: «Ах,Зоя,Зоя! Часом вона у свій лист вкрутить такий вираз, що аж смішно робиться...Ось, наприклад, писала вона, що дуже хотіла б побачитися зі мною, бо ми тепер з нею стали «більш глибокими натурами...»...Зоя, звичайно, в порівнянні з Маланюком – сіренька жінка, але під час свого розводу була велетнем, а Маланюк...Маланюк чомусь певний, що я радила Зої розійтися з ним. Це неправда, я якраз радила їй не розходитися, бо знала,що вона нікого не кохатиме, крім Маланюка, хоч він і гнітив її, як ти вірно зауважила, своєю індивідуальністю».

До речі, віршів Є.Маланюка з «присутністю» у них Зої Равич, Олени Теліги, Н.Лівицької-Холодної і не тільки їх-багато¹.

Отже, з усього вище викладеного ми можемо зробити наступний висновок: Олена Теліга була високоморальною людиною. В її листах чітко прослідковується її товариський характер, вимогливе ставлення до такого почуття як кохання, підкреслюється важливість дружби. Прослідковується педагогічний хист поетеси, що ми бачимо у листуванні з Наталею Лівицькою-Холодною під час обговорення питання виховання дочки останньої. Прослідковується патріотизм поетеси, котрий був її життєвим кредо,громадянською позицією протягом всього життя.

Переписувалась Олена Теліга часто і просто на буденні,жіночі теми.

Зокрема,це пеписка з подругою Ксенією Світлик про клопіт, котрий трапився в Олени Теліги з її волоссям: «Волосся не витримало всіх експериментів і почало ломитися при самій голові...і до всього волосся в різних кольорах»².

В цій же переписці між пані Оленою та пані Ксенією знаходимо відомості про поїздку поетеси на Волинь, до Заліс і про те, що саме пан Олег (Штуль – Ж.К.) мав винаймати для неї житло¹.

¹ Маланюк Є. Повернення : поезії, літературознавство, публіцистика, щоденники, листи / Євген Маланюк ; [упоряд., ред., передмова Т. Салиги]. – Л., 2005. – С. 357 – 358.

² ЦДІА України, м. Львів. Ф. 309. Наукове Товариство ім. Т. Шевченка. Оп. 1. Спр. 2437. Письма к Свитлык Ксени от родственников и знакомых. (17 января 1937 – 12 ноября 1938 г.). Арк. 77.

Ось ще один лист Олені Теліги до Ксені з Заліс (з Волині-Ж.К.):

«Тиждень вже як живу в Залісах і насолоджуюсь сонцем, Дністром і товариством Доктора (мається на увазі Д.Донцов-ЖК.)...Не раз думаю, що ми з Вами могли б там у Варшаві зійтися ,далеко ближче,і багато дати одна одній. Зрештою, не знаю чи могла б я те ж дати Вам, алеВи б мене багато чому могли навчити. А головне, могло нам бути обидвом справді добре...могли б ми пережити багато милих і теплих годин»². Цей лист демонструє нам відкритий, дружелюбний характер Олени Теліги.

Свідченням того, що Олена Теліга підтримувала тісні, дружні стосунки із Ксенією свідчить і листування останньої з іншими їхніми спільними знайомими:зокрема, про поетесу в листі до Ксені Світлик згадує Іван Коровицький, Марта (можливо,Кузьмівна – Ж.К.). Пише про родину Теліг у своєму листі Дарія Беч. Зокрема, Дарія згадує про те, що Ксенія проводила час у товаристві Теліг. Проте Дарка не забуває пригадати про розходження у поглядах Ксені і Теліг³. Ймовірно, це відбулось через непростий, перемінливий характер пані Олени. Дарія Беч називає поетесу в одному зі своїх листів до Ксені Світлик «дивною і незрозумілою», хоча і зазначає, що має приємні спомини про проведений час у компанії Теліг⁴ Дарія навіть радить Ксені не спілкуватись з поетесою деякий час: «Пані Олена видається дійсно дуже дивна...а то, що хочеш усунутися на якийсь час з товариства Олени, то мені видається навіть потрібно, будеш мати більше спокою, а так все насторожена, хоч Олена часом буває дуже мила»⁵.

¹ ЦДІА України, м. Львів. Ф. 309. Наукове Товариство ім. Т. Шевченка. Оп. 1. Спр. 2437. Письма к Свитлык Ксени от родственников и знакомых. (17 января 1937 – 12 ноября 1938 г.). Арк. 99.

² ЦДАВО України. Ф. 3571. Українська Студентська Громада у Варшаві. Оп. 2. Спр. 1. Листи та листівки Олени Теліги до Ксені Світлик (10 серпня 1936 – 8 квітня 1939). Арк. 2.

³ ЦДІА України, м. Львів. Ф. 309. Наукове Товариство ім. Т. Шевченка. Оп. 1. Спр. 2437. Письма к Свитлык Ксени от родственников и знакомых. (17 января 1937 – 12 ноября 1938 г.). Арк. 2, 3, 22, 23.

⁴ Там само – арк. 87.

⁵ Там само – арк. 81 зв.

Проте все ж листування показує, що Олена Теліга була сердешною, доброю жінкою, котра не лишалась байдужою до чужої біди. Та ж згадані вище Дарія Беч пропонує Ксені Світлик позичити грошей в поетеси: «Позич хоч би в Телігової гроші на дорогу і поїдь до мене...а на той білет, що мали від Телігів, не варто їхати, бо то виходить дуже мала знижка»¹.

Діядка люб'язно пропонує Ксені зупинитись у себе, навіть наполягає на цьому². Коли візит не був нанесений, пані Олена дивується з того,адже від щирого серця хотіла побачити подругу і допомогти їй³.Не забуває привітати подругу зі святами⁴.

Своїй іншій подрузі Дарці Беч в одному листі зазначає , що теж завжди рада: «Дуже хотіла б Вас бачити.Все думаємо з Михайлом,якби нарешті відвідати нашу Дарочку»⁵.

Таку ж великодушну Олени Теліги ми можемо прослідкувати і в листі до Ксені Світлик від 4 квітня 1939, коли вона розповідає про утримання Василя Куриленка: «У мене 2 тижні був Василь, якого я не бачила 9 літ!...Приїхав він без гроша, заявив, що працювати не може (Куриленко хворів на сухоти (туберкульоз) – Ж.К.), що хоче у Варшаві жити культурним життям, бувати нарешті в театрах, в кіно, вдягнутися відповідно, добре підживлюватися. Отже, попрохав мене замельдувати (прописати-Ж.К.) його якнайскоріше і допомогти йому розпочати лікування...Цих два тижні були для мене великим

¹ Там само– арк. 66 зв.

² ЦДАВО України. Ф. 3571. Українська Студентська Громада у Варшаві. Оп. 2. Спр. 1. Листи та листівки Олени Теліги до Ксені Світлик (10 серпня 1936 – 8 квітня 1939). Арк. 11 – 13.

³ ЦДІА України, м. Львів. Ф. 309. Наукове Товариство ім. Т. Шевченка. Оп. 1. Спр. 2437. Письма к Свитлык Ксени от родственников и знакомых. (17 января 1937 – 12 ноября 1938 г.). Арк.99 – 100.

⁴ ЦДАВО України. Ф. 3571. Українська Студентська Громада у Варшаві. Оп. 2. Спр. 1. Листи та листівки Олени Теліги до Ксені Світлик (10 серпня 1936 – 8 квітня 1939). Арк. 19.

⁵ Теліга О. Листи. Спогади / О. Теліга ; НАНУ, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського ; упоряд. Н. Миронець. – 2-е вид., випр. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2004. – 400 с.

ударом...Василь відразу ж заявив, що він мусить підживлюватися minimum 5 разів денно!Я ніде не виходила, цілі дні варила...Наш день був таким:

8-ма година, я роблю перше сідання.

10 година, я роблю друге снідання.

Василь їде оглядати місто, я йду по закупи і варю обід. По обіді Василь повний гумору, говорить, а я мрію про тишу і книжку!6-та година, варю підвечірок.7-приходить панна доктор (до Куриленка – Ж.К.)... І так день за днем-12 днів. За ці дні я ні разу не була в місті, не перейшлася...Василь приймав все як належне...Але все ж це був мій колишній найбільший приятель, тому я робила для нього все...За 10 днів на Василя треба було витратити 200 злотих. Михайло мусив позичати...»¹.

До Ксені Світлик були написані й інші листи, переважно в них вона ділилась своїми жіночими турботами, прожитими днями.Наприклад, про свій відпочинок у товаристві Донцова, як зазначалось вище², також своїми переживаннями за інших товаришів, таких, як Сергій Кушніренко, Олег Штуль³. Не забуває поетеса розповісти подрузі враженнями про свій перший візит до Львову⁴. Є у листах свідчення про заплановану пані Оленою газету, яку вони мали видавати з Іваном Коровицьким але ніяк не могли дійти згоди: «Дуже чекаю на приїзд Івана...хочу, нарешті, в'яснити остаточно справу з газетою, яку ми хочемо видавати. Є багато пунктів, ня яких ми не сходимося з Іваном. Я б хотіла, щоб ця газета була дійсно гостра і безкомпромісова, щоб можна там було критикувати все, що гальмує наш національний розвиток».Далі поетеса додає: «Таокю страшною гальмою робиться чим дальше, то більше «Наша культура». Останні її числа-це взірець примітивщини. Але Іван забороняє виступити проти

¹ Теліга О. Листи. Спогади / О. Теліга ; НАНУ, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського ; упоряд. Н. Миронець. – 2-е вид., випр. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2004. – С. 213 – 214.

² ЦДАВО України. Ф. 3571. Українська Студентська Громада у Варшаві. Оп. 2. Спр. 1. Листи та листівки Олени Теліги до Ксені Світлик (10 серпня 1936 – 8 квітня 1939). Арк. 1.

³ Там само – арк. 2 – 3.

⁴ Там само – арк. 5.

Огієнка». Висловлює свою незгоду Олена Теліга і щодо інших аспектів: «Не погоджуюся я із статейкою Івана про чужі слова в українській мові... Іван стає на небезпечний шлях вульгаризації і примітивізації мови, пропонуючи заміну загальновживаних чужих слів («баланс» і т.п.) своїми слово творами»¹.

Олена Теліга не вирізнялась злопам'ятством. Про це свідчить цитований вище її лист до Богдана-Ігоря Антонича, котрий не пошкодував епітетів і порівнянь не найкращого змісту для її творчості. Вона ж пише на закінчення листа: «Вірю, що якби Ви... уважніше порівняли наші вірші (мається на увазі вірші Теліги і Лівицької-Холодної, про що писав Антонич-Ж.К.), то не пустили б у «Дажбозі» того «дотепу»»². Це свідчить про те, що поетеса не «вішає ярликів» на людей, а завжди намагається знайти спільну мову, адже набагато пересваритись, ніж спробувати пробачити і порозумітись. Це ще раз підтверджує силу характеру поетеси. Адже небагато людей на це здібні. Листування з поетом продовжувалось, проте ми не знаємо чи була мала кількість листів чи, ймовірно, листи не збереглися, що не було дивиною в умовах емігрантського життя³.

Окремо потрібно виділити листи Олени Теліги до її чоловіка Михайла. Одні з тих, що збереглися, написаний ще до заміжжя. В них вона оповідає про себе, про родину. Цікавим є її бачення кохання. Це бачення саме розумної, мудрої жінки, котра нікого до себе не прив'язує і цим викликає інтерес і бажання лишитись в її житті: «Любов свободна», Михайлику, і я ніколи не візьму ніяких обіцянок і нічого такого... Робіть, любий, як знаходите краще, ходіть всюди, знайомтесь, танцюйте, «фліртуйте». І мені Ви ніколи не зробите неприємності.

¹ Там само – арк. 6 – 8.

² ВР Національної бібліотеки ім. В. Стефаника (м. Львів). Ф. 10. Антонич Б.-І. Од. зб. 42. Теліга Олена. Листи до Антонича Богдана Ігоря Васильовича (1934, 1935, 1937, Варшава). Арк. 1 – 2 зв.

³ Там само – арк. 4, 7, 8.

Тільки така любов гарна, як у нас, коли вона не «каторга єгипетська», не обов'язок, а світле, радісне, вільне щастя!»¹.

Інші 4 листи написані вже в часи війни, під час її переходу кордону з «похідними» групами ОУН, в котрих поетеса надає короткі відомості про своє перебування в місцях зупинок (Ярослав, Львів, Рівне та містечка, котрі перейшли)².

Також цікавими є листи до Уласа Самчука та Олега Лашенка. Листи написані у проміжку з 1 січня 1942 по 23 січня 1942. Всього нам відомо про те 3 листа до цих постатей. В листі до Уласа Самчука від 1 січня 1942 поетеса передає вітання з Новим роком та додає: «У мене все на разі гаразд, лише «Літаврів» вже не має, зате у Спілці повно роботи». А вже у листі до Олега Лашенка від 15 січня 1942 р. пише про зміну настроїв довкола: «Багато з тих, що просто адорували нас (вітали Ж.К.) у ті, не дуже віддалені часи, коли ми ще були «знатними іностраними», не вітаються при зустрічі...» Проте поетеса зазначає «все іде нормальним шляхом. Маємо вже їдальню, (цікаво, що про їдальню йдеться і в архівах – вона мистилась на вул. Трьохсвятительській, 23, була розрахована на 120 осіб- (перепускна спроможність в стравах) і обслуговувала Спілку українських письменників)³ умеблювання... Літературний клуб, котрий провадить Муз (Музиченко Юрій, котрий, ймовірно, і напише один з доносів на Олену Телігу-принаймні, як йтиметься далі-саме він був тим, хто покинув приміщення і збрехав, що не належить до спілки. Також він був керівником відділу інформації при Київській Міській Управі, про що свідчать архіви-Ж.К.).» Зазначає поетеса цікаві речі і про свого заступника Бориса Вінницького:

¹ Теліга О. Листи. Спогади / О. Теліга ; НАНУ, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського ; упоряд. Н. Миронець. – 2-е вид., випр. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2004. – С. 38.

² Там само – с. 218 – 224.

³ ДАКО. Ф. Р – 2412. Музей-архів перехідного періоду. Оп. 2. Спр. 51. Положение, план работы и др. материалы о работе сектора цен и наценок при отделе торговли и питания Горуправы. Распоряжение головы г. Киева, объявление и другие документы о порядке выдачи школьникам хлебных карточек, о получении жителями хлебных карточек, о получении жителями хлебных карточек. Списки учреждений общественного питания. Арк. 2, арк. 4.

«Оскільки справа завалиться, то завинять в цьому «не так тії вороги, як добрії люди», передусім мій заступник, який думає скорше як новий редактор «Слова» (мається на увазі Штепа-Ж.К)...Любов до Толстого і Пушкіна сидить у ньому далеко глибше, аніж любов до своєї Батьківщини». Додає: Мала розмову з нашим заступником і бачила, як з його привітного обличчя «рубахи парня В вилазить ворог.» Але поетеса додає, що в неї є вірні співробітники: «Зате мої співробітники з «Літаврів» - незмінні, як і багато інших» Також багато людей все ж не приносили угодницькі речі до Спілки і навіть пропонували жити в них в ті тяжкі часи¹.

В останньому листі, котрий дійшов до нас і був адресований Уласу Самчуку 23 січня 1942 р., Олена Теліга, незважаючи на всі труднощі життя, прохає письменника про допомогу для полонених: «Маю до Вас прохання: довідайтесь, чи є серед полонених у Рівному маляр Олександр Цимбал, це брат маляра Цимбала і артистки Цимбал» (йдеться про Цимбала Вітора – Ж.К.).

Отже, з усього вище викаданого можна підсумувати, Олена Теліга була патріоткою України, її громадянською позицією був націоналізм. Вона була безкомпромісною в своїй любові до Батьківщини і не знала поступу по відношенню до ворогів. Відображення даних ідей ми знаходимо в її творчості.

Одним з найбільших відвічних ворогів України вважала Московію, яка нещадно нищила все українське сторіччями. Як бачимо, діячка мала рацію і ідеї її творчості, котрі вона хотіла донести народу, актуальні і донині, через більше, ніж 70 років, підтвердженням чого і є сучасна ситуація на Сході країни та у Криму.

Але мисткиня не займалась лише звинуваченням на сторінках своєї праці сусідів, наголошувала, що першопочаткові причини потрібно шукати в середині країни. Такими є «партачі життя» - угодовці по відношенню до ворогів, здатні до швидкої адаптації під будь-яку владу і, як наслідок, до асиміляції. Адже таким людям миска супу дорожча за Батьківщину. Звинувачувала і жінок, які часто

¹ Жданович О. Прапори духа. Життя і творчість О.Теліги / О. Жданович. – Вінніпег ; Манітоба : Сурма, 1947. – С.120 – 122.

виховують не «мужчин», а «овець», котрі тримаються теплої стріхи. Наголошувала, що жінка має підтримувати чоловіка у патріотичних діях і, якщо буде, потрібно – має, не роздумуючи, йти зі зброєю захищати країну в одних рядах з чоловіками.

Вважала, що творчість поета має йти в одному руслі з діями – інакше бути не може. Це вона і підтвердила власним прикладом, борючись проти двох окупантів відразу-німців і «советів», намагаючись відновити згодом державний устрій Батьківщини. Саме через свої погляди поетеса і діячка підпілля ОУН була розстріляна в лютому 1942 р., адже до останнього відстоювала свої патріотичні позиції.

Історія України знає багато поетів, письменників, громадських і політичних діячів, котрі мали багато написаного, а ще більше-сказаного в своєму житті на оборону країни. Але наша багатостраждальна історія так мало знає особистостей з великої літери – тих, хто поєднував слово з ділом, тих, хто не боявся дивитись смерті в обличчя. Ми не докоряємо нікому-просто констатуємо факт. Адже часто найбільші «любителі» рідної землі опинялись в еміграції у потрібний момент, швидко забуваючи про свої писання, котрими збурили народ. Проте пані Олена була іншою – вона була справжньою і чесною. І це була «чесність з собою», як улюблена цитата В.Винниченка. На нашу думку ми можемо поставити її в один ряд з такими видатними письменниками, як М.Хвильовий та В.Стус, які так само тримали своє слово в обороні Батьківщини. Проте існує одне «але» - вона була жінкою. Тендітною жінкою, котра не побоялась того історичного виклику, виклику долі, котрий ліг на її плечі. Вона його сміливо «взвалила» на себе. Того, що багато хто не змогли через страх чи не схотіли прийняти.

Проаналізувавши епістолярну спадщину поетеси можна зазначити, що, ймовірно, вона писала багато листів та умови емігрантського життя не сприяли їх збереженню (часті переїзди, погані побутові умови). У листах вона розкривається як патріотка, свідомо громадянка своєї Батьківщини, незважаючи на перебування на еміграції. Ми це можемо стверджувати, адже,

пишучи листи до своїх друзів поетесі не було потреби вдаватись до «вдягнення масок» і ми бачимо як її свідомо громадянська позиція прослідковується в останніх. Діячка була дуже щирою, відкритою та доброзичливою людиною; ці риси яскраво проявляються у допомозі її друзям та товаришам, що зафіксовано у листах.

Її безкомпромісність прослідковується і в листуванні. Адже в листі до подруги Наталі Лівицької-Холодної ми бачимо, що ставлення поетеси до людини визначається відношенням останньої до України. Вона різно засуджує пасивність, угодовництво.

РОЗДІЛ 5

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ТА КУЛЬТУРНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ОЛЕНИ ТЕЛІГИ В КИЄВІ (1941 – 1942 РР.)

Перед тим, як почати розгляд безпосередньої політичної діяльності Олени Теліги у початкові роки війни як діячки однієї з похідних груп ОУН (м) ми хотіли б торкнутися питання розгляду Другої світової війни та ролі «українського питання» в ній, зокрема Організації Українських Націоналістів, адже без цього ми не зможемо в повній мірі досягнути тих історичних реалій, в котрій вела свою політичну діяльність поетеса.

Потрібно зазначити, що тривалий час радянська пропаганда подавала події Другої світової війни на теренах України виключно як протистояння двох сил: німецького нацизму та московського більшовизму. Вона доклала максимум зусиль, щоб переконати широкий загал у тому, що українська державницька ідея у 1940-х роках була знищена, а українці відмовилися від самостійницьких домагань. Однак боротьба українських націоналістів, існування потужного націоналістичного руху не лише заперечують висновки радянської історіографії, а й демонструють нездоланність потягу нації до суверенності¹. Отже, після програної визвольної війни 1917 – 1920 років було необхідним поставити в основу дальшої визвольної боротьби власну національно-визвольну й національно-державницьку ідеологію². На цьому ґрунті виникає Організація Українських Націоналістів. Перший конгрес українських націоналістів тривав у Відні з 28 січня до 3 лютого 1929 р.³ Стрижнем Організації Українських Націоналістів стали: Група Української Націоналістичної Молоді в Празі, Легія

¹ Червак Б. О. Уроки націоналізму / Б. О. Червак. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2002. – С. 44 – 46.

² 50 – річчя ОУН. 1929 – 1979 : ювіл. зб. матеріалів з нагоди 50-річчя ОУН. – Торонто : [Б. в.], 1979. – С. 2.

³ Патриляк І. К. «Встань і борись! Слухай і вір...». Українське націоналістичне підпілля та повстанський рух, 1939–1960 рр. : [моногр.] / Іван Патриляк ; Центр дослідж. визвол. руху. – Л. : Часопис, 2012. – С. 16 – 17.

Українських Націоналістів в Подєбрадах і Союз Української Націоналістичної Молоді у Львові. Центри ці спілкувалися і вже 1927 р. відбули спільну конференцію. Після цієї конференції формально до руху влучилася УВО (Українська Військова Організація-Ж.К.)¹.

Керівництво конгресом здійснювала обрана президія у складі головуючого М.Сціборського, його заступників М.Капустянського і Ю.Вассияна². Конгрес обрав провід ОУН (ПУН), який очолив Є.Коновалець³. На конгресі було закладено основи організаційно-територіального поділу ОУН на західноукраїнських (ЗУЗ) та східноукраїнських (СУЗ) землях, а також за межами України. На етнічних землях структура ОУН складалася з країв і округ, в еміграції-з відділів⁴. Після вбивства Коновальця більшовицьким агентом 23 травня 1938 р. в місті Роттердамі його посаду перебрав Андрій Мельник. Це затверджено і документально на «Вужчому Проводі» постановою від 12 жовтня 1938⁵. Проте існують інші думки, зокрема, що Сеник сказав, що полковник Коновалець лишив заповіт, в якому наступником назначив інж.Мельника⁶.

Згодом відбувся розкол в ОУН-постала ОУН (б) і ОУН(м). Прибічники Бандери спрямували шквал критики на Мельника, його засуджували ще те, що він занадто спирався на підтримку чужоземних держав і особливо Німеччини. У серпні 1939 р., коли багато суперників фракції Мельника ще перебували в

¹ В боротьбі за Українську державу/М.Марунчак; Післямова Є.Гриніва. – Л.:Меморіал, 1992. – С.9.

² Патриляк І. К. «Встань і борись! Слухай і вір...». Українське націоналістичне підпілля та повстанський рух, 1939–1960 рр. : [моногр.] / Іван Патриляк ; Центр дослідж. визвол. руху. – Л. : Часопис, 2012. – С.16 – 17.

³ Литвин В. М. Історія України : підручник / В. М. Литвин. – К. : Наукова думка, 2009. – С. 539.

⁴ Там же – с. 539.

⁵ Косик В. Розкол ОУН. 1939–1940 : зб. док. / В. Косик ; Львів. держ. ун-т ім. І. Франка, НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. – Л. : [Б. в.], 1997. – С.10 – 11.

⁶ ОУН в 1941 році : документи : в 2 ч. Ч. 2 / [упоряд.: О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк та ін. ; відп. ред. С. Кульчицький]. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2006. – С. 343 – 344.

ув'язненні, вона скликала в Римі конференцію, на якій офіційно проголосила Андрія Мельника очільником ОУН. Проте 10 лютого 1940 р. Степан Бандера зібрав конференцію у Кракові, на якій його фракція відкинула рішення Римської конференції. Не в змозі досягти компромісу, кожне угруповання оголосило себе єдиним законним проводом ОУН. Ця схизма (розкол – Ж.К.) в лавах ОУН, без сумніву, завдала великої шкоди справі інтегрального націоналізму. Ворожнеча між двома фракціями сягала такої гостроти, що вони нерідко боролися одна проти одної¹.

Попри формальну заборону політичної діяльності, яка торкалася у Третьому рейху всіх ненімецьких організацій, обидва проводи ОУН розгорнули у Кракові підготовтчу роботу зі створення в Україні майбутніх державних структур. Бандерівці створили «Державну комісію ОУН», мельниківці – «Комісію державного планування». Не контактуючи одна з одною, комісії розробляли структуру державних органів, функції і повноваження установ на випадок «утворення самостійної держави»².

Хотілося б відмітити, що набуває широкого масштабу той факт, що іноземні дослідники часто звинувачують ОУН у колабораціонізмі та антисемітизмі. Адже складається таке враження, що скоро найбільшими колабораціоністами, нацистами і ледве не тими, хто розпочав війну, назвуть українців, напевне, як тих, хто є в політичному плані слабкими і не зможе боронити своєї позиції в світовому науковому товаристві. Наприклад, зустрічаємо думку про співпрацю Андрія Мельника з нацистами та створення під егідою останніх дивізії «СС-Галичина»³. Проте німці самі нав'язали контакти Андрію Мельнику.

¹ Субтельний О. Україна : історія / Орест Субтельний. – 3-є вид., перероб. і доп. – К. : Либідь, 1993. – С. 563 – 564.

² ОУН в 1941 році : документи : в 2 ч. Ч. 1 / [упоряд.: О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк та ін. ; відпр. ред. С. Кульчицький]. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2006. – С. 6.

³ Kollaboration mit den NS-Besatzern [Electronic resource] // Le Monde diplomatique. – 2007. – Nr. 8348. – Mode of access: <http://www.monde-diplomatique.de/pm/2007/08/10.mondeText.artikel,a0046.idx,14of 1941.> – 18.08.14.

Треба зважати на той факт, що ОУН постала перед непростим вибором – створити державу – значно складніше, ніж її відновити: новопостала держава завжди здобуває менше міжнародної підтримки, не дуже гармонійно вписується до міжнародної правової системи і, здається, вимагає революційних дій. Українські націоналісти мали політичний мотив співпрацювати з нацистами, оскільки могли вбачати у Німеччині союзника в боротьбі за незалежність¹. Участь українців у бойових діях Другої світової війни зумовлювалась тим, що вони змушені були вибирати (добровільно чи примусово) такий варіант, який диктувався конкретними обставинами: боротьба в лавах УПА на два фронти – проти німецького нацизму і московського більшовизму; боротьба проти московсько-більшовицьких поневолювачів з орієнтацією на німців; боротьба проти німців у складі радянських військ².

Зіграла вагому роль і «расова політика» Гітлера у ставленні до багатьох націй, в тому числі, до слов'ян, якими є українці, яких планувалось знищити і це не приховувалось, пропаганда велась відкрито³.

На початковому етапі війни керівництво ОУН припустилося стратегічних прорахунків щодо вибору головного союзника у боротьбі за державну незалежність України, особливо якщо ще згадати їх роль у трагічній долі Карпатської України⁴. Метою Гітлера було завоювання «життєвого простору», що могло означати одне-агресію про СРСР (в оригіналі авто пише «Росія»: «The conquest

¹ Снайдер Т. Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь, 1569-1999 = The reconstruction of nations. Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569-1999 / Тімоті Снайдер ; [пер. з англ.: А. Котенко, О. Надтока ; наук. ред. К. Диса ; Нац. ун-т «Києво-Могилянська акад.», Центр європ. гуманіт. досліджень]. – К. : Дух і Літера, 2012. – С.191 – 192.

² Гринів О. Україна й українці в Другій світовій війні : з платформи Українського національно-патріотичного блоку Львівщини / Олег Гринів // Просвіта. – 1995. – № 7. – С. 1, 2.

³ James H. A German Identity. 1770 to the Present Day / James Harold. – London : Phoenix Press, 2000. – P.151.

⁴ Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича / упоряд. і відп. ред. Юрій Сливка. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2004. – С.8 – (Серія «Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність» ; 2004 ; № 11).

of Lebensraum could only mean aggression against Russia»)¹. Німці з нації «Denkers und Dichters» ставали «Richters und Henkers» (з нації мислителів і поетів ставали суддями і вішателями)².

Розенберг, зокрема, пропонував підіграти українським національним інтересам, керуючись суто прагматичними мотивами: він чудово розумів, що німці не зможуть забезпечити всі державні служби й інституції власними кадрами: «Є різниця, — отримаємо ми через кілька років сорок мільйонів осіб, які будуть з нами добровільно співпрацювати, чи будемо змушені ставити за кожним селянином солдата»³.

Гостро постало питання про призначення райхскомісара України. А. Гітлер у липні 1941 р. зупинив свій вибір на Е. Коху, який вважався справжнім «цербером» фюрера. Пояснив він це тим, що «найважливіша територія у найближчі три роки – це, без сумніву, Україна». До речі, цим самим опосередковано підтверджувалася думка Розенберга про специфіку та значення України для Райху⁴. 20 серпня 1941 р. вийшов наказ Гітлера про утворення із захоплених земель Української РСР рейхскомісаріату «Україна» та призначення Е. Коха рейхскомісаром⁵.

Невизнання німецькою владою чинності Акта від 30 червня 1941 р., рішення ставки фюрера від 16 липня 1941 р. про розчленування України і включення частини її земель до польського генерал-губернаторства і королівства Румунії і,

¹ Kershaw I. Hitler, the Germans, and the Final Solution – International Institute for Holocaust Research / Ian Kershaw ; International Institute for Holocaust Research, Yad Vashem, Jerusalem, Yale University Press. – New Haven ; London : Printed in the United States of America, 2008. – P. 55.

² В боротьбі за Українську державу/М.Марунчак; Післямова Є.Гриніва. – Л.:Меморіал, 1992. – С.29.

³ Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. : іст. нариси: у 2 кн. Кн. 1 / [А. Айсфельд, І. Ветров, Т. Вінцовський та ін. ; НАНУ, Ін-т історії України] ; редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]. – К. : Наукова думка, 2011. – С. 322 – 323.

⁴ Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. : іст. нариси: у 2 кн. Кн. 1 / [А. Айсфельд, І. Ветров, Т. Вінцовський та ін. ; НАНУ, Ін-т історії України] ; редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]. – К. : Наукова думка, 2011. – С. 324.

⁵ Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні : зб. документів і матеріалів / ред. П. М. Костриб. – К. : Державне вид-во політичної літератури УРСР, 1963. – С. 30 – 31.

нарешті, створення на більшій частині української території рейхскомісаріату Україна перекреслили плани українських націоналістів щодо відновлення української державності. Німецько-українське співробітництво, яке було реальним фактом у перші роки Другої світової війни, зайшло в глухий кут¹.

Ще раніше група провідних членів ОУН (б) під керівництвом С.Бандери написала меморандум, який 23 червня В.Стахів передав до райхсканцелярії. Вражають наступні слова: «...недооцінка всіх внутрішніх українських факторів може призвести до невірної політичної лінії щодо України, що в свою чергу може стати причиною неправильної тактики Німецького Райху у вирішенні української проблеми». В основу контактів із Німеччиною бандерівці поставили не ідеологічні постулати чи якісь геополітичні міркування, а лише «відношення Німеччини до української держави...». Цілком усвідомлюючи, що «меморандуми не здатні зупинити хід історії», вони попередили: несприятливе для України вирішення східного питання «спричинило б велику шкоду й Німеччині». «Навіть якщо німецькі війська при вступі в Україну, звичайно, спочатку будуть вітати як визволителів, то незабаром ця ситуація може змінитися, якщо Німеччина прийде на Україну не з метою відновлення української державності і відповідними гаслами»². За меморандумом послідували дії. Як відомо, 30 червня 1940 р. у Львові провід ОУН (б) проголосив українську незалежність³.

Отже, саме в ці складні часи війни провадила політичну діяльність Олена Теліга: вона належала до лав ОУН (мельниківці). Процес переходу поетеси на націоналістичні позиції не був одномоментним. Коріння цієї позиції потрібно шукати в її оточенні та світосприйнятті. Вступ в Організацію Українських

¹ Організація українських націоналістів і Українська повстанська армії: фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА / НАНУ, Ін-т історії України. – К. : Наукова думка, 2005. – 52 с.

² Патріляк І. К. «Перемога або смерть»: український визвольний рух у 1939–1960-х рр. / Іван Патріляк; Центр дослідж. визвол. руху. – Л. : Часопис, 2012. – 509, [3] с. : іл., фот., табл. – (Наш формат історії). – С.70 – 71.

³ В боротьбі за Українську державу / М.Марунчак; Післямова Є.Гриніва. – Львів: Меморіал, 1992. – С. 20 – 21.

Націоналістів був логічним завершенням формування її націоналістичної свідомості. Він відбувся у Кракові. Коли Олена Теліга дізналася, що до Кракова має приїхати Олег Ольжич – член Проводу Українських Націоналістів, який недавно пройшов, як керівник структур ОУН, війну на Закарпатті¹. (Голова Проводу Українських Націоналістів полковник Андрій Мельник доручає особисто Ольжичеві ведення справ щодо молоді Карпато-Української держави²) прибула туди ж³. Зустрілися О.Теліга та О.Кандиба-Ольжич у грудні 1939 року у краківській кав'ярні «Фенікс». Їхні життєві шляхи перетнулися ще у Празі в студентські роки, коли вона була Оленою Шовгеновою, більше відомою як донька ректора УГА (Українська Господарська Академія – Ж.К.), а він – Олегом Кандибою, сином відомого поета Олександра Олеса⁴. Потрібно зазначити, що саме він був під час радянсько-німецької війни організатором Культурної Референтури Проводу Українських Націоналістів⁵. Отже, їхні розмова визначила всю її подальшу долю, бо після цієї зустрічі вона взялася до активної роботи в культурній ділянці ОУН⁶, працює в Культурній Референтурі). На плечі молоді жінки відразу впала важка й відповідальна робота. Вона готувала ідеологічні і вишкільні матеріали, які відправлялися на рідні землі. Мала публічні, але нелегальні виступи перед членством ОУН, яке приходило з

¹ Баган О. Лицарі духу : українські письменники-націоналісти – «вісниківці» / О. Баган [та ін.]. – 2-ге вид., доп. – Дрогобич : Відродження, 1996. – С. 77.

² ОУН. Минуле і майбуття / [відп. ред. С. Таран]. – К. : Фондація ім. О. Ольжича, 1993. – С. 76.

³ Баган О. Лицарі духу : українські письменники-націоналісти – «вісниківці» / О. Баган [та ін.]. – 2-ге вид., доп. – Дрогобич : Відродження, 1996. – С. 77.

⁴ Теліга О. І. О краю мій.. : твори, документи, біографічний нарис / О. І. Теліга ; упоряд. Н. Миронець ; редкол.: С. Гальченко [та ін.] ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Фондація ім. О. Ольжича в Канаді. – 2-ге вид., виправ. і доп. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2006. – С. 373 – 374.

⁵ ОУН. Минуле і майбуття / [відп. ред. С. Таран]. – К. : Фондація ім. О. Ольжича, 1993. – С. 68.

⁶ Теліга О. І. О краю мій.. : твори, документи, біографічний нарис / О. І. Теліга ; упоряд. Н. Миронець ; редкол.: С. Гальченко [та ін.] ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Фондація ім. О. Ольжича в Канаді. – 2-ге вид., виправ. і доп. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2006. – С. 373 – 374.

України. Цікаво, що коли революціонери-підпільники вперше побачили Олену Телігу, то поставилися до неї з недовірою. На їхню думку така молода й вродлива пані не годилася для небезпечної підпільної боротьби. Однак уже після перших її слів усі проймалися до неї цілковитою довірою, бо розгледіли в ній полум'яну патріотку, готову віддати життя за визволення української нації¹. Отже, вона активно працює над складанням відозв, летючок, вишкільного матеріалу. Так поступово входить в підпільне життя².

Незважаючи на всі перешкоди, що стояли на шляху членів ОУН, які йшли в 1941 р. в Україну, чимало із них, а в першу чергу уродженці Великої України, нелегально переходили річку Сян або Буг, що tworили демаркаційну лінію поміж окупованими радянською та німецькою територіями колишньої Польщі, і прямували на схід. Кожний, хто вибирався на схід, діставав довідку від Української Допомогової Акції у Львові, яку в перших тижнях її діяльності очолював Іван Рогач. Ця довідка стверджувала, що її власник є втікачем з певної місцевості в Україні і тепер повертається додому. При тому кожний з них мусів сам собі організувати транспорт, що, просуваючись за фронтом, а доволі часто таки у фронтовій смузі, не було легко³.

Восени 1941 року з доручення Організації Українських Націоналістів під проводом полковника Андрія Мельника, а безпосередньо від О.Ольжича, який очолював в той час Організацію на рідних землях, Олена Теліга повертається на українську землю⁴. Спершу прибула з похідними групами до Львова¹.

¹ Червак Б. О. Олена Теліга – воїн української революції : (до 100-річчя від дня народження Олени Теліги) / Б. Червак // Українське слово. – 2006. – № 29. – С. 4–5.

² Баган О. Лицарі духу : українські письменники-націоналісти – «вісниківці» / О. Баган [та ін.]. – 2-ге вид., доп. – Дрогобич : Відродження, 1996. – 284 с. : фотоіл. – С. 77.

³ Верига В. Втрати ОУН в часі Другої Світової війни або «Здобудеш українську державу або загинеш у боротьбі за неї» / В. Верига. – Торонто : Новий шлях, 1991. – С. 68.

⁴ ЦДАЗУ. Ф. 38. Світова координаційна рада ідеологічно споріднених націоналістичних організацій (СКР ІСНО). Оп. 1. Спр. 30. Звернення та інформаційний бюлетень Президії СКР ІСНО до проводів членів складових організацій, усіх українців світу, про вшанування пам'яті Петлюри С.В.,

Стосовно очільника «похідної групи», в якій була Олена Теліга, то потрібно ще зазначити таку цікаву деталь, що в цій же групі був Олег Штуль², котрий, ймовірно, платонічним, а може і не тільки, коханням поетеси. Хотілося б дещо додати і про нього.

Після розколу ОУН на ОУН (б) і ОУН(м) Штуль залишається прихильником останньої. На початку німецько-радянської війни, у червні 1941 р. він входить до Київської похідної групи, яка з просуванням військ Вермахту мала налагодити функціонування адміністрації в столиці України. У липні члени київської групи на деякий час зупинились у Львові. Всі вони, а саме – О.Ольжич, І.Рогащ, О.Штуль, О.Теліга та У.Самчук проживали по вул. Тарнавського. На шляху до Києва Штуль очолив перехідний пункт у Рівному. Саме він став фактично безпосереднім уповноваженим О.Ольжича і головного керівника цього походу Я.Гайваса. Штуль посадив на машини сотні людей, що йшли на Схід. Він також допомагав Т.Бульбі-Боровцеві у липні 1941 р. сконтактуватися з Проводом ОУН(м), який тоді перебував у Львові та з яким командир «Поліської Січі» нав'язав співпрацю, згідно якої Провід ОУН (м) зобов'язувався допомагати «Поліській Січі» старшинськими кадрами. За словами Т.Боровця, 10 старшин та підстаршин-членів ОУН (м) – виїхали з ним на «лісовий» фронт. До Києва О.Штуль разом з О.Телігою і дружиною У.Самчука – Тетяною та іншими співробітниками вирушили наприкінці листопада 1941 р³.

Коновальця Є. М., Ольжича О. О., Теліги О. І., а також про укладення нового союзного договору. Гектогр. 1984 – березень-серпень 1991. Арк.7 зв.

¹ Енциклопедія українознавства: словникова частина. Т. 8. Сигаревич – Тимковская / Наукове товариство ім. Шевченка; гол. ред. Володимир Кубійович. – [Paris; New York]: Молоде життя, 1976. – С.3164.

² Славутич Яр. Сила віри в поезії О. Ольжича (радіолекція) / Яр Славутич // Меч і перо: вибрані дослідження, статті та огляди / Яр Славутич; [відпов. за випуск Н. Н. Плачинда]. – К., 1992. – С. 383.

³ Зек Б. Олег Штуль у боротьбі за Україну / Богдан Зек. – Торонто; Л.: Літопис УПА, 2013. – С. 21 – 23; Чернихівський Г. І. З Україною в серці назавжди: до 20-ліття смерті Олега Штуля-Ждановича / Гаврило Чернихівський // Українське слово. – 1997. – № 42. – С. 5.

Повернення політичної діячки разом з Уласом Самчуком та іншими оунівцями відбулося через Рівне, де довелося затриматися. Вибух німецько-радянської війни закидає У.Самчука,(і Олену Телігу-Ж.К.) як членів головної похідної групи ОУН(м), очолюваної М.Сціборським та О.Сеником-Грибівським, а згодом-О.Ольжичем-Кандибою, до Рівного. 3 вересня 1941р. Олена Теліга займається редакторством у газеті «Волинь»¹. «Волинь» користувалась популярністю серед населення. Часопис пропонував читачам різноманітну інформацію про громадське і культурне життя, пропагував творчість Т.Шевченка, І.Франка, Б.-І.Антонича, М.Вороного,М.Хвильового, Є.Маланюка, інших українських та закордонних письменників². Поетеса публікувала матеріали на сторінках часопису «Волинь».Чотири публіцистичних матеріали й програмний вірш «Поворот» побачили світ в часописі «Волинь» за життя поетеси. Епілог був дописаний через десять місяців після розстрілу, коли редакція, ризикуючи черговий раз накликати гнів фашистів, під криптонімом «О. Т.» віддала останню шану незабутній співробітниці, опублікувавши ескізи «Нариси вуглем»: «Кидаю нариси вуглем. Не дописане - подумайте. Якщо вам не подобається - даруйте. Якщо маю правду - проповідуйте її Далі...». Мабуть, не випадково розпочалось співробітництво програмним віршем О. Теліги «Поворот». Вірш висловлював думки усієї групи емігрантської української інтелігенції, яка через політичну ситуацію в Україні не могла об'єднатись з рідним народом раніше. Це були люди, названі У. Самчуком «поколінням Крут, Базару, Листопада, Четвертого Універсалу», які мріяли в`їхати до Києва «на білім коні» та доля не дала їм вибрати моменту.

О.Телізі бачилось, що валиться той злочинний світ, який довгі десятиліття гнітив в українському народі змагання до відродження. І свого покликання вона шукала у

¹ Жив'юк А. Пані Самчукова / Андрій Жив'юк // Літературна Україна. – 1995. – № 33/34. – С. 8.

² Культурне життя в Україні. Західні землі : документи і матеріали. Т. 1. 1939. – 1953 / НАН України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича ; упоряд. Т. Галайчак [та ін.]. – К. : Наукова думка, 1995. – С.12.

тому, щоб підтримати в народі «кожне найдрібніше почуття», з якого складається велика національна свідомість, гордість, а, передовсім, — почуття нерозривної спільноти: «Будемо самими собою, з усіма своїми поглядами, перед обличчям людей своєї нації й хай в протилежність до забріханої більшовицької пропаганди, кожне наше слово буде непідробною правдою, незалежно від того, чи ця правда усім буде подобатись. Ми ж не йдемо накидати згори якусь нову ідею чужому середовищу, лише зливаємось зі своїм народом, щоб спільними силами, великим вогнем любові розпалити знов всі ті почування, які ніколи не згасали».

В ідеї національного, українського для О. Теліги немає місця жодному порожньому слову. Вона прагне виступати з гаслами, що органічно вросли б у рідний ґрунт. І найважливіше, що прагне пробудити - національну спільноту, братерство в народі, які базуються на найвищих морально-правових принципах, які на догоду «чистої крові» не душать вільної думки, не прощають своїм злочинів, не дають влади найгіршим. Висока ідея української державності для О.Теліги виростала, перш та все, з правдивих глибин і висот української духовності, якій чужими мають бути будь-які моральні компроміси чи немічна пересічність. Душа держави для неї - це душа нації, і навпаки. Живучи ідеалами мистецтва, а не політики, вона через мистецький метод сприймала реальність: «І не солодка розчуленість над самим собою, а велика і мужня любов до своєї нації, до свого минулого, до своєю народу і до всього великого й шляхетного, передусім до своїх героїв, яких так довго переслідував і замовчував ворог. Українське мистецтво має підхопити і піднести високо прапори тих героїв, прапори найвищого вияву нашої національної духовності». Духовність, на думку Олени Теліги, має виховує в людині почуття власної гідності¹.

Варто розкрити сам термін «похідні групи»: похідні групи ОУН, похід ОУН на схід, організований у 1941 – 42 рр. двома фракціями Організації Українських Націоналістів, під проводом С.Бандери і полк. А.Мельника – відрядження

¹ Лісова Н. Олена Теліга. Або-або. Кн. 19 : [п'єса] / Н. Лісова, І. Павлюк ; НАУД Театр ім. М. Заньковецької, Всеукраїн. жін. т-во ім. О. Теліги. – Л. : Республіка Комі-Дубно ; Луцьк : Джерело ; Надстир'я, 2011. – С.106 – 108.

націоналістичних кадрів і діячів з Західної України, з земель і з теренів української еміграції в Європі на зайняті німцями центральні і східні українські землі з метою організувати самоуправу в окупованих німецькою армією місцевостях, щоб після втечі більшовицької влади місцева адміністрація опинилася в українських руках, поки німці опанують окупований терен. Розраховуючи на швидку війну гітлерівської Німеччини з ССРСР, обидві ОУН почали розробляти план походу похідних груп ще на початку 1941. Головним тереном діяльності похідних груп стала спершу Житомирщина, згодом Київ, в якому вони організували міську адміністрацію, розбудували громадське, культурне і видавниче життя. Там, за їх ініціативою, постала для заг. українського проводу на центральних і східних українських землях Українська Національна Рада. Вже у перші тижні після здобуття Києва німцями, в якому зосередилося 200 чоловік ОУН А.Мельника, їх кількість значно зросла коштом новоприбулих, головно вояків Буковинського куреня, організованого у липні під проводом П.Войновського на окупованій румунами Буковині (500 осіб). Рух Похідних груп ОУН А.Мельника очолював спершу О.Сеник-Грибівський і М.Сціборський, убиті підступно 30.08.1941 у Житомирі, і згодом уже у Києві: О.Ольжич-Кандиба, Я.Гайвас, Я.Шумелда, О.Бойдуник, М.Капустянський¹. Обидва проводи ОУН послали на Схід до 10 тис.учасників. Як зазначається в одному німецькому документі: «Похідні групи ОУН під прикриттям виконання завдань по підтримці порядку, як-то: призначення бургомістрів, створення міліції». Загальну мету «похідних» груп обох ОУН у стислій формі сформулював мельниківець О.Жданович («Штуль»): «Було ясно, що вибух німецько-совєтської війни вимагатиме від нас швидкої і рішучої дії, щоб в момент замішання, в момент, коли новий наїздник ще не буде закріплений, зайняти й розбудувати позиції для дальшої боротьби»². Дяльність «похідних

¹ Енциклопедія українознавства : словникова частина. Т. 6. Перемишль – Пряшівщина / Наукове товариство ім. Шевченка ; гол. ред. Володимир Кубійович. – [Paris; New York] : Молоде життя, 1970. – С. 2285 – 2286.

² Кентій А. В. Нариси історії Організації українських націоналістів в 1929–1941 рр. / А. В. Кентій ; НАН України, Ін-т історії України. – К., 1999. – С. 46.

груп» висвітлена ще дуже мало. Дехто намагається її применшити, мовляв, українські націоналісти з ЗУЗ не витримати життєвої проби й не зуміли завоювати своїми ідеями українське населення на ОСУЗ і СУЗ (Осередні й Східні українські землі-Ж.К.)¹.

Похід ОУН на схід, хоч і є поняттям, яке не є точно визначене і в нього часто вкладається різний зміст. Одні, що вживають цей вислів, думають про великий рух кадрів ОУН на схід — з еміграційних теренів на рідні землі та із західно-українських земель на центральні та східні землі, — який мав місце в перших місяцях після вибуху німецько-більшовицької війни. Інші під цим періодом розуміють не лише сам рух кадрів і їх роботу в час переміщування, але також важкі та героїчні роки підпілля та повстансько-партизанської акції в Україні в роках 1942 –1944. Ще інші до руху кадрів на схід і до подій в Україні в згаданих роках додають ще частковий фінал цього походу, тобто відступ частини кадрів ОУН зі східних і центральних українських земель, а згодом із західно-українських земель, на чужину. Вживається поняття «частковий відступ» або «частковий фінал», бо основні кадри, які в 1941 році мандрували на схід, ніколи вже не повертались. Більшість з них загинула в боротьбі проти німецького або згодом проти московсько-більшовицького окупанта. З цього ми бачимо, що розуміння походу на схід є справді досить різноманітне. Та проте треба відзначити, що в кожній інтерпретації походу є своєрідна логіка².

Щодо повернення поетеси на Батьківщину цікавими є спогади, які з цього приводу наводить Улас Самчук: «В понеділок 14 липня о годині 4.30 рано ми прощалися з Михайлом на двірці (dworzec(дворжец) – вокзал поль.мовою – Ж.К.)у Кракові і їхали з Оленою швидким потягом у напрямі сходу. Це була незабутня, хвилююча довгожданна, ностальгійна подорож. Це ж бо і був наш вимріяний «поворот», що його так прозоро передбачила Олена шість років перед цим у вірші цієї ж назви. Біля години дванадцятої ми вже висідали на двірці у Ярославі, бо далі

¹ Шанковський Л. Короткий нарис історії Української Повстанської Армії / Лев Шанковський // Самостійна Україна. – 1992. – № 24. – С. 4.

² Шумелда Я. Похід ОУН на Схід / Я. Шумелда ; Фонд дух. відродження імені Митрополита А. Шептицького. – Л. : [Б. в.], 1991. – С. 3.

ще потяги не ходили»¹. Про це свідчить і лист Олени Теліги до чоловіка: «Дорогий Михайлику! Щасливо доїхали до Ярослава»². Письменник детально описує перехід кордону з поетесою: «Перед нами Сян! Легендарний Сян, суворо заборонений Сян. Священне табу між Сходом і Заходом. Але вже два дні пізніше, 16 липня, біля першої години дня, обминувши граничну сторожу, біля села Сосниця, ми той Сян легко беремо просто вбрід, не рахуючись з ніякими етикетами легальності і ніякими законами нашого табу. Це для нас празників-празник. Нарешті, нарешті. Під гонами рідна земля, над головою рідне небо. І свій край зелений і свій люд хрещений. Далі перед нами довгий... шлях через Медику, Мостиська, Судову Вишню й Городок до Львова, де звичайною селянською підводою, але одного захмареного підвечора, у п'ятницю 18 липня, ми були вже на вулицях нашого града Львова, а увечері того ж дня ми вже вітаємося з нашими колегами в домівці ОУН при Академічній вулиці. Будинок при вулиці Тарновського дає нам тимчасове приміщення»³. На вулиці Тарнавського, з четверга на п'ятницю, 31 липня на 1 серпня, відбувається цілонічна хвилююча нарада нашої культурницької групи. До Львова прибули Сеник і Сціборський... і ми маємо вирушити в дорогу. І то вже завтра. Олег Ольжич поквапно ділить нашу групу на дві частини: Рогач, Штуль, Коваль,я (Улас Самчук – Ж.К.) і ще кілька, яких уже не пригадую, мали б уже завтра о шостій годині рано від'їхати, а друга група з Оленою мала б зістатися у Львові аж до виклику. Але з цим поділом рішуче і остаточно не погоджується Олена. Як? Вона лишиться тут? «Сама»? У той час, коли «там»... О, ні! Ніколи! Її бурхлива, вибухова природа виходить з берегів, її невелика кімната повна шуму, вона веде завзяту бої і переговори зі всіма членами групи... вимагає

¹ Самчук У. О. Її остання дорога (у 20-ти річчя смерті Олени Теліги) / У. О. Самчук ; [вступ, підгот. текстів та комент. М. Терещенко] // Слово і час. – 1997. – № 7. – С. 15.

² Самчук У. О. «Так, як бачило око і відчувала душа» : зі споминів і вражень. 1941–1943 / У. О. Самчук. – К. : Центрмузінформ, 1998. – С. 69.

³ Самчук У. О. Її остання дорога (у 20-ти річчя смерті Олени Теліги) / У. О. Самчук ; [вступ, підгот. текстів та комент. М. Терещенко] // Слово і час. – 1997. – № 7. – С. 15.

справедливості»¹.

Варто відзначити, що це епізод яскраво ілюструє безкомпромісність діячки, небажання лишатись осторонь небезпеки і той час, коли там перебувають товариші, а також імпульсивний, можливо, трохи холеричний характер.

«П'ятого липня, советською ЗІЗ-кою, що належала отаманові Тарасові Бульбі, я залишаю Львів для Рівного (я – Улас Самчук-Ж.К.) , стаю там редактором газети «Волинь» », а вже в четвер 11 вересня у годинах ранніх я бурхливо вітаю Олену у нашій редакції при вулиці Топольовій, 32. На тій же вулиці числом 21 вона дістає мешкання і стає співробітницею «Волині», де містить три свої статті «Розсипаються мури», «Братерство в народі» і «Прапори духа»².

На жаль, таке довгоочікуване повернення поетеси було затьмарене не лише війною, але і розбратом між таборами ОУН. Зокрема, подією, що потрясла українство, була трагічна загибель 30 серпня 1941 р. О.Сеника-Грибівського і М.Сціборського руками диверсанта Кузія. ОУН також належно оцінила акт братовбивства: поетеса О.Теліга писала в організаційній відозві ЗУЗ з приводу братовбивства Сеника і Сціборського: «Ми весь час хотіли вірити, що люди, які пішли на шлях бунту-нехай найгіршою дорогою, але все ж йдуть до тієї ж мети; державного будівництва. Ми не хотіли до останньої хвилини уважати їх здібними на найгірші засоби нищення борців за майбутнє української нації!...Та сталося те найстрашніше, що знищило наші сумніви. Дня 30.8.1941 р. від ганебного стрілу ззаду впали два великі борці за Українську Державу і національну революцію, довголітні члени ПУН: Омелян Сеник-Грибівський і Микола Сціборський...Житомирський злочин зриває маску з обличчя Бандери і його спільників, з обличчя агентів Яри-го, національних зрадників, що в таку важку для України хвилину вбачають своє завдання, свою революційну місію, про яку стільки

¹ Самчук У. О. Третя границя : (уринок з книги спогадів «На білому коні») / Улас Самчук // Сучасність. – 1962. – № 12. – С. 4 – 5; Самчук У. О. На білому коні ; На коні вороному : спомини і враження : у двох частинах / Улас Самчук. – Острог ; Луцьк : Нац. ун-т «Острозька академія» ; Твердиня, 2007. – 424 с.

² Самчук У. О. Її остання дорога (у 20-ти річчя смерті Олени Теліги) / У. О. Самчук ; [вступ, підгот. текстів та комент. М. Терещенко] // Слово і час. – 1997. – № 7. – С. 15.

горлають, у мордованні найкращих елементів українства»¹. На швидку руку посуджувано «братовбивство», але з бігом часу виявилось, що в похідній групі цих діячів був цей самий агент НКВД, що приготував атестат на полк. Є. Коновальця².

До Києва поетеса повернулася 22 жовтня 1941 року разом з її супутником Уласом Самчуком. З листа останнього дізнаємось, як саме це було: «Вїздили ми до Києва в такий же день, осінній і прозорий, як у вірші Олени. Коли проїздили коло Політехніки, Олена так хвилювалася, що мало не випала з авта»³. Стосовно самого міста, то з початком німецької окупації, тобто з 19 вересня 1941 р., воно перебувало під контролем і владою військової адміністрації. Коли ж фронт просунувся на схід, то відповідно до чинного німецького законодавства було розпочато формування цивільної окупаційної влади. На той час за допомогою прибулих груп ОУН на чолі з такими провідниками, як О. Ольжич, О. Бойдунник, М. Сціборський, Я. Гайвас та ін., розпочато формування українських адміністративних, охоронних, культурних та господарських структур. Уже 5 жовтня ініційовані групою націоналістів на чолі із заступником Голови ПУНу О. Ольжичем відбулися установчі збори своєрідного українського передпарламенту – Української Національної Ради і того ж дня утворено Міську Управу на чолі з О. Оглоблиним, якого вже в листопаді замінив В. Багазій⁴.

Заслуговує уваги той факт, що у Київ прибували не лише групи «мельниківців», але і «бандерівців». Наприклад, О. Ольжич, йдучи Хрещатиком, помітив групки людей, що читали свіжі відозви, розліплені на мурах будинків.

¹ Полікарпенко Г. Організація українських націоналістів під час Другої світової війни / Г. Полікарпенко. – 4-ге допов. вид., за ред. Б. Михайлюка. – [Б. м.] : На чужині, 1951. – С. 79 – 80.

² В боротьбі за Українську державу/М. Марунчак; Післямова Є. Гриніва. – Львів: Меморіал, 1992. – С. 23

³ Теліга О. І. О краю мій.. : твори, документи, біографічний нарис / О. І. Теліга ; упоряд. Н. Миронець ; редкол.: С. Гальченко [та ін.] ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Фондація ім. О. Ольжича в Канаді. – 2-ге вид., виправ. і доп. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2006. – С. 387.

⁴ Кучерук О. «Українське слово» 1941 року / Олександр Кучерук // Українське слово. – 2003. – № 8. – С. 1, 12.

Приглянувшись, О.Ольжич побачив, що це велика бандерівська відозва до «Народу України». В ній бандерівці з'ясували «найважливіші» на той час справи, а саме лаяли ОУН і її членів «шкідниками, опортуністами, запродавцями». О.Ольжич здер одну з таких летючок, щоб принести до нашого осередка (до осередка «мельниківців» –Ж.К.). Але деякі особи з гурта, що читали відозву, висловили протест та підозріння під адресою Ольжича і він мусив їх вести на команду української поліції, щоб переконати, що він ніякий не більшовицький агент ¹.

Цікаві спогади знаходимо ще в одного учасника «похідної» групи ОУН Микола Теслевич: «Я, як організований націоналіст, що довгі роки належав до ОУН і був в похідних групах Олега Кандиби-Ольжича...який мені особисто подякував за мою працю в Києві в Українському Червоному Хресті і за працю як харчового референта, що організовув харчі і видавав членам похідних груп в Києві 1941 – 1942 рр. ...Згадую письменника Уласа Самчука, з яким я разом приїхав до Києва...і письменницею Оленою Телігою...Ми вийшли на Хрещатику коло Київської Думи, яка якраз горіла, яку радянські партизани...підпалили. Було це 1 листопада 1941 року...Ми з острахом дивилися, як Дума горіла, а музика з радіостанції грала українські, якісь сумні, пісні, а ми, п'ять осіб українців, дивилися і слухали як палахкотів вогонь!...Тоді...Олена Теліга сказала: «Гориш ти, наша Думо, з піснею догораєш!». Це на нас всіх так вплинуло, що всі ми гірко заплакали і, не подаючи руки, розійшлися по своїх ділах»².

Важливо зазначити, що повернення Олени Теліги та її соратників на рідну землю не було вже й таким райдужним не лише через німецьку адміністрацію, а й через нерозуміння місцевим населенням планів емігрантів. Про це нам свідчать німецькі документи: «Видатні українські діячі виявили свій подив з того приводу, з якими далекосяжними фантастичними планами повернулися на

¹ Гайвас Я. Коли кінчалася епоха / Я. Гайвас. – Чікаго : На чужині, 1964. – С. 61 – 62.

² Химинець Ю. Тернистий шлях до України / Ю. Химинець. – Ужгород : МПП «Гражда», 1998. – С. 373.

українську землю, особливо в Київ, після окупації, емігранти. Їх розглядають як людей, які, повертаючи колесо історії в протилежний бік, не хотіли визнати змін у манерах та характері українського народу, які відбулися з українцями за 23 роки радянського панування»¹. Радянська дійсність приносила несподіванки: там, де відразу зустріли українських людей, вражало недовір'я і велика пасивність маси. Правда, не було апатії й кожен виступ, кожен заклик стягав великі маси цікавих². До речі, нам вдалося встановити криптонім «Т.Б.Б.» - автра попередніх спогадів – це Т.Бак-Бойчук, який був членом похідної групи ОУН (м) на Київ у 1941, яку очолював Ярослав Гайчас. За свідченнями Олега Штуля Олена Теліга прибула за кілька тижнів після цієї групи-Ж.К.)³.

Ми приділяємо у своїй роботі достатньо багато уваги спогадам через те, що це дає змогу краще уявити повну картину тих умов, в котрих провадила сво політичну діяльність О.Теліга. Наприклад, Олег Лашенко згадує про прихід похідної групи у Київ наступне: «З радісним — «А, нарешті, приїхали» — відчиняє прибулим двері в мешканню чи скоріше навіть «цитаделі» Культурної Референтури Організації, на вул. Короленка 45, молоденький закарпатський поет Іван Ірлявський, відтепер один з її близьких співробітників... Зустріч обертається в дружній «бенкет» з виміною (обміном – Ж.К.) перших і тому таких гострих і непомильних спостережень. Відкоркована пляшка вина, що її Теліга зберігала для цієї хвилини ще з Кракова і тости... Ще раз звучатимуть такі ж гучні та бадьорі їхні тости на зустрічі нового, 1942 р. в Києві і до того ж в ресторації «Київ», але радість вже буде тут затьмарена. Мешкання Культурної Референтури – здавна занедбане, з різного походження і віку меблями та вже зі захованою потайки одним з його нових господарів зброєю - перше пристановище Теліги, згодом вони переїдуть на своє власне мешкання, зрештою таке саме голодне, холодне, темне, де температура опускатиметься до зера (до нуля – Ж.К.), виключатимуть електричний струм, замерзатиме у водопроводі

¹ Німецька поліція про націоналістичне підпілля / підгот. до друку Н. Миронець ; пер. з нім. В. Солошенко // Українське слово. – 1997. – № 41. – С. 12.

² Бак-Бойчук Т. Крізь полум'яні межі / [псевд.] Т. Б. Б. // Наше життя. – 1962. – Ч. 2. – С. 3.

³ Штуль О. Трагічні дні у Києві / О. Штуль // Україна. – 1992. – № 10. – С. 19.

вода...»¹. Незважаючи на всі ці обставини та побутові труднощі, Олена Теліга розгорнула активну діяльність у складі ОУН. Досягненням стало налагодження українського культурного і громадського життя в Києві². Знаходимо підтвердження цього на сторінках газети «Українське Слово» під заголовком «Утворення Спілки українських письменників»: «8 жовтня 1941 р. в Києві ініціативна група представників української літератури організувала Спілку Українських Письменників: Обрано правління спілки в складі: голова – Олена Теліга, заступник голови – Борис Вінницький, секретар – Іван Ірлявський»³. Про це ж свідчать і архівні документи, вперше віднайдені в Державному архіві Київської області і вперше опубліковані у нашій праці, а саме:

«5/XII 1941 р.

№384

До житлового Відділу

Відділ Пропагандита Спілка Письменників просить видати ордери письменнику пану Цимбалу на кімнату по вулиці Лівашовській ч.30 пом.2 ...Кімната, яку зараз він посідає, не придатна для життя

Керівник відділу пропаганди

/А.Шекерик-Донників/

Голова Спілки Українських Письменників

/О.Теліга/»⁴

Спілка Українських Письменників.

М.Київ

¹ Лашенко О. На київських верхах // Теліга О. Збірник / О.Теліга; Редакція, примітки О.Жданович. – Детройт та ін. : Видання Українського Золотого Хреста в ЗСА, 1977. – С. 311.

² Червак Б. О. Уроки націоналізму / Б. О. Червак. - К. : Видавництво ім.Олени Теліги, 2002. – С. 44 – 46.

³ Українське Слово. – Київ. – 14 жовтня 1941. – Ч.30. – С. 4.

⁴ Державний архів Київської області(далі–ДАКО) ДАКО. Ф. Р – 2412. Музей-архів переходного періода. Оп. 2. Спр.212. Отношения отдела пропаганды Киевской горуправы в другие отделы Управы в райуправы г. Киева и другие учреждения о включении электроэнергии в квартиры отдельных лиц, об обеспечении отдельных лиц жилплощадью и по другим вопросам. (18 октября 1941 г. – 15 декабря 1941 г.). Арк.105.

До Голови Міської Управи п. Багазія.

Спілка Українських Письменників просить Вашої згоди на передання магазину по вулиці Саксаганського ч.44.

Своє прохання мотивує тим, що цей магазин належав книгарням на вулиці Великів Васильківській ч.25 і технічній книгарні по вул. Фундуклеївській ч.3, котрі є власністю Спілки Письменників. Крім того, потрібує цей магазин для звезення і переховання новозакуплених товарів.

Правління Спілки Українських Письменників

Голова /Теліга/

Секрета Ірлявський¹

До секретаря міської управи.

Відділ пропаганди просить Ваших вказівок щодо прикріплення до їдальні письменників, які зараз не мають своєї власної їдальні та навіть деякі з них не мають праці:

1.Гуменна	7.Павелко
2.Бугайов	8. Кандеєв
3. Старостенко	9.Пінцович
4. Безреберний	10.Самійленко
5.Рогальська	11. Макода
6. Совгиря	12. Цимбал
13. Вінницький	

14. Олена Теліга». Також відображена і благодійницька діяльність постаті².

Варто відзначити, що Спілка українських письменників підіймала важливі суспільні питання, як зазначав Багазій, а саме «питання молоді, яке

¹ ДАКО. Ф. 2412. Музей-архив переходного периода. Оп. 2. Спр. 262. Переписка отдела пропаганды Киевской Горуправы с другими отделами Управы, с райуправами г. Киева и другими учреждениями об устройстве на работу отдельных лиц, об оказании помощи отдельным лицам и по другим вопросам. (13 октября 1941 г. – 20 декабря 1941 г.). Арк.98.

² ДАКО. Ф. Р – 2412. Музей-архив переходного периода. Оп. 2. Спр. 213. Отношения отдела пропаганды в отделы управы и другие учреждения г. Киева о назначении в отдел сотрудников, предоставлении отдельным лицам квартир и по др.вопросам. (10 октября – 27 ноября 1941 г.). Арк. 249, арк. 271.

дискутується в пресі, Спілка письменників підносить його – це питання молоді. Без підготовленої молоді нема майбутнього нації і не може бути. Коли ми зараз не дуже добре поставимо перед собою питання підготовки молоді в певному напрямку, оформлення її в діловому й ідейному напрямку, то цим, очевидно, не хочемо думати про перспективи, а цього ми не маємо права припускати...»¹.

Звернімося до історії заснування газети «Українське Слово», редактором літературного додатку до якого була поетеса. Історія розпочалася 1 травня 1933 року. Формальним засновником став Український Народний Союз (УНС) Франції. З самого початку тижневик набрав форми неофіційного бюлетеня Проводу Українських Націоналістів у Франції. Газета з бюлетеня ОУН перетворилася на ідеологічно-політичний тижневик з широким оглядом українського життя. Коло і географія читачів та передплатників зростали, газету читали в багатьох країнах Європи, а також на американському континенті. З 1939 р. видавцем замість УНС стала Перша Українська Друкарня у Франції (ПУДуФ)². З початком Другої світової війни у газети почалися цензурні труднощі, почастішали виходи з ...плямами вилучених матеріалів. Коли 1940 року Францію окупували німецькі війська, видання «Українського Слова» було припинено. Отже, своєрідним продовженням паризького «Українського Слова» стала щоденна газета членів похідних групи ОУН. Якщо говорити про «Українське Слово» 1941 року, то варто коротко зупинитися на ситуації з виданнями преси в окупованій німцями Україні.

Прифронтowa зона перебувала під владою і контролем Вермахту, а з просуванням фронту на Схід ці території поступово переходили до адміністрації Міністерства східних окупованих територій на чолі з А. Розенбергом. У вермахті була спеціальна структура, яка відповідала за питання пропаганди і, зокрема, видання часописів як німецькою, так і іншими мовами. Для започаткування і видання «Українського Слова» ще в Житомирі досить було лише дозволу військової влади. Військових

¹ ДАКО. Ф. Р – 2412. Музей-архів перехідного періоду. Оп. 2. Спр. 41. Стенограммы пленумов Шевченковской райуправы г. Киева от 8, 15, 22, 29 декабря 1941 и 25 февраля 1942 г. (№ 437, 463–466). Арк. 48 – 49.

² Кучерук О. Часопису «Українське слово» – 70 / Олександр Кучерук // Українське слово. – 2003. – № 13. – С. 11.

найбільше цікавив спокій в запіллі та постачання харчів для війська, а хто і які газети буде видавати, їх не обходило¹. Проте, все ж, існували адміністративні заборони та утиски з боку німецької влади, що змусило керівників ОУН уже в липні 1941 року шукати підпільних шляхів друку літератури. Спочатку з цією метою використовували державні друкарні, де потай, з допомогою довірених осіб друкували потрібні матеріали. Хоча це в більшій мірі стосувалось безпосередньо пропагандивної літератури ОУН².

Варто звернути увагу на те, що величезну роль у справі культурного і національного пробудження українців на початковому етапі війни відіграла українська преса, яку жадібно розкупувало населення, спрагле за альтернативною до більшовицької думки. Відомо понад триста назв українських газет, що з'являлися в роки окупації, з них більше ста мали досить пристойні наклади (одна з газет – згадане вище київське «Українське Слово»)³. До «Українського Слова» дописував і близький друг Олени Теліги Олег Штуль, подаючи відомості про українську літературну творчість на еміграції⁴. Попри жорстку німецьку цензуру співробітники «Українського Слова» друкують матеріали, що пробуджують в українців національну свідомість, підносять антиокупантські настрої⁵.

Якщо торкатися громадської діяльності мисткині, то цікавим видається той факт, що хоч вона була призначена Головою Спілки Письменників, проте мала

¹ Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів. Т. 10, ч. 2. Газета «Українське слово» 1941 року / [редкол. В. Верига та ін.] ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Орг. Укр. Націоналістів, Арх. Орг. Укр. Націоналістів, Фондація ім. О. Ольжича, Б-ка ім. О. Ольжича ; упоряд. О. Кучерук. – К. : [Б. м.] : [Б. в.], 2004. – С.7.

² Стасюк О. Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941-1953 рр.) – Львів: Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім.І.Крип'якевича, 2006. – С. 35.

³ Патриляк І. К. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду / І. К. Патриляк, М. А. Боровик. – К. : [Видавець Лисенко М. М.], 2010. – С.199.

⁴ Зек Б. Олег Штуль у боротьбі за Україну / Богдан Зек. – Торонто ; Л. : Літопис УПА, 2013. – С.23 – 24.

⁵ Іванова О. Гаряча смерть – не зимне умирання / О. Іванова // Самостійна Україна. – 1992. – № 12. – С. 4.

сумніви стосовно свого права обіймати дану посаду. Яюсь в дружньому колі висловить сумнів, чи правом їй припала честь провадити столичний орган культури. На запит співрозмовника — хто ж був би відповідніший? — називає без роздуму блискуче ім'я одного публіциста на українському Заході (на жаль, ім. не було вказано – Ж.К.). Та відповідь: «Це право маєте власне Ви, пані Олено, а не він, бо Ви є тут, а він там», тобто, що вона зважилась приїхати, а він не приїхав — вже не заперечує...¹.

Поетеса піклувалася за багатьох митців, за покращення умов їх життя, проте за свої власні не турбувалася, адже не за німецький пайок працювала – а за ідею, за Українську державу. О.Теліга, О.Штуль, як і всі члени культурної референтури ПУНу, мешкали на вул. Короленка, 45. Згодом він та подружжя Теліг переселилися на вул. Караваївську (тепер Льва Толстого). Недалекими сусідами були також О.Ольжич, І.Рогач, О.Чемеринський. Вони збиралися, щоб обмінятися новинами, виробити тактику поведінки в ситуації, що ускладнювалася з кожним днем². Цікавими є спогади Олега Штуля: «Жили ми всі, культурники (тобто-члени Культурної Референтури ПУН, якою керував О.Ольжич) на вул. Короленка ч.45. Потім пані Олена з чоловіком перенеслася (переселилася – Ж.К.) на Караваївську (дім «Комуніста»), куди перейшов і я. Там було ще гірше. Це був місяць листопад 1941 р. Будинок не мав печей – був пристосований до центрального ogrівання. За тиждень чи два, включили це ogrівання, але почали лопати труби й ogrівання виключили. Вода замерзала і почали лопати водотягові рури, отже – воду теж виключили. Згодом виключили й світло. Треба додати, що їсти не було чого. Це приблизний образ,

¹ Лашенко О. На київських верхах / Олег Лашенко // Олена Теліга : збірник : [твори О. Теліги і матеріали про неї] / ред. О. Ждановича. – Детройт ; Нью-Йорк ; Париж, 1977. – С. 312.

² Зек Б.Олег Штуль у боротьбі за Україну / Богдан Зек ; [відп. ред. Петро Й. Потічний]. - Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2013. – С.23 – 24.

як жила пані Олена в Києві. Але вона трималась знаменито. Мало того, вона своїм знаменитим сміхом, який не покидав її, тримала інших»¹.

Взагалі Олена Теліга була дуже простою як у ставленні до побутових негараздів, так і у поводженні з людьми, ніколи, незважаючи на свій статус, не робила з себе «великого цабе». Про це свідчить і наступний спогад Н.Павлової: «На праці не було змоги загіртися — зовсім не палили. Люди сиділи посинілі, стулені, з піднятими ковнірами, нагадуючи зсугуленіх хворих птахів. Зате працюючих почали годувати: вранці й удень гаряча зупа (суп – Ж.К.). Важко назвати зупою цю рідину без товщів, без картоплі, без цибулі, але вона захоплююче опалювала, при ній можна було нагріти зовсім задеревілі пальці. Спочатку давали лише пшоно, потім урізноманітнили горохом. Щоб не залишати його німцям, цей горох був у свій час облитий бензиною і цей запах бив у ніс, ледве ми входили до їдальні. А все ж ми їли й знову ставали в чергу за «добавкою», а потім весь день був у роті посмак бензини...Часто з нами за одним столом обідала — якщо це можна назвати обіданням — молода пані в маленькій шапочці, прикрашеній темно-малиновим оксамитом. Ми розговорились — це була Олена Теліга, голова Спілки Письменників, редактор «Літаврів», першої в Східній Україні літературної газети за часів німецької окупації. Розумна, палка, невтомний борець за свободу України й українського слова, талановита поетка. Вона мала велику особисту привабливість... у ній бачили нову Лесю Українку. Скромна, дуже проста в поведінці, дуже товариська, вона легко здобувала симпатію»². Як відомо, поетеса була головним редактором всіх номерів, які тоді вийшли³.

Перед Новим Роком випустили Рогача, Оршана і Олійника з тим, що вони

¹ Штуль-Жданович О. Останні дні Олени Теліги // Теліга О. Збірник / О.Теліга; Редакція, примітки О.Жданович. — Детройт та ін. : Видання Українського Золотого Хреста в ЗСА, 1977. — С.200.

² Павлова Н. Невтомний борець за свободу України // Теліга О. Збірник / О.Теліга; Редакція, примітки О.Жданович. — Детройт та ін.: Видання Українського Золотого Хреста в ЗСА, 1977. — С. 333–334.

³ Літаври : [тижневик] / [за ред. О. Теліги]. — К., 1941. — 16 листоп. (ч. 1). — 4 с.; Літаври : [тижневик] / [за ред. О. Теліги]. — К., 1941. — 23 листоп. (ч. 2). — 4 с.; Літаври : [тижневик] / [за ред. О. Теліги]. — К., 1941. — 30 листоп. (ч. 3). — 4 с.

мають виїхати до Берліна... Але минуло два тижні, поки їх покликали в Гестапо і сказали пакувати речі. Коли речі було спаковано, сказано знов усім прийти на Гестапо щось підписати. Пішли: Рогач з сестрою, Олійник, Оршан з дружиною, Дарія з роду Гузарів з Буковини. В Потсдамі у в'язниці під час допиту сказав гестапівець Вірзінг, що вищезгадані за невиконання наказів були поставлені перед військовий суд і розстріляні. Які накази до виконання могла мати сестра Рогача, або дружина Оршана, про це Вірзінг не знав, що збрехати. Більш відвертим був гестапівець Ротцоль, який в Потсдамі заявив, що вищезгадані були зліквідовані Зондеркомандантом СС¹. Велику цінність становлять спогади про поетесу М.Ситника: «Вулиця Бульварно-Кудрявська № 24... Нова скромна вивіска на цьому будинку якось незвично бентежить очі, — кого радує, а кого й зlobить: Редакція часопису «Українське Слово». В кабінеті головного редактора часопису урочисто і затишно. Зі стіни над столом до болю рідно усміхався отаман Симон Петлюра, як живий. Поруч портрет Євгена Коновальця і Андрія Мельника. Під ними в українському орнаменті гуцульської різьби тризуб. Ліворуч карта України і план Києва. А ось і він, усміхнений, до всіх, щирий, і привітний, рухливий і разом спокійний редактор Іван Рогач — палкий революціонер і прекрасна людина. А біля нього незабутні друзі, співробітники О.Ш. (Олег Штуль ймовірно-Ж.К.), О.Л. (Олена Теліга-Ж.К.), Ф.Гаєвський, П.Олійник і інші іменні, і безіменні товариші, що в грозову хуртовину першими відважились ступити в підпалений ворогами рідний Київ. Так, це вони, що своїми руками виносили з полум'я палаючих бібліотек і музеїв національні цінності, які один кат безжалісно і жорстоко лишив на поталу другим. Рвались міни. Горів Хрещатик. Стікала кров по бруці — своя і чужа — і розмішувала глину задимлених руїн. Тоді ми познайомились і назавжди подружились. Так просто — подали один одному руки і, поглянувши в очі, міцно їх стиснули. Не було часу на церемонії. Мене найбільше здивувало те, що ні сам редактор Рогач, ні хто інший з них не вимагали ані заповнювати анкети, ні подавати біографії і адреси, до чого так звик, живучи в советському «раю». І якось зразу було

¹ Р.Ш. Останні дні Олени Теліги//Самостійна Україна. —1953 — №1 — 2. — С. 5.

незручно. Набивався із цим сам, чим до сліз їх змішив.

Ми добре знаємо біографію підсоветської молоді, — відповів на те мені редактор Рогач, — і цього з нас цілком досить. Ми хочемо, щоб наші когорти щодень збільшувались і то саме за рахунок української молоді, тих колишніх комсомольців, які звикли, як Ви кажете, заповнювати анкети. Віримо вам на слово, враховуємо в першу чергу умовини, в яких чверть віку знаходилась ця молодь, а потім вже свідомі чи не свідомі помилки, за які нікого не маємо на меті карати. Після такого щирого признання прояснювалось сумління, як день після дощу, і ставало так легко на душі. Була тяга до праці, до своєї національної праці. І вчорашні комсомольці радісно давали присягу і ставали під жовтосиній прапор, щоб боротися на два фронти.

Ще запам'яталась мені редакційна нарада перед виходом в світ першого числа часопису «Українське слово». В кабінеті редактора Рогача зійшлись вищезгадані редактори. Між ними запримітив я вже й нових людей — це мої старі добрі знайомі — колишні співробітники в одному республіканському часописі, чийх імен не згадуватиму, бо не знаю, яка їх спіткала доля в цю повоєнну завірюху.

Розподілялись обов'язки, доручались завдання. Мені тоді доручено організувати і редагувати «Літературний додаток», який вкладався спочатку в часопис «Українське слово» і який пізніше перетворився в славний літературний часопис «Літаври», що його редагувала незабутня О. Теліга. І в першому числі «Літературного додатку» було вміщено звернення до українських письменників, яке кликало їх, щоб вони зголошувались до нашої редакції з метою співпрацювати з нами»¹.

Далі автор провадить вже про безпосередню зустріч з Оленою Телігою: «Наше знайомство було незвичайне, і я його повік не забуду. А було це так. Я повертався з Євбазу(єврейський базар, тепер - сучасна площа Перемоги в м.Києві-Ж.К), куди ходив купити собі махорки. Коли вже підходив до редакції,

¹ Ситник М. Кров на квітках. Пам'яті Олени Теліги, Івана Рогача і Івана Ірлявського, розстріляних в лютому 1942 р. // Орлик. Місячник культури і суспільного життя. —1948. — № 2. — С.1 — 2.

то крізь ґрати залізної загорожі помітив п.Рогача, який розмовляв біля клюмби з якоюсь середнього росту, в темному вбранні жінкою чи дівчиною. Я, вповільнивши хід, привітався. Відповіли обоє. «Хіба й вона мене знає, що вітається?» — наївно подумав я і уважно приглянувся до неї. Ні, такої пані з такою химерною зачіскою і вогняними очима я не знаю. Ні, це, мабуть...» - Що ви так пильно приглядаєтесь, — несподівано обірвала волосинку моєї думки ця незнайома. — Ходіть до нас, — усміхнулась так тепло, ніби справді давно знайома. Я скочив із східців через поручні і зніжковів: «Коли я позбудуся цих дикунських звичок? Пригаю, як парубок». Вона, ніби, не помітила оту мою ніжковість і знову усміхнулась, подаючи руку.

-Олена Теліга називаюсь. Мені про вас вже колега Рогач розповідав. Я не знав, що мені робити з її такою маленькою ручкою, — чи стиснути міцно, чи тільки легко доторкнутись. Адже — це ж така прекрасна поетка, полум'яна революціонерка, про яку мені недавно розповідав мій друг Іван Ірлявський. Вона розпитувала мене про колишнє підсоветське літературне життя. Як і де, в яких умовах жили українські письменники в Києві. Хто, на мою думку, з них «наш». На її думку, найкращі з поетів на «цьому боці» — це Рильський і Бажан, з прозаїків — Яновський. Шкода, що вони не залишились. Найбільше її цікавило життя підсоветської молоді. Раділа, коли я розповідав їй, що в наших селах на Придніпров'ї, навіть при советах селяни зустрічали свої свята, особливо такі, як Різдво і Великдень. Дещо «на ходу» записувала в своєму блокноті. Ще її цікавили Плужник, Фальківський, Влизько, Косинка і інші закатовані наші письменники»¹. Питанням відродження національної культури, консолідації письменників присвячували статті Ю.Л. (на жаль, повністю авторство не вказане — Ж.К.) зазначає, що тоді вперше зустрів прізвище Олени Теліги: «Як казали мені, ця обдарована українська поетеса і активна громадська діячка приїхала до Києва із Заходу, маючи широкі плани як піднести культурну роботу в українській столиці». Далі він описує пані Олену:

¹ Ситник М. Кров на квітках. Пам'яті Олени Теліги, Івана Рогача і Івана Ірлявського, розстріляних в лютому 1942 р. // Орлик. Місячник культури і суспільного життя. —1948. — № 2. — С. 20.

«Молода жінка років біля тридцяти, з карими, пильними очима...в темному вбранні і високих чобітках, вона своєю зовнішністю ніяк не нагадувала войовничого трибуна, публіциста, активного громадського діяча. Однак в усьому тому переконався я вже по кількох хвилинах розмови». Далі автор зазначає наступне: «Дізнавшись хто я і для чого прийшов, О.Теліга почала мені оповідати про створений часопис, бажання згуртувати навколо нього письменницькі сили і коли почала говорити про завдання газети...очі її заблищали: « - Ми мусимо дати українському читачеві нові твори, вільні від будь-якого примусу і тиску на автора. Нічим не мусимо обмежувати його творчість. Усіма його помислами повинна оперувати лише національна свідомість і любов до рідного краю»¹. Вона була редактором всіх номерів, які вийшли в часи окупації.

Михайла Ситник пригадує про радянську письменницьку дійсність: «В Радянському Союзі письменник і журналіст, як апарати пропаганди, були добре платні. Від них вимагали одного: не бути письменником, не мати своїх поглядів, не шукати жодної правди, нічого не творити, а тільки клепати замовні заклики, похвали або лайки. Отже, більшість «письменників», котрі приносили твори до редакції «Літаврів», була заангажована.Чимало «переорієнтувались» і, змінивши відповідні поняття чи імена з радянських на німецькі, мали готові «твори». З приємною усмішкою вони пропонували це сміття «Літаврам» до друку»².

Цікавим, зі спогадів М.Ситника, був процес відбору матеріалів мисткинею до «Літаврів»: «Уважно перечитувала кожний матеріал, деякий позначала червоним олівцем і відкладала окремо. Інші клала, вже без порядку, в одну

¹ ЦДАЗУ. Ф. 38. Світова координаційна рада ідеологічно споріднених націоналістичних організацій (СКР ІСНО). Оп. 1. Спр. 44. Документи (листи, маніфест, статті, прокламація, довідки, повідомлення та ін. від громадських організацій та окремих осіб, надіслані до редакції) про діяльність ж. «Самостійна Україна» (м. Чикаго, США). Англ, укр. Гектогр., друк типогр., маш. Копії з прав. рук. 21 лютого – 5 грудня 1992. Арк. 37.

² Салига В. Феномен Олени Теліги / В. Салига // Столиця. – 2002. – 7–14 берез. – С. 6.

купу, а потім подала їх мені: - Прошу цей і мотлох кинути до коша, - сказала мені, — це фольксдойчівська графоманія. Це, мабуть, ті ж самі писаки, що й Сталіну так щедрували. Як по-Вашому? А гляньте ось на цю нісенітницю — «Серце німецького вояка». Це написала пані Н. К. Яка швидка, вже встигла розкусити і серце німецького вояка! Бідна пані, я можу їй тільки співчувати, а допомогти зась. Хай береже в своєму альбомі. «Літаври» — тільки для українського серця. Чи знаєте ви цю пані?

— Навіть дуже добре, — відповів я, - колись працював разом з нею в цьому самому приміщенні. І ще й тепер пам'ятаю подібну до цієї ...новелу, що звалась «Колосом взолочена» і була вміщена в журналі «Радянська Література». Різниця тільки та, що тією новелею вона взолочувала тих, яких тепер дуже боїться, а цією взолочує серця німецьких жовнірів, яких, мабуть, не боїться.

Справді бідна жінка, — сказала на те пані Теліга, — так дешево розпродує свої почуття. Але не будьте таким суворим, можливо людина тільки помиляється. Пригадайте собі, мабуть, же і Ви помилялись. Прийде час — схаменеться, можливо.

– Можливо, – повторив я»¹.

Отже, політична діячка була суворою у відборі матеріалу, всі її дії на посаді редактора спрямовувались на підняття української свідомості і іншим статтям не було місця на сторінках видання. Це ще раз засвідчує її громадянську позицію і високий рівень патріотизму. Підтвердження слів М.Ситника ми знаходимо і в спогадах С.Ледянського. Він зазначає, що діячка усвідомлювала небезпеку і під час останньої зустріча сказала, що «може ще прийдеться пішки вертатись туди. Звідки ми прийшли. Але треба боротись!»².

Проте у тогочасних реаліях німці ще не усвідомлювали наслідків від діяльності української інтелігенції. Звісно, ситуація згодом кардинально

¹ Ситник М. Кров на квітах : пам'яті Олени Теліги, Івана Рогача і Івана Ірлявського, розстріляних в лютому 1942 р. // Орлик. –1948. – № 2. – С. 1–4.

² Ледянський С. Зустріч із Оленою Телігою / С. Ледянський // Самостіння Україна. – 1992. – Ч. 2. – С. 22–27.

зміниться, коли окупанти зрозуміють, що ніхто їм не буде виспівувати на сторінках газети «хвалебних од» і що головна мета націоналістів не Україна як складова частина «Нової Європи», а Україна як самостійна державна одиниця¹.

Цікавими є спогади Уласа Самчука про Олену Телігу, її ставлення до видавничої діяльності і нацистів:

- «А що Ви тепер пишете? – несподівано звернулася вона до мене.
- Нічого особливого. Статті, - відповів я.
- А треба особливого. Про Київ. Москалі хотіли б його змосковщити... Німці-збурити... Бо вони знають, що коли він уже тут стояв, золотoverхий, ні Москви, ні Берліна не було ще й помину. Заздрість. Люта задрість! Але Київ вічний. Його облягали, його громили, його бурили... А він поставав, як Сфінкс з попелу... І буде вічно»².

Варто відмітити, що поетеса займалась не лише «сіянням слова» - створення вона домоглася створення при Спілці кооператива «Слово», який в умовах жорстокої харчової кризи налагодила постачання письменників додатковим хлібом, крім голодного приділу на картки. Не раз вдавалася Олена Теліга і до Українського Червоного Хреста в справі допомоги тому чи іншому письменникові³. Червоний Хрест на той час вже функціонував⁴.

¹ Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів. Т. 10, ч. 2. Газета «Українське слово» 1941 року / [редкол. В. Верига та ін.] ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Орг. Укр. Націоналістів, Арх. Орг. Укр. Націоналістів, Фундація ім. О. Ольжича, Б-ка ім. О. Ольжича ; упоряд. О. Кучерук. – К. : [Б. м.] : [Б. в.], 2004. – С. 13.

² Мовчан Р. Душа в червоній амазонці : українська поетеса О. Теліга / Р. Мовчан // Голос України. – 1992. – № 30. – С. 13.

³ ЦДАЗУ. Ф. 38. Світова координаційна рада ідеологічно споріднених націоналістичних організацій (СКР ІСНО). Оп. 1. Спр. 44. Документи (листи, маніфест, статті, прокламація, довідки, повідомлення та ін. від громадських організацій та окремих осіб, надіслані до редакції) про діяльність ж. «Самостійна Україна» (м. Чикаго, США). Англ, укр. Гектогр., друк типогр., маш. Копії з прав. рук. 21 лютого – 5 грудня 1992. Арк. 37 – 38.

⁴ ДАКО. Ф. Р – 2412. Музей-архів перехідного періоду. Оп. 2. Спр. 4. Постановления Киевской Городской Управы. (6 октября 1941 – 16 декабря 1941). Арк. 233

Як відомо, у Києві була утворена Київська Міська управа. Прибувши до міста, члени «похідних груп» у першу чергу сфокусували свою увагу на створенні місцевої адміністрації. Було отримано дозвіл на проведення організаційних зборів. В одній зі шкіл Подолу близько 30 активістів обрали головою міської управи професора О. Оглоблина, а його заступником – В. Багазія. Спершу при міській, а потім і обласній управах засновано секції мистецтва, шкільництва і позашкільної освіти. Представники київської інтелігенції пропонували на посаду голови УНР професора А.Кримського. Однак його вже не було в Києві – незважаючи на вперте небажання виїжджати зі столиці, вченого вивезли в східні райони країни (СРСР – Ж.К.). Після цього вибір зупинився на кандидатурі професора Миколи Величківського¹.

Варто відзначити, що важливими для встановлення ролі та впливу на населення українських націоналістів та, зокрема, Олени Теліги в часи війни є документи радянських та німецьких спецслужб. Адже дані документи говорять про авторитет ОУН серед населення.

Ось один з документів радянських спецслужб:

«Огляд НКВС УРСР про становище в окупованому Києві за матеріалами газети «Українське слово»: «Настоящий обзор характеризует деятельность немецких оккупантов и их приспешников - украинских националистов на территории города Киева и Киевской области. Органы власти в г. Киеве наряду с существованием органов военной власти оккупантов, которая фактически является хозяином положения в городе, фашистским командование разрешено организовать украинские органы власти, которые являются ни больше, ни меньше, как придаток к существующим немецким властям, выполняющих грабительскую политику последних. По заданию фашистского военного командования в Киеве организована так называемая Городская Управа. Во главе Управы немцами поставлен некий Оглоблин Александр Петрович -

¹ Київ у дні нацистської навали. За документами радянських спецслужб : [зб. док.] / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України, Київ. міськдержадмін., Держ. арх. СБУ ; [упоряд.: Т. В. Вронська та ін. ; редкол.: О. Є. Лисенко (відп. ред.) та ін.]. – К. ; Л. : [Б. в.], 2003. – С. 51.

профессор истории, доктор исторических наук, до последнего времени существования Академии наук УССР работал в Институте истории Академии. Оглоблин известен как украинский националист, в личной жизни пьяница, все свободное время проводил в ресторанах Киева. Секретарем Городской Управы назначен некий Полишвайко, последний был известен как агент немецкой разведки, намечался немцами к переброске из Житомира в Киев до занятия его немцами»¹.

Варто відзначити й інші німецькі документи: «Центром активних загальноукраїнських устремлінь було міське управління в Києві. Бургомістру (меру – Ж.К.) Багазію вдалося вже за невеликий проміжок часу після вступу військ зібрати навколо себе коло однодумців, за допомогою яких він дуже швидко заснував складене з багаточисельних відділів міське управління. За допомогою підставної особи він відновив раніше ліквідовану державною поліцією організацію взаємодопомоги, що також називалася «Червоний Хрест», яка зі свого боку, знову-таки з міста Києва, при співдії спеціальних агентів мала безконтрольну службу інформації на всій українській території...Багазій поставив на всі значні посади у міському управлінні людей, які вважали себе виконавцями загальноукраїнських устремлінь і взяли, очевидно, шовіністичний курс та переслідували все більше і більше ворожу та сповнену ненависті політику, направлену проти усіх німецьких заходів»². Отже, ці документи підтверджують активну діяльність оун-івців, до котрих і належала Олена Теліга.

Німці на окупованій території України поруч із власною адміністративною вертикаллю створили органи місцевого управління, до роботи в яких залучали українське населення тому, що, як відомо, жоден окупант неспроможний обійтися без підтримки місцевого населення, жодна окупаційна система

¹ Київ у дні нацистської навали. За документами радянських спецслужб : [зб. док.] / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України, Київ. міськдержадмін., Держ. арх. СБУ ; [упоряд.: Т. В. Вронська та ін. ; редкол.: О. Є. Лисенко (відп. ред.) та ін.]. – К. ; Л. : [Б. в.], 2003. – С. 216.

² Німецька поліція про націоналістичне підпілля / підгот. до друку Н. Миронець ; пер. з нім. В. Солошенко // Українське слово. – 1997. – № 42. – С. 12.

недієздатна без залучення місцевих спеціалістів різного рівня. Вони практикували співпрацю з українцями в управлінні справами на рівні рад, українських органів місцевого управління, районів, общин. При цьому нацисти вже на старті несподівано для себе зіштовхнулися в Україні з небажаними конкурентами в особі Організації українських націоналістів обох відламів. Завдяки величезним зусиллям і самовіддачі на початку війни їм вдалося легалізувати органи української адміністрації на території Рівненської, Волинської, Житомирської, Тернопільської, Кам'янець-Подільської, Вінницької, Київської, Дніпропетровської, Харківської, Луганської та інших областей України. Однак закріпитися цим органам місцевої влади всіх рівнів так і не вдалося, оскільки німці після ліквідації уряду на чолі з Ярославом Стецьком, почали масові репресії проти учасників українського визвольного руху і замість українських органів місцевого управління, які перебували в руках оунівців, заходилися створювати українські допоміжні управи під контролем гебітскомісарів і гестапо. А відтак план формування суто своїх, українських, адміністративних органів влади зазнав краху. Залишалася лише можливість опанування управлінських структур, створюваних Берліном. І члени ОУН доклали значних зусиль, щоб закріпитися в них по всій території України¹. Також були включені радянські підпільники в німецьку адміністрацію, щоб звідти розкласти її. Ці радянські сили працювали на дві сторони, тобто і для німців, і для советів, зокрема тоді, коли можна було нищити членів українських націоналістів з похідних груп, бо наскрізь знали свій терен та політичну ситуацію в ньому².

Внутрішня структура всіх органів місцевого управління на території рейхскомісаріату «Україна» та зони управління військової адміністрації була однотипною: кожна обласна та міська управа мала такі управління: загальне, шкільне, охорони здоров'я, культурно-освітніх установ, будівельно-житлове,

¹ Шайкан В. О. Повсякдення українців у роки німецької окупації. 1941–1944 / Валентина Шайкан. – К. : ПП Наталія Брехуненко, 2010. – С.31 – 34.

² В боротьбі за Українську державу / М.Марунчак; Післямова Є.Гриніва. – Львів: Меморіал, 1992. – С. 23.

громадських установ, господарче, інспекції, фінансово-податкове, суспільних установ, з обслуговування евакуйованих тощо. У складі управлінь працювали відділи (житловий, архітектурно-плановий, транспортний, земельний, правовий, фінансово-статистичний, торгівельний, промисловий, підземних і наземних споруд тощо). Кількісний склад посадовців міських управ був різним і залежав від чисельності населення міста. Київську міську управу з 23 вересня 1941 р. по 29 жовтня 1941 р. очолював професор О.Оглоблін, з кінця жовтня 1941 р. його заступив В.Багазій, а з лютого 1942 р. до вересня 1943 р. головував Л.Форостівський. Відділи міської управи м.Києва працювали під контролем і керівництвом відповідних відділів штаткомісаріату. За зразком міської управи функціонували 8 районних управ міста¹.

Про те, що головою міста на той час був Багазій свідчать і архівні документи². Варто відмітити, що Багазій критикував роботу міської управи: «Я не втомлююсь ніколи говорити про одне і те ж. Треба добитися чіткості в роботі. Наш апарат з таким «скрипом» повертається і такі традиції старого бюрократизму відновлює, що аж страшно робиться... Наші відділи (відділи Міської Управи-Ж.К.) мають вигляд чого хочете – жидівський заїзний двір, якийсь трактир, але у всякому випадку не відділи Міської Управи. Подивіться на Відділ Пропаганди. Це дійсно заїзжий двір, бо там кожний робітник тримається два тижні, при чому за ці два тижні робітник не робить, а тільки тримається як на трампліні для перескоку далі... Бачите, є відомості точні з перших уст про те, як про нас, взагалі про українців, думають німці... на Україні є люди і приходять люди, і намагаються стати державними діячами і що ж вони бачать від цих людей? Першим долгом, ця людина вимагає – дайте добру посаду, по-друге, забезпечте пайок, а по-третє, витягує купу доносів на своїх знайомих, що такий-сякий-всі сволочі, тільки я дуже добрий... І говорять (німці-

¹ Шайкан В. О. Повсякдення українців у роки німецької окупації. 1941–1944 / Валентина Шайкан. – К. : ПП Наталія Брехуненко, 2010. – С. 33 – 34.

² ДАКО. Ф. Р – 2412. Музей-архів перехідного періоду. Оп. 2. Спр. 4. Постановления Киевской Городской Управы. (6 октября 1941 – 16 декабря 1941). Арк.13

Ж.К.): з ким же там будувати державність, з ким працювати, коли там нема людини, яка б себе поважала? А значить, і їх не можна поважати, значить, ні з ким розмовляти. А що робиться? В установах сидить безліч шлунків, які мають великий апетит і ні один не хоче подумати про ініціативу. Ініціатива виявляється і тому, щоб буркнути, чортом подивитись на відвідувача, а потім плітки пускати: а, мовляв, більшовики посіли всюди – і не бачать цього більшовика в собі самому...»¹.

Важливо зазначати про саму Українську Національну Раду. Надзвичайно важливий документ – список членів Української Національної Ради, який нараховує 61 особу. В книзі З.Городиського згадано всього 43 прізвища членів УНРади в Києві, в тому числі 19 прізвищ співпадають з тими, що названі в архівному документі, хоч і з деякими розбіжностями в написанні прізвищ та імен. В числі 19 осіб, які названі у списку з архівного документу і в книзі З.Городиського, рахуємо й Олену Телігу, хоч стосовно неї автор книги наводить протилежні думки. Свідчення голови УНРади проф. .Величківського, а також Комунікат ч.2 Всеукраїнської Національної Ради від 1 серпня 1945 р. – на користь її членства в УНРаді. З іншого боку, Олег Лащенко, який хоч сам і не був членом цієї організації, але брав участь у роботі різних комісій для складання відповідних документів стосовно УНРади, рішуче заявляв, що Олена Теліга членом УНРади не була. Як бачимо з документа, в списку членів Української Національної Ради Олена Теліга значиться під ч. 56. Даний документ ніким не підписаний і не датований. Отже, не можна впевнено твердити, що це абсолютно достовірний список членів УНРади на якийсь певний час. Його можна приблизно датувати за змістом і припустити, що список складений не раніше кінця жовтня 1941 року, бо В.Багазій знаходиться в ньому як бургомістр Києва. А відомо, що до 25 жовтня 1941 р. цю посаду обіймав проф.О.Оглоблін².

¹ ДАКО. – Ф.2412. Музей-архів перехідного періоду. Оп.2. Спр.38. Стенограма пленума Киевской Горуправы от 6 декабря 1941 г. Арк. 65 – 67.

² Миронець Н. До історії Української Національної Ради / Надія Миронець ; пер. з нім. Людмили Горбач // Українське слово. – 1997. – № 39. – С. 12.

Щодо громадсько-культурницької діяльності Олени Теліги в часи окупації, то слід додати її участь в житті театру міста Києва. Про це свідчать спогади актора Івана Колосіва: «Слідом за військом було наказано, — під загрозою розстрілу, — відступити всім акторам т. зв. Прифронтового театру. Всім акторам видали рушниці, мов воякам. І лише деяким кмітливим акторам, які повикидали в болото свої рушниці, пощастило уникнути німецького полону і повернутися назад до Києва цивільними...Німці дозволили створити Міську управу для бодай якогось керування життям Києва. Ця управа, зі свого боку, створила кілька різних відділів, у тому числі і Культвідділ, де був і Мистецький підвіділ. Керівником його було призначено відомого кінорежисера І.П. Кавалерідзе. Він вважав своїм головним завданням організувати Український драматичний театр (УДТ)...Він і почав формувати перший УДТ за німецької окупації в Києві...Пройшов певний час, ми докінчували готування другої вистави . Я завжди пам'ятатиму день 6-го лютого 1942 року. До кімнати, де ми провадили проби, без стукування в двері, увійшли чоловік і жінка. Віра Епик шепнула: «Це Олена Теліга. Я пізнаю її». О. Теліга наблизилась і помахом руки загально з усіма привіталася. Пані Олена разом з драматургом Іваном Гупалом довідалась, що наша акторська група підготувала виставу «Мина Мазайло» і побажала, щоб «ми були такі ласкаві показати виставу для них». Ми з радістю погодились і всі разом перейшли в театр. Режисер слідкував за вчасним виходом акторів на сцену, і сцена за сценою, дія за дією, як кажуть, не переводячи дихання, від початку до кінця, ми показали всю виставу. Після цього ми забралися навколо наших уважних двох глядачів. Говорила тільки Олена Теліга. Головніше, нею сказане, я запам'ятав. Вона сказала приблизно таке: «Ми з зацікавленням дивилися всю вашу виставу. Мені вона сподобалась. Ви добре знаєте, в яких жахливих політичних умовах писав свої п'єси Микола Куліш. І я трохи знала про це. Докладніше про все ознайомила я з різних матеріалів, які приносили мені мої колеги по праці та інші добрі люди. Микола Куліш знав, що він має оминати в своїх творах такі пекучі проблеми, як проблема національна. Але,

незважаючи на небезпеку, — казала О. Теліга. — Куліш дотримувався національної тематики до самого кінця свого життя, коли окупанти (більшовики) знищили його. Треба було мати велику мужність». — Олена Теліга далі висловила її особисту думку, що роль Мокія, як носія національної ідеї в п'єсі «Мина Мазайло» є слабенькою. Вона теж була тієї думки, що М. Куліш назвав цю п'єсу комедією, щоб послабити чуйність цензорів, щоб п'єса не була заборонена цензурою. Це було зрозуміло в ті часи наступу на все національне, українське. «Але тепер, — продовжувала пані Олена, - в Україні, потребують трохи сильнішої дози національної ідеї для ролі Мокія». Вона пропонувала зміни в ролі Мокія. Мисткиня тоді ж пропонувала Іванові Гупалові усучаснити з національного погляду постать Мокія. «Зроби це для нас усіх і для добра України» — і гарна Олена засміялась»¹.

Звісно, що діяльність націоналістів, політичної діячки, не обмежувалась лише культурною сферою. Були набагато важливіші аспекти у часи війни. Варто наголосити, що до 1939 року Київ мав відносно добре продуктове забезпечення, але після нацистсько-радянського пакту, а надто після червня 1941 року справи пішли на гірше. На той час у місті мешкало 850 тисяч осіб, із яких близько половини становили українці, четверту частину – євреї і шосту частину – росіяни. Проте через радянську евакуацію цивільного населення, мобілізацію до лав Червоної армії та розстрілів в Бабиному Яру чисельність населення різко скоротилася: станом на жовтень 1941 року в Києві залишилося 400 тисяч населення. За підрахунками представника Господарської інспекції «Південь», станом на 24 вересня у Києві харчових запасів городян мало вистачити на 8-14 днів. 30 вересня, коли цей обсяг продуктів от-от мав бути вичерпаним, інспекція суворо заборонила завозити харчі до Києва. З мемуарної літератури відомо, що починаючи від жовтня німецькі поліцаї забороняли людям прибувати до міста й конфісковували харчі, що їх ті намагалися пронести з собою. Ярослав Гайвас - молодий мельниківець, котрий нелегально прибув до Києва із Галичини - разом зі

¹ Колосів І. Театр в Києві за німецької окупації і несподівана зустріч з Оленою Телігою / І. Колосів // Альманах Українського Народного Союзу [на 1998 рік]. – 1998. – С. 217–221.

своїми товаришами вживав заходів, щоб запобігти голоду в місті (товаришкою Гайваса і була мельниківна Олена Теліга-Ж.К.). Його люди звернулися до господарських кіл, в першу чергу колишніх кооператорів, і завдяки цьому до міста почав надходити провіант. Гайвас пригадував, що чимало колгоспів давали продукти в обмін на боргові розписки. Потім, «коли вже здавалось, що діло піде, німецьке військове командування замкнуло місто, здержало доступ не лише автомашин, але й поодиноких людей». Мельниківка Ніна Михалевич згадувала про патрулі на мостах, які блокували завезення харчів наприкінці 1941 року й «забирали все». СД явно брехало, коли доповідало, що тієї зими кияни, які намагалися придбати їжу на селі і прослизнути назад до міста, майже не стикалися з перешкодами.. За словами Гайваса, німецьке командування впустило транспорт у місто за умови, що весь харч буде використано для хворих і лікарень.

На початку грудня 1941 року німецький історик фон Франке, який прибув до Києва у справах відомства, яке займалося грабунком захоплених бібліотек зібрав у себе представників наукових установ. Фон Франке заявив запрошеним, що «кияни не здатні себе прогодувати»: усім їм, зокрема й науковцям, слід переїхати на село, а він і його колеги радо подбають про їхні бібліотеки та обладнання (ми всі знаємо, як вони «дбали» про цінне майно – Ж.К.). Заступник керівника відділу культури й освіти міської управи галичанин Микола Андрусак погодився, що німці не несуть відповідальності за годування населення. Однак він попросив фон Франке принаймні припинити конфіскації харчових транспортів, які прибували до міста. Чиновник київського гебіту Райнгардт, розсердившись, відповів, що «німці нічого не завинили українцям» і лише фюрер може вершити долю цих останніх.

На той час головним харчем киян став хліб, який продавали у значно менших обсягах за офіційні максимальні норми. Навіть люди в не окупованому, але блокованому й голодному Ленінграді отримували більше (денні обсяги споживаного там хліба коливалися від 125 грамів наприкінці 1941 року до 400 грамів у середині 1942 року). У Києві спершу не передбачалося запроваджувати подушну норму, яку затвердив штатткомісар. 10 жовтня тижневу норму для неробочого населення було встановлено на рівні 200 грамів. Зростання відбувалося дуже

повільно: 400 грамів у грудні, 550 грамів (усе ще менше за пів хлібини) на початку наступного року, 700 грамів у травні 1942 року¹. Про голодування населення свідчать і документи².

Отже, націоналісти не сиділи, склавши руки і всіляко допомагали населенню, а також займалися підняття рівня національної свідомості. В одному із донесень айнзацгрупи «С»³ («Ц») з Києва повідомлялося: «У районі Києва охоронна боротьба проти комуністів усе більше і більше набирає форм боротьби проти національних українських формувань». Нацисти тримали в полі зору обидва крила ОУН. За даними німецької служби безпеки, найбільш активною в Києві була ОУН під проводом А.Мельника. «Центр організації руху А.Мельника на Східній Україні тепер в Києві. Його керівник на прізвище Кандиба має оточення з відомих і невідомих людей із Західної України. Крім цього штабу ОУН, існує ще створена Кандибою Національна Рада, на чолі якої стоїть професор

¹ Беркгоф К. Жнива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою : авториз. пер. з англ. / Карел Беркгоф ; Укр. наук. ін-т Гарвард. ун-ту, Ін-т Критики. – К. : Критика, 2011. – 455 с. : фотогр. – Пер. изд. : Harvest of despair. Life and death in Ukraine under Nazi Rule / Karel C. Berkhoff. – Cambridge [et al.], 2004. С.174 – 176.

² Історія Києва: від княжої доби до сучасності : збірник документів і матеріалів : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Іст. ф-т ; [за заг. ред. В. Ф. Колесника, А. П. Коцура, Н. В. Терес ; упоряд.: В. І. Червінський, Л. В. Морфлюк та ін.]. – К. : Книги – 21, 2005. – С. 460.

³ Потрібно зазначити, що систему безпеки на окупованих землях СРСР А.Гітлер доручив створювати керівнику СС Г.Гімлеру і підпорядкованій йому Центральній Службі безпеки райху (РСХА). Ще на початку червня 1941 року між керівництвом поліції безпеки (СП) і служби безпеки (СД), а також командуванням вермахту було досягнуто домовленості про створення спеціальних груп (айнзацгруп), які діятимуть на окупованій території одразу ж після проходження фронту. Загалом було сформовано чотири айнзацгрупи – «А» (для Прибалтики), «Б» (для Білорусії), «Ц» (для північної та центральної частини України), «Д» (для Бессарабії, Південної України, Дону, Кубані та Кавказу). Головне завдання айнзацгруп полягало в гарантуванні т. зв. «політичної безпеки» на окупованих територіях як у зоні бойових дій, так і в тилу. «Спеціалісти» із цих підрозділів мали «очищати» територію від євреїв, комісарів, комуністів, радянських агентів, співробітників НКВС, партизанів, підпільників тощо. (Патриляк І. К. «Перемога або смерть»: український визвольний рух у 1939–1960-х рр. / Іван Патриляк ; Центр дослідж. визвол. руху. – Л. : Часопис, 2012. – С.192).

Величківський...Рух Мельника поступово зайняв керівні позиції у пресі (офіційній)... Спілка письменників, створена в Києві на чолі з поетесою Ядвигою Телігою, є також суто націоналістичною організацією...», - доповідалося до Берліну¹.

Під удари гітлерівців у цей час потрапили й члени мельниківської ОУН. На відміну від бандерівців, вони легально працювали на ділянках «самоуправного адміністративного і громадського життя». Особливий погром вчинили німці в Києві. 12 грудня 1941 р. членів редакції газети «Українське слово» на чолі з І.Рогачем, були взяті під варту й інші активні мельниківці. Змушений був перейти на нелегальне становище керівник мельниківської ОУН в рейхскомісаріаті О.Ольжич. Військовий референт ПУНу генерал М.Капустянський терміново від'їхав до Франції².

Олег Ольжич, керівник підпільної групи в столиці, намагається рятувати розконспірованих націоналістів, допомагаючи їм усіма доступними засобами виїхати, але О.Теліга не погоджується з ним і вирішує залишатися в Києві. Пан Славутич Яр зазначає: «Сам тоді був підпільником, із доручення Чернігівської Січі відвідував столицю й не раз чув її (Олени Теліги – Ж.К.) блискучі промови на нелегальних виступах під руїнами Хрещатика. О.Теліга палко викривала політику Гітлера щодо України, називаючи німецьких нацистів і всіх російських комуністів колоністами, загарбниками, ворогами української самостійності.

¹ Кот С. Підпілля ОУН в окупованому Києві. 1941-1943.//Друга світова війна і доля народів України: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – К.:Сфера, 2005. С.134; Загоруй Я. Олена Теліга: Повернення із забуття [Електронний ресурс] / Ярослав Загоруй. – Режим доступу: <http://www.interesniy.kiev.ua/znamenitye-kievyane/pisатели-i-poety/olena-teliga-rovernennya-iz-zabuttya>. – Назва з екрану.

² Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: історичні нариси / [В. В. Дзюбак, І. І. Ільюшин, Г. В. Касьянов та ін.] ; НАНУ, Ін-т історії України ; відп. ред. С. В. Кульчицький. – К. : Наукова думка, 2005. – С.95.

Вона засуджувала некритичне ставлення до нацизму»¹. За що поетеса і поплатилася згодом своїм життям.

Київський Бабин Яр став всесвітньознаним символом єврейської національної трагедії. Але далеко менш відомо, що Бабин Яр був місцем розстрілів та поховань жертв більшовицького терору в довоєнні 30-ті роки, а перші розстріли там українців датуються ще лютим 1918 року, коли столицю України захопили червоногвардійці Муравйова. А за німців розстріли в Бабиному Яру тривали не тільки у вересні 1941-го, а й упродовж двох наступних окупаційних років. Особливо «насиченою» була сувора й голодна київська зима 1941 – 42-го, коли гестапо жорстокими репресіями намагалось придушити найменші прояви організованого опору, розстрілюючи сотні й тисячі, головним чином, свідомих українських інтелігентів та молодь.

Передусім окупанти доклали зусиль, щоб усунути фізично найнепримиренніших носіїв національного духу, культурних і політичних діячів, які в тих складних історичних умовах налагоджували роботу місцевих органів влади, громадських, професійних, творчих спілок та організацій, незалежних (в усякому разі свідомо на це настроєних) від окупаційних чинників. Ось тут чільну роль і відіграли здебільшого ті, хто повертається з еміграції – діячі ОУН (мельниківського крила), учасники похідних груп на Схід, серед яких поетеса і публіцистка Олена Теліга².

Про останні дні Олени Теліги в Києві та обставини її арешту розповідала, крім Я.Гайваса та О.Штуля-Ждановича, зокрема, О.Скорупська³ (на той час

¹ Славутич Яр. Сила віри в поезії О. Ольжича (радіолекція) / Яр Славутич // Меч і перо : вибрані дослідження, статті та огляди / Яр Славутич ; [відпов. за випуск Н. Н. Плачинда]. – К., 1992. – С. 95 – 96.

² Доценко Р. Відвойовниця України / Р. Доценко // Старожитності. – 1992. – № 12. – С. 11.

³ Теліга О. І. О краю мій.. : твори, документи, біографічний нарис / О. І. Теліга ; упоряд. Н. Миронець ; редкол.: С. Гальченко [та ін.] ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Фондація ім. О. Ольжича в Канаді. – 2-ге вид., виправ. і доп. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2006. – С. 398.

працювала Завідуючою Жіночим Підвідділом)¹.З оповідей дізнаємось, що активна діячка свідомо пішла на смерть.: «Коли я не повернуся...коли я загину, то знайте, що свій обов'язок сповнила до кінця».

Підтвердження усвідомленої жертви на користь майбутнього України ми знаходимо і у спогадах і іншого, вірогідно, учасника похідних груп: «Ще пригадую собі нашу останню зустріч. Це було напередодні арешту, дня 8-го лютого 1942 р. Ми мали розмову з огляду на евакуацію кадрів, що її розпочато, я змалював ситуацію. Ще в листопаді, після нового розгрому в Житомирі, де у зв'язку із Святим Базару розстріляно біля 200 людей, та після закриття журналу «Літаври», ми вирішили перемістити людей. Моїм завданням було спонукати О. Телігу до виїзду з Києва. Вона вислухала мене уважно. Мої аргументи були переконливі й ситуацію вона бачила ясно. Не було двох думок, що черговий удар спрямується проти єдиного ще бастіону — Спілки Письменників і Журналістів: - Це все ви добре кажете. Але коли удар дійсно буде спрямований проти Спілки, хіба може голова покинути її? Забагато людей я туди втягнула ...Це заломить їх віру в нашу справу, коли залишити їх самими у вирішний момент»². «Коли ми, поети, - говорила Олена Теліга, - пишемо про відвагу, твердість, шляхетність, посвяти й цими творами запалюємо та шлемо на небезпеку інших, як можемо ми самі цього не робити?»³.

Гестапо засіло в Спілці вже в неділю 8 лютого 1942 р. ранком. Хто 9 лютого входив до Спілки (на вулиці Трьохсвятительській), звідти вийти не міг. Всі сходилися як звичайно. Коло 15 години Гестапо заявило: досить. Хто не належить до управи або персоналу Спілки, може йти додому. Решту відвезли на Короленка 33. Зроблено було два винятки. До управи Спілки належав Юрій Музиченко і був

¹ ДАКО. Ф. Р — 2412. Музей-архів перехідного періоду. Оп. 2. Спр. 4. Постановления Киевской Городской Управы. (6 октября 1941 — 16 декабря 1941). Арк. 72.

² Бак-Бойчук Т. Крізь полум'яні межі / [псевд.] Т. Б. Б. // Наше життя. — 1962. — Ч. 2. — С. 4.

³ Жулинський М. Пішла, бо знала: повернеться! / М. Жулинський // Голос України. — 1997. — № 208. — С. 6.

випущений додому, не належав Михайло Теліга й був заарештований¹. Політична діячка відбувала ув'язнення з товаришами у будівлі Гестапо, в камері №37. Поруч, через стінку, сиділа молодша сестра Лесі Українки Ізидора Борисова, й вони, познайомившись на «прогулянці», перестукувалися між собою умовними знаками (Ізидорі пощастило якимось дивом вирватися звідти)². Всі вони були страчені – це близько 40 людей³.

У звіті начальника поліції та СД в м.Києві зазначалося,що на початку лютого 1942 року в Києві «була розкрита нелегальна організація ОУН (Мельника), яка мала на меті розбудувати струнко розчленовану партійну організацію,яка, побудована на системі п'ятичлених клітин»⁴. Зв'язок між керівництвом та її членами підтримувався за допомогою нелегальних листівок, в яких наводяться чіткі інструкції щодо пропаганди, методів роботи, вербовки, об'єднання членів, обов'язку зберігання таємниць, а також наслідків зрадництва.⁵

Ось що ще зазначали німецькі документи про діяльність ОУН: «Організаційна робота ОУН поширилася вже з Києва на велику частину рейхскомісаріату «Україна». Згідно зробленим раніше установам, в яких йшлося про те, що центр нелегальної роботи знаходиться у міському управлінні м. Києва, а саме: в одному районному управлінні. Також доведено, що автори нелегальних листівок, з яких прізвища окремих відомі, були прийняті на службу в міське управління бургомістром м. Києва Багазієм, якого на сьогоднішній день

¹ Фігурний Ю. С. Державотворча діяльність Олени Теліги в українознавчому вимірі : до 65-річчя її героїчної смерті / Юрій Фігурний ; НДІ українознавства, Відділ української етнології. – К. : НДІУ, 2007. – 41 с.

² Сингаївська М. Голгофа Олени Теліги / М. Сингаївська // Демократична Україна. – 1992. – 27 лют. (№ 24). – С. 4.

³ Armstrong John. Ukrainian nationalism / Armstrong John. – 3d ed. – Englewood : Ukrainian Academic Press, 1990. –Р. 84.

⁴ Славутич Яр. Сила віри в поезії О. Ольжича (радіолекція) / Яр Славутич // Меч і перо : вибрані дослідження, статті та огляди / Яр Славутич ; [відпов. за випуск Н. Н. Плачинда]. – К., 1992. – С. 383–386.

⁵ Німецька поліція про націоналістичне підпілля / підгот. до друку Н. Миронець ; пер. з нім. В. Солошенко // Українське слово. – 1997. – № 41. – С. 12.

заарештовано... В окремих місцях було вже зроблено спроби знову провести в життя місцеві групи «Просвіта», організації, які вже за царських часів виявили себе як бойові об'єднання, що мають на меті боротьбу за українську культуру¹.

Окупанти боялися націоналістів, їх впливу на населення: «У такій же мірі активною, як більшовицький противник, є нелегальна група ОУН-Мельника. Роблячи звіти, вона займалась також розповсюдженням двох нових листівок у вигляді брошур... Напрямок Мельника висунув вимогу вдосконалення всього культурного життя в Україні в плані його розуміння незалежності української держави... Далі в заяві стоїть вимога перетворення різних клубів, союзів тощо в просвітницькі народно-освітні організації. І дійсно, можна було прослідкувати за тим, що крайні націоналісти-прибічники Мельника – вже практично працювали над здійсненням цієї вимоги². Очевидно, що в документах йшлося про Олену Телігу та її побратимів.

Втрати ОУН і націоналістичного руху в Другій світовій війні були величезними. Зокрема, загинуло п'ятеро з дев'яти членів Проводу ОУН: Микола Сціборський, Омелян Сеник-Грибівський, Роман Сушко, Ярослав Барановський та Олег Кандиба-Ольжич³. За даними Проводу ОУН, оприлюдненому у квітні 1946 року, в 1941 – 1944 рр. ОУН втратила 4756 членів, в тому числі 197 членів перебувало на той момент у Києві. Під час німецької окупації у Києві загинув 621 член ОУН⁴.

Підтверджують знищення активу ОУН і повідомленням тоді виконуючого обов'язки наркома внутрішніх справ УРСР Савченка «в січні 1942 р. гестапівці провели масові арешти серед укр. націоналістів. Частина арештованих було розстріляно...» До них, до речі, належали і такі відомі члени ОУН, як Олена

¹ Німецька поліція про націоналістичне підпілля / підгот. до друку Н. Миронець ; пер. з нім. В. Солошенко // Українське слово. – 1997. – № 42. – С. 12.

² Німецька поліція про націоналістичне підпілля / підгот. до друку Н. Миронець ; пер. з нім. В. Солошенко // Українське слово. – 1997. – № 43). – С. 12.

³ Червак Б. О. Уроки націоналізму / Б. О. Червак. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2002. – С. 46 – 47.

⁴ Кот С. Право на безсмертя / С. Кот // Українське слово. – 2003. – № 40. – С. 11.

Теліга, Іван Рогач, Іван Ірлявський, сестри Суховерські та багато інших, яких нацисти знищили в Бабиному Яру в Києві.¹

Як згадують сучасники, 21 лютого 1942 р. на Короленка, 33 (в будівлі Гестапо – Ж.К.) припинили брати передачі для в'язнів. Цей день вважається днем розстрілу українських героїв у Бабиному Яру². Офіційно вважається, що всіх ОУН-івців, тому числі, Олену Телігу, було розстріляно в Бабиному Яру³.

В контексті загибелі Олени Теліги варто згадати слова зі споминів її колишньої найкращої подруги Наталі Лівицької-Холодної: «...Коли я дізналася в 1942 р. про її смерть, мене ця звістка не злиувала. Я знала, що вона виконала свій задум, здійснила свою мрію – повернутися до Києва. Але з часом, коли я знайомилася принагідно з подіями, які мали місце перед її смертю, мені стало невимовно жаль її. Я собі уявила, які вона мала аюо могла б мати переживання та розчарування перед смертю. Згадувалися слова, що «дійсність завжди не така, як мрія». А ще те, чисто особисте. Той, кого вона обожнювала, зрадив її і замість того, щоб піти з нею, подався в інший бік. А той, кого вона тільки любила, але не кохала, пішов з нею на смерть, як справжній лицар»⁴. Це ще одне свідчення на користь того, що смерть заради Батьківщини – була свідомим вибором поетеси. І також – підтвердження існування невідомого героя, котрого поетеса кохала все своє життя (за нашими припущеннями Олег Штуль-Жданович – але все ж достеменною інформацією ми не володіємо – наприклад, перепискою; отже, нехай той герой так і лишиться невідомим коханням Олени Теліги).

¹ Сергійчук В. І. Наша кров – на своїй землі / Володимир Сергійчук. – Вид. 4-те, допов. – К. : Українська Видавнича Спілка, 2000. – С. 26; Качуровський І. Українська література в світових енциклопедіях, словниках, довідниках / І. Качуровський // Сучасність. – Мюнхен, 1977. – № 194. – С. 20.

² Потапенко Ю. Київське тяжіння поетеси і патріотки // Голос України. – 2002. – № 57. – С. 15.

³ Історія України. Новітня доба : навч. посіб. / [В. М. Литвин, В. Ф. Колесник, А. Г. Слюсаренко та ін.]; за ред. В. М. Литвина. – К. : Академвидав, 2012. – С. 290.

⁴ Лівицька-Холодна Н. Спомин про короткий період життя Олени Теліги / Н. Лівицька-Холодна // Сучасність. – Мюнхен, 1990. – № 10 (354). – С. 94–95.

Як влучно писав у своїй статті Олег Штуль: «Олена Теліга гостро відчувала трагізм, красу й радість життя, творячи повний його стиль, розбудовуючи революційну націоналістичну духовність, має в своїй творах патріотично-національні мотиви. Але, як справжній поет-мистець, вона знає, що поезія це не публіцистика, а ліричний вірш і це не промова на зборах. Тому не знайдете у неї деклямування на всі лади слова Україна чи нація...»¹. Так, не знайдете порожніх слів, написаних Оленою Телігою – свої слова вона підтверджували діями. В тому числі, і вірністю своїм ідеям, і тим, ще не полишила товаришів, а пішла з ними на смерть.

Досі ми не знаємо де похована героїня. Проте, наприклад, В. Киркевич стверджує, що було віднайдено могилу поетеси та побратимів і вона знаходиться якраз біля телевішки: «За деталями, які збереглися, зорієнтувавшись за головними воротами Лук'янівського кладовища, контурами Військового та акаціями, які ростуть дуже повільно, ми з професором Драганом визначили точне місце братської могили страчених і замучених фашистами (має бути-нацистами – Ж.К.): саме тут розташоване місце поховання Олени Теліги, тут же покояться її чоловік Михайло Теліга, її друзі... Місце рівне, з невеликим пагорбом. Там зараз ростуть кущі смородини. Розташоване воно одразу біля паркану із сигналізацією, на огороженій території біля телевежі. Його не пошкодили ні перепланування кінця сорокових років, ні будівництво телецентру. Ретельні дослідження спеціалістів можуть підтвердити справедливість висновків нашої маленької пошукової групи»².

Проте існують гіпотези інших дослідників, у котрих піддається сумніву загально-відома теза про страту О.Теліги в Бабиному яру. Ми зазначаємо «гіпотеза» тому, що це особливий вид припущення про безпосередньо неспотережувані форми зв'язку між явищами, особливий вид умовиводу, у

¹ Штуль О. З ритмом життя / О. Штуль // Література і мистецтво. – 1941. – 29 жовт. (ч. 2). – С. 1. – Додаток до газети «Українське слово».

² Киркевич В. Знайдено місце поховання Олени Теліги // Вечірній Київ. – 16 листопада 1993. – №219. – С.4.

формі якого відбувається припущення. Версія ж є одним з кількох відмінних один від одного пояснень явища, факту, події¹.

Ми мали честь під час проведення конференції, присвяченої ролі жінки в часи Другої світової війни, поспілкуватись з професором історії з Нідерландів Карлом Беркгофом. Він написав працю про часи війни та окупації під назвою «Жнива розпачу». Так ось пан Беркгоф зазначає, що важко стверджувати на всі 100% як саме загинула Олена Теліга та її побратими. Можливо, це були катівні Гестапо, а можливо газова камера.

Версію на підтвердження загибелі Олени Теліги не в Бабиному Яру, а в гестапо висловлює й інший дослідник Ілля Левітас: «Широко розповсюджується інформація про те, що в Бабиному Яру похована Олена Теліга та інші українські націоналісти, розстріляні німцями. Проте немає жодного доказу, що тут були розстріляні українські націоналісти. Хрест, який там стоїть, - суто символічний, його можна було б поставити в будь-якому іншому місці В'язнів Гестапо розстрілювали там же в підвалах, а тіла розстріляних ховали в кінці Центральної алеї Лук'янівського цвинтаря. Тут же, швидше за все, лежать і тіла українських націоналістів. І тому доцільно зайнятися пошуковою роботою, щоб більш точно визначити місце їх поховання. Згідно Акту Надзвичайної державної комісії від 1943 р., на Лук'янівському кладовищі є братська могила, в якій покійся 400 осіб. Швидше за все, в цій братській могилі знаходиться і тіло Теліги.»²

Л.Форостівський, колишній голова міста Києва, у своїх спогадах зазначає, що діячка нібито перерізала собі вени в камері гестапо³. Дослідник С.Карамаш акцентує увагу на тому, що нацисти не проводили розстрілу в люті морози в

¹ Логіка: словник-довідник / авт.-уклад. М.Г. Тофтул. – К.: ВЦ «Академія», 2012. – С. 41, 61.

² Левитас И. Мифическая могила, мифическая надпись, мифические цифры [Электронный ресурс] / Илья Левитас. – Режим доступа: <http://varjag-2007.livejournal.com/5249698.html>. – Назва з екрану.

³ Форостівський Л. Під ворожими окупаціями. – Буенос-Айрес: Видавництво Миколи Денисюка. – 1952. – 79 с.

Бабиному Яру через проблеми з транспортом. Він припускає, що діячку розстріляли на Дніпрі і її труп втопили в ополонці¹

Варто відзначити ще одну версію загибелі Олени Теліги, висловлену у спогадах Святослава Гординського: «Ще восени 1943 р. д-р Єндик прийшов до мене з сенсацією: «Теліга в концентраційному таборі в Німеччині». Ми почали снувати плани, що робити, були теж навіть такі божевільні ідеї, як написати листа від кількох відомих українських літераторів до самого Гітлера, але й та нитка надії порвалася з тим, як ми почали докладніше розвідуватись про деталі її зникнення. Далі події швидко покотилися лавиною і сила, яка знищила її, почала сама ламатися»².

Отже, більшість дослідників вважає, що діячка була знищена в Бабиному Яру. Могила Олени Теліги умовна – це хрест, встановлений у Бабиному Яру³.

«З'явилася вона, спалахнула і згоріла на тяжкім та сірім, потім крив ваво-червонім небом війни й революції, неначе блискуча зіздар, лишаючи, хоч згасла фізично, яскраве світло по собі, яке палахкотітиме нащадкам» - ось так згадував про поетесу Дмитро Донцов⁴.

Отже, нами було проаналізовано політичну діяльність Олени Теліги як учасниці ОУН (м) у Києві, а саме її діяльність на посаді голови відновленої Спілки Українських Письменників, редактора літературно-мистецького додатка до газети «Українське Слово» - «Літаври». Мисткиня особисто і ретельно добирала матеріали до друку до «Літаврів», провадила активну діяльність на посаді Голови Спілки, спілкуючись особисто з молодими письменниками та з

¹ Карамаш С. Бабин Яр – у трагічних подіях 1941 – 1943 років. Історія і сучасність (історико-архівне дослідження). – К.: КММ, 2014. – 256 с., 150 іл.

² Гординський С. Зустріч з Оленою Телігою / Святослав Гординський // На переломі епох: літературознавчі статті, огляди, есеї, рецензії, спогади / Святослав Гординський. – Л., 2004. – С. 204.

³ Бурштинська Х. Українська культура в Америці / Христина Бурштинська // Просвіта. – 1995. – № 19. – С. 3.

⁴ Стешенкова Т. Її зіздар палахкотітиме нащадкам... / Тамара Стешенкова // Літературна Україна. – 1997. – № 9. – С. 2.

колегами, забезпечувала ідеологічне підґрунтя культурної референтури ОУН (м). За сприяння мисткині при Спілці Письменників був утворений кооператив «Слово», котрий забезпечував харчуванням письменників, що було дуже важливим аспектом у часи окупації, адже ситуація була критичною, фактично населення знаходилось на межі голоду і саме українські націоналісти, домовляючись із сільським населенням про постачання продуктів і з окупаційною адміністрацією – про їх пропуск у місто. Поетеса провадила активну участь і у театральному житті міста, відвідуючи вистави, спілкуючись з акторами і навіть даючи настанови по корекції ролей героїв сцени.

Ми спробували подати нові гіпотези загибелі поетеси, не претендуючи на історичну правду. На основі доступних матеріалів ми спробували під новим кутом зору подивитись на дану проблему. У цьому нам допомогло спілкування з професором Карелом Беркгофом, котрий зазначає, що не можна однозначно стверджувати, що поетеси загинула в Бабиному Яру, що це міг бути розстріл у стінах гестапо або навіть газова камера. Ілля Левітас теж схильний до думки, що мисткиню і її побратимів закатували у Гестапо і поховали у братській могилі на Лук'янівському цвинтарі. Один з бургомістрів міста Києва, Форостівський, зазначає, що поетеса перерізала собі вени у камері Гестапо і від того стекла кров'ю.

ВИСНОВКИ

Під час проведеного нами дослідження ми дійшли наступних висновків:

Було проаналізовано сучасний стан наукової розробки теми, рівень її джерельного забезпечення. Аналіз джерел, наукової, науково-популярної літератури та спогадів свідчить, що проблема комплексного дослідження творчості, громадсько-політичної та культурницької діяльності Олени Теліги досі не була предметом спеціального дослідження. Переважно цікавились життям та творчістю поетеси її сучасники та літературознавці. Досить мало уваги акцентувалося саме на громадсько-політичній та культурницькій діяльності досліджуваної постаті. Незважаючи на це, різноманітна джерельна база створює основу дослідницької роботи.

Розглянуто процес формування світогляду та громадянської позиції Олени Теліги. Формування особистості мисткині відбувалося під впливом того середовища, в котрому вона зростала та виховувалась. На формування національної, української самосвідомості поетеси вплинула опосередковано її родина, котра була інтелегентно, адже батьком поетеси був науковець Іван Шовгенів, котрий також займав високі урядові посади. Проте поетеса зростала відірваною від України, в російськомовному середовищі, не використовуючи українську мову ні під час навчання, ні в родинному спілкуванні. Вплинули на поетесу події національної української революції початку XX ст., коли до неї під час проживання з родиною в Києві прийшло усвідомлення того, що Україна – це дійсно окрема держава, хоч і у складі Російської імперії. Проте найбільший злам у свідомості Олени Теліги відбувся на еміграції в Чехословаччині. Саме там під впливом середовища української еміграції, друзів та навчального процесу формується національно-свідома поетеса Олена Теліга. Як згодом вона сама назве оточуючий соціум «царством Петлюри». Вплинув значною мірою на поетесу її чоловік Михайло, свідомий українець, колишній вояк Армії УНР. Напевне, чи не найбільший вплив на формування національної самосвідомості мисткині, формування її патріотичної позиції справив близький товариш Олени

Теліги, авторитетний український націоналіст Дмитро Донцов. Вплив цей відбувався як прямо, так і опосередковано, а саме: у тогочасних емігрантських колах української молоді набула особливої популярності його праця «Націоналізм», яка давала відповіді на запитання молодих людей про причини поразки української революції і про шляхи можливого повернення незалежності. Згодом було листування між націоналістом і діячкою культури та особисте знайомство. Редактор ЛНВ відіграв вирішальну роль у входженні поетеси в літературу, друкуючи її поетичні доробки на сторінках «Літературно-наукового вісника» (згодом «Вісника»). Поетеса стає помітною фігурою в українській міжвоєнній літературі, адже, як відомо, вона входила до «вісниківської квадриги» і її творчість належить до «празької школи поетів».

У дослідженні розкрито основні напрямки громадської діяльності поетеси на еміграції в Польщі. Ми аналізуємо її участь в Українській студентській громаді, де вона справляла великий вплив на підняття національної свідомості молоді. Слід зазначити, що даним впливом було не лише виголошення відчитів, а й особистий авторитетний вплив через безпосереднє спілкування з ними. Ми розглядаємо діяльність поетеси в літературно-мистецькому товаристві «Зарево», котре було відгалуженням товариства «Просвіти» у Кракові та зазначаємо про її головування в останньому в 1939 – 1941 рр. Разом з відомою артисткою Н.Денисенко та її чоловіком Д.Денисенком-Зубченком вона заснувала у Варшаві український театр та українську школу, де згодом вона працювала вчителькою початкових класів. Проводила виховну роботу в молодіжній організації «Пласт». У Варшаві існувало Слов'янське товариство культури й мистецтва і до його української секції належала О.Теліга.

Нами висвітлено ідеологічну спадщину поетеси; особлива увага акцентується на працях, в котрих проявлена громадянська позиція мисткині, її націоналістичні погляди. Саме крізь призму творчості поетеси ми можемо осягнути її ідеї, погляди, національна позиція. Як відомо, такою позицією був націоналізм. У своїй ідеологічній праці політична діячка закликає українців до об'єднання, виступає за спроби відновлення української незалежності.

Головним вором українства вона вважала Московію і, як її спадкоємця – СРСР. Вона закликає також і українське жіноцтво не стояти осторонь, а бути активними у часи боротьби за державність, разом з чоловіками за необхідності відвойовувати рідну землю і спонукати сильну стать до сміливих вчинків, не прив'язуючи чоловіків до родинного вогнища – адже коли для жінки рідна стріха буде важливішою держави, тоді може статися, що державність ця буде втрачена або не буде здобута.

Окремо проаналізовано зміст епістолярної спадщини Олени Теліги, адже саме за допомогою епістоляріїв до знайомих, друзів, чоловіка можна прослідкувати її громадянську і політичну позицію, твердість і рішучість характеру; ми спробували це зробити на прикладі листів до деяких конкретних адресатів, з котрими поетеса була більш близькою і перед ким могла у повній мірі розкрити себе.

Було наголошено на важливості політичної діяльності Олени Теліги як члена ОУН (м) у Києві. Ми детально розкрили її активність на посаді голови Спілки Письменників та редактора літературно-мистецького додатка до газети «Українське Слово» – «Літаври». Активістка забезпечувала ідеологічне підґрунтя культурної референтури ОУН (м). Зокрема, вона активно друкувала твори репресованих українських письменників та молодих письменників, котрі приносили свої доробки до редакції. Велась жорстка цензура – твори, котрі возвеличували окупантів, не потрапляли на шпальта «Літаврів». Саме за її сприяння при відновленій Спілці Письменників був утворений кооператив «Слово», котрий забезпечував харчуванням членів даної організації у голодні окупаційні роки. Політична діячка разом з товаришами врятувала взимку 1941 – 1942 рр. населення міста від голоду, адже видача хліба по карткам становила лише 250 грамів (менше, ніж в окупованому Ленінграді (нині Санкт-Петербург – Ж.К.). Націоналісти організували постачання продовольства з села, домовившись про це з окупаційною адміністрацією. Поетеса співпрацювала з організацією «Червоний Хрест», надаючи допомогу у розшуку військовополонених. Заслуговує на окрему увагу її активна участь у

театральному житті міста. Націоналісти набували все більшого авторитету серед українського населення, що непокоїло окупантів, які боялися втратити контроль за територією. Саме через свою активність і безкомпромісність по відношенню до ворога активістка разом з побратимами була страченою.

У нашому дослідженні ми подаємо нову гіпотезу загибелі поетеси. Такі дослідники як К.Беркгоф, С.Карамаш, І.Левітас, колишній голова міста Києва у часи окупації Л.Форостівський, поет С.Гординський зазначали думки, котрі ставлять під сумнів розстріл мисткині у Бабиному Яру. Наприклад, К.Беркгоф в наголошував, що поетеса найімовірніше була розстріляна в стінах гестапо або знищена в газовій камері. С.Карамаш аргументував розстріл на Дніпрі, адже в люті морози нацисти не проводили розстрілів у Бабиному Яру, також погодні умови не сприяли пересуванню транспорту. І.Левітас відмічає розстріл у стінах гестапо і подальше вивезення трупів у братську могилу в кінці Лук`янівського цвинтаря. С.Гординський зі слів Р.Єндика акцентує увагу на ймовірності вивезення політичної діячки до концентраційного табору. Однак, більшість дослідників сходяться на думці, що поетеса була знищена з побратимами в Бабиному Яру. Тому на сьогодні це питання залишається відкритим і потребує подальшого дослідження.

З усього вище викладеного можна зазначити, що як творча, так і громадська, культурна, та політична діяльність поетеси є важливим надбанням українського народу. Адже поетеса не лише «сіяла слово» – вона свої ідеї втілювала в життя. Завдяки активності Олени Теліги як однієї з діячок ОУН(м) населення міста Києва було врятоване від голоду, вона особисто піклувалась за військовополонених, за надання житла митцям. Ми не маємо у розпорядженні багато документів, листів до поетеси чи від неї, і припускаємо, що багато що загублено у роки еміграції, адже переїзди не сприяли збереженню останніх, у буремні військові роки. Проте, судячи з того матеріалу, котрий маємо, ми можемо досягнути краще діяльність та позицію поетеси. Саме через свою безкомпромісність, через те, що пані Олена не хотіла публікувати на сторінках

«Літаврів» угодницьких статей по відношенню до нацистів вона разом з товаришами і поплатилась життям, окупанти знищили її.

Поетеса з числа тих героїв , яких досі офіційно не визнала наша держава, з тих, кого не до кінця визнає наше суспільство внаслідок того, що процеси формування національної самоідентичності у соціумі ще тривають. Проте саме завдяки таким постатям ми маємо нашу сьогоднішню незалежну державу, адже Олена Теліга та її побратими загинули не через власні амбіції чи дивіденди, а задля нашого майбутнього.

На сьогоднішній день пам'ять мисткині вшановується на різноманітних заходах, літературних вечорах і ми маємо велику надію, що її постать вийде із несправедливого забуття і стане відомішою українському та світовому загалу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

Архівні матеріали

Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі ЦДАВО України)

1. ЦДАВО України. Ф. 3571. Українська Студентська Громада у Варшаві. Оп. 2. Спр. 1. Листи та листівки Олени Теліги до Ксені Світлик (10 серпня 1936 – 8 квітня 1939). 19 арк.
2. ЦДАВО України. Ф. 3972. Український педагогічний інститут ім. Драгоманова в Празі. Спр. 900. Особиста справа студентки Шовгенової Олени. 44 арк.

Центральний державний архів зарубіжної україніки (далі ЦДАЗУ)

3. ЦДАЗУ. Ф. 38. Світова координаційна рада ідеологічно споріднених націоналістичних організацій (СКР ІСНО). Оп. 1. Спр. 30. Звернення та інформаційний бюлетень Президії СКР ІСНО до проводів членів складових організацій, усіх українців світу, про вшанування пам'яті Петлюри С.В., Коновальця Є. М., Ольжича О. О., Теліги О. І., а також про укладення нового союзного договору. Гектогр. 1984 – березень-серпень 1991. 13 арк.
4. ЦДАЗУ. Ф. 38. Світова координаційна рада ідеологічно споріднених націоналістичних організацій (СКР ІСНО). Оп. 1. Спр. 44. Документи (листи, маніфест, статті, прокламація, довідки, повідомлення та ін. від громадських організацій та окремих осіб, надіслані до редакції) про діяльність ж. «Самостійна Україна» (м. Чикаго, США). Англ, укр. Гектогр., друк типогр., маш. Копії з прав. рук. 21 лютого – 5 грудня 1992. 245 арк.

Державний архів Київської області (далі ДАКО)

5. ДАКО. Ф. Р – 2412. Музей-архів перехідного періоду. Оп. 2. Спр. 4. Постановления Киевской Городской Управы.(6 октября 1941 – 16 декабря 1941). 234 арк.

6. ДАКО. Ф. Р – 2412. Музей-архів перехідного періоду. Оп. 2. Спр. 29. Приказ отдела пропаганды и прессы Верховного командования немецкой армии, ведомости и другие материалы о передаче в ведение отдела пропаганды Киевской горуправы типографий, литографий, о выдаче зарплаты сотрудникам отдела пропаганды Горуправы и по другим вопросам. 161 арк.

7. ДАКО. Ф.Р – 2412. Музей-архів перехідного періоду. Оп.2. Спр.38. Стенограмма пленума Киевской Горуправы от 6 декабря 1941 г. – 74 арк.

8. ДАКО. Ф. Р – 2412. Музей-архів перехідного періоду. Оп. 2. Спр. 41.Стенограммы пленумов Шевченковской райуправы г. Киева от 8, 15, 22, 29 декабря 1941 и 25 февраля 1942 г. (№ 437, 463–466). 145 арк.

9. ДАКО. Ф. Р – 2412. Музей-архів перехідного періоду. Оп. 2. Спр. 51. Положение, план работы и др. материалы о работе сектора цен и наценок при отделе торговли и питания Горуправы. Распоряжение головы г. Киева, объявление и другие документы о порядке выдачи школьникам хлебных карточек, о получении жителями хлебных карточек, о получении жителями хлебных карточек. Списки учреждений общественного питания. 16 арк.

10. ДАКО. Ф. Р – 2412. Музей-архив переходного периода. Оп. 2. Спр. 212. Отношения отдела пропаганды Киевской горуправы в другие отделы Управы в райуправы г. Киева и другие учреждения о включении электроэнергии в квартиры отдельных лиц, об обеспечении отдельных лиц жилплощадью и по другим вопросам. (18 октября 1941 г. – 15 декабря 1941 г.). 216 арк.

11. ДАКО. Ф. Р – 2412. Музей-архив переходного периода. Оп. 2. Спр. 213. Отношения отдела пропаганды в отделы управы и другие

учреждения г. Киева о назначении в отдел сотрудников, предоставлении отдельным лицам квартир и по др. вопросам. (10 октября – 27 ноября 1941 г.). 280 арк.

12. ДАКО. Ф. Р – 2412. Музей-архив переходного периода. Оп. 2. Спр. 262. Переписка отдела пропаганды Киевской Горуправы с другими отделами Управы, с райуправами г. Киева и другими учреждениями об устройстве на работу отдельных лиц, об оказании помощи отдельным лицам и по другим вопросам. (13 октября 1941 г. – 20 декабря 1941 г.). 99 арк.

Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі ЦДІА України, м. Львів)

13. ЦДІА України, м. Львів. Ф. 309. Наукове Товариство ім. Т. Шевченка. Оп. 1. Спр. 100. Вітальні листи і телеграми організацій і приватних осіб делегатами II з'їзду українських лікарів та інженерів у Львові (1930–1931). 65 арк.

14. ЦДІА України, м. Львів. Ф. 309. Наукове Товариство ім. Т. Шевченка. Оп. 1. Спр. 164. Переписка с польскими и иностранными академиями наук об обмене научными изданиями, праздновании юбилейных дат, высылке литературы и по другим вопросам (26 мая 1918 г. – 3 декабря 1925 г.). 26 арк.

15. ЦДІА України, м. Львів. Ф. 309. Наукове Товариство ім. Т. Шевченка. Оп. 1. Спр. 1996с. Статті на політичні, історичні та літературні теми авторів з фами́ліями на букву «Ш». Рукописи. (1 лю́ля 1929 г. – 1 лю́ля 1929 г.). 33 арк.

16. ЦДІА України, м. Львів. Ф. 309. Наукове Товариство ім. Т. Шевченка. Оп. 1. Спр. 2437. Письма к Свитлык Ксении от родственников и знакомых. (17 января 1937 – 12 ноября 1938 г.). 100 арк.

17. ЦДІА України, м. Львів. Ф. 348. Товариство «Просвіта», м. Львів. Оп. 1. Спр. 3129. Листування з філіалом в м. Краків про проведення

зборів, нарад, сплати членських внесків та інші організаційні питання. (почато 1921 – закінчено 1939 р.). 213 арк.

*Інститут Рукопису Національної бібліотеки ім. В. Стефаника
(м. Львів)*

18. Ф. 10. Антонич Б.- І. Од. зб. 42. Теліга Олена. Листи до Антонича Богдана Ігоря Васильовича (1934, 1935, 1937, Варшава). 9 арк.

19. Ф. 232. Пеленський Є.- Ю. Пел–39. Зибенкова Наталя, інж. Лист до редакції «Дажбога» (1934 р., Львів). 2 арк.

Archiwum Narodowij w Krakowe (Архів Народовий, м. Краків, Польща)

20. SMKR 436.Ukrainskie Stowarzyszenie Kulturalne «Proswita». 17 ark.

21. STGR 238. Towarzystwo «Proswita» Filia w Krakowie (1894–1932). 345 ark.

Biblioteka Narodowa (Warszawa) (Бібліотека Народова, м. Варшава)

22. Archiwum Dmytra Doncowa. Mf. nr. 83986. T. 12 : Korespondencja od roznych osob i instytucji : S–T z lat 1908–1939. Liczba klatek 805.

Публікації джерел

23. Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів. Т. 10, ч. 2. Газета «Українське слово» 1941 року / [редкол. В. Верига та ін.] ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Орг. Укр. Націоналістів, Арх. Орг. Укр. Націоналістів, Фондація ім. О. Ольжича, Б-ка ім. О. Ольжича ; упоряд. О. Кучерук. – К. : [Б. м.] : [Б. в.], 2004. – 304 с.

24. Документи про Шовгенових та Теліг у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України : покажчик / НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського ; [упоряд.: Н. В. Маковська та ін. ; редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін.]. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2006. – 151 с. : іл.

25. Історія Києва: від княжої доби до сучасності : збірник документів і матеріалів : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Іст. ф-т ; [за заг. ред. В. Ф. Колесника, А. П. Коцура, Н. В. Терес ; упоряд.: В. І. Червінський, Л. В. Морфлюк та ін.]. – К. : Книги – 21, 2005. – 773 с.

26. Київ у дні нацистської навали. За документами радянських спецслужб : [зб. док.] / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України, Київ. міськдержадмін., Держ. арх. СБУ ; [упоряд.: Т. В. Вронська та ін. ; редкол.: О. Є. Лисенко (відп. ред.) та ін.]. – К. ; Л. : [Б. в.], 2003. – 526, [64] с. : фотогр.

27. Косик В. Розкол ОУН. 1939–1940 : зб. док. / В. Косик ; Львів. держ. ун-т ім. І. Франка, НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. – Л. : [Б. в.], 1997. – 134 с.

28. Німецька поліція про націоналістичне підпілля / підгот. до друку Н. Миронець ; пер. з нім. В. Солошенко // Українське слово. – 1997. – 16 жовт. (число 41). – С. 12.

29. Німецька поліція про націоналістичне підпілля / підгот. до друку Н. Миронець ; пер. з нім. В. Солошенко // Українське слово. – 1997. – 23 жовт. (число 42). – С. 12.

30. Німецька поліція про націоналістичне підпілля / підгот. до друку Н. Миронець ; пер. з нім. В. Солошенко // Українське слово. – 1997. – 30 жовт. (число 43). – С. 12.

31. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні : зб. документів і матеріалів / ред. П. М. Костриб. – К. : Державне вид-во політичної літератури УРСР, 1963. – 488 с.

32. ОУН в 1941 році : документи : в 2 ч. Ч. 1 / [упоряд.: О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк та ін. ; відпр. ред. С. Кульчицький]. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2006. – 336 с.

33. ОУН в 1941 році : документи : в 2 ч. Ч. 2 / [упоряд.: О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк та ін. ; відп. ред. С. Кульчицький]. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2006. – с. 337–618.

Мемуарні та епістолярні джерела

34. Бак-Бойчук Т. Кризь полум'яні межі / [псевд.] Т. Б. Б. // Наше життя. – 1962. – № 2. – С. 3–4.

35. Бойко Ю. Олена Теліга – як публіцистка і поетка / Юрій Бойко // Олена Теліга : збірник : [твори О. Теліги і матеріали про неї] / ред. О. Ждановича. – Детройт ; Нью-Йорк ; Париж, 1977. – С. 403–415.

36. Вітошинський Б. На старті у життя // Матеріали і спогади до життя студентів українців у високих школах у Варшаві між двома світовими війнами. – 1999, Нью-Йорк. – 134 с.

37. Гайвас Я. Коли кінчалася епоха / Я. Гайвас. – Чикаго : На чужині, 1964. – 143 с.

38. Гординський С. Зустріч з Оленою Телігою / Святослав Гординський // На переломі епох : літературознавчі статті, огляди, есеї, рецензії, спогади / Святослав Гординський. – Л., 2004. – С. 199–204.

39. Гординський С. Зустріч з Оленою Телігою / Святослав Гординський // Вибрані твори / Олена Теліга ; упоряд. О. Зінкевич. – 2-ге вид., доповнене. – К., 2008. – С. 341–342.

40. Денисюк І. Олена Теліга на Ратнівщині / І. Денисюк // Українське слово. – 2007. – № 24. – С. 11.

41. Донцов Д. І. Націоналізм / Д. І. Донцов. – Лондон ; Торонто : Українська Видавнича Спілка, 1966. – 363 с.

42. Донцов Д. І. Поетка вогнених меж : Олена Теліга / Дмитро Донцов. – Торонто : Книжка видана коштом Олекси Тяжкого, 1953. – 95, [2] с. : іл.

43. Донцов Д. І. Портрет поетки / Д. І. Донцов // Альманах «Гомону України» на 1992 р. – 1992. – С. 133–136.
44. Жданович О. Завжди молода : (у двадцятиліття смерти Олени Теліги) / О. Жданович // Смолоскип. – 1962. – № 25 (95). – С. 4–6.
45. Жданович О. На зов Києва : (Олена Теліга) / О. Жданович. – Виннипег ; Манітоба : Культура й освіта, 1947. – 83 с. : портр.
46. Жданович О. Останні дні Олени Теліги / О. Жданович // Олена Теліга : збірник : [твори О. Теліги і матеріали про неї] / ред. О. Ждановича. – Детройт ; Нью-Йорк ; Париж, 1977. – С. 200–206.
47. Жданович О. Прапори духа. Життя і творчість О. Теліги / О. Жданович. – Виннипег ; Манітоба : Сурма, 1947. – 188 с.
48. Клиновий Ю. Великий мир Олени Теліги / Ю. Клиновий // Сучасність. – 1979. – № 10. – С. 43–55.
49. Клиновий Ю. Великий мир Олени Теліги / Ю. Клиновий // Моїм синам, моїм приятелям : статті й есеї / Ю. Клиновий. – Едмонтон ; Торонто, 1981. – С. 379–396.
50. Колосів І. Театр в Києві за німецької окупації і несподівана зустріч з Оленою Телігою / І. Колосів // Альманах Українського Народного Союзу [на 1998 рік]. – 1998. – С. 217–228.
51. Лащенко Г. Я була молодшою дружкою Олени Теліги / Г. Лащенко // Наше життя. – 2000. – № 2. – С. 11–14.
52. Лащенко О. На київських верхах / Олег Лащенко // Олена Теліга : збірник : [твори О. Теліги і матеріали про неї] / ред. О. Ждановича. – Детройт ; Нью-Йорк ; Париж, 1977. – С. 310–318.
53. Лесянський С. Зустріч із Оленою Телігою / С. Лесянський // Самостіння Україна. – 1992. – № 2. – С. 22–27.
54. Лівицька-Холодна Н. Видавництво «Варяг» / Н. Лівицька-Холодна // Сучасність. – 1980. – № 11 (239). – С. 3–16.

55. Лівицька-Холодна Н. Спомин про короткий період життя Олени Теліги / Н. Лівицька-Холодна // Сучасність. – 1990. – № 10 (354). – С. 81–95.

56. Лятуринська О. Про Олену Телігу / О. Лятуринська // Жіночий світ. – 1956. – № 2. – С. 5–6.

57. Маланюк Є. Варязька балада / Євген Маланюк // Повернення : поезії, літературознавство, публіцистика, щоденники, листи / Євген Маланюк ; [упоряд., ред., передмова Т. Салиги]. – Л., 2005. – С. 38–39. – (Ad Fontes-До джерел).

58. Маланюк Є. Розповідь про Лену / Євген Маланюк // Сучасність. – 1968. – № 8. – С. 17–19.

59. Матеріали до історії літератури і громадської думки : листування з американських архівів 1857–1933. Documents for the study of literature and of ideological trends : Correspondence from american archives 1857–1933 / Українська Вільна Академія Наук у США ; ред. Богдан Струмінський [та ін.] ; вступ. ст. Марк Раєв, Марта Скорупська. – Нью-Йорк ; Торонто : [Б. в.], 1992. – 813 с. – (Джерела до новітньої історії України ; Т. 3).

60. Миронець Н. Епістолярна спадщина Олени Теліги як історико-літературне джерело / Надія Миронець // Історія архівної справи: спогади, дослідження, джерела. – К., 1999. – Вип. 2 : Спеціальні галузі історичної науки : зб. пошану М. Я. Варшавчика / ред. Я. С. Калакура [та ін.]. – С. 146–167.

61. Падох І. Остання постанова Олени Теліги : думки й спомини в 30-ліття смерті / І. Падох // Наше життя. – 1972. – № 3. – С. 7–8.

62. Плітас З. Із юних стріч / Зоя Плітас // Олена Теліга : збірник : [твори О. Теліги і матеріали про неї] / ред. О. Ждановича. – Детройт ; Нью-Йорк ; Париж, 1977. – С. 340–343.

63. Полікарпенко Г. Організація українських націоналістів під час Другої світової війни / Г. Полікарпенко. – 4-ге допов. вид., за ред. Б. Михайлюка. – [Б. м.] : На чужині, 1951. – 164 с.

64. Р. Ш. Останні дні Олени Теліги / Р. Ш. // Самостійна Україна. – 1953. – № 1/2 (60/61). – С. 4–5.
65. Самчук У. О. Її остання дорога (у 20-ти річчя смерті Олени Теліги) / У. О. Самчук ; [вступ, підгот. текстів та комент. М. Терещенко] // Слово і час. – 1997. – № 7. – С. 14–21.
66. Самчук У. О. На білому коні ; На коні вороному : спомини і враження : у двох частинах / Улас Самчук. – Острог ; Луцьк : Нац. ун-т «Острозька академія» ; Твердиня, 2007. – 424 с.
67. Самчук У. О. «Так, як бачило око і відчувала душа» : зі споминів і вражень. 1941–1943 / У. О. Самчук. – К. : Центрмузінформ, 1998. – 358 с.
68. Самчук У. О. Третя границя : (уринок з книги спогадів «На білому коні») / Улас Самчук // Сучасність. – 1962. – № 12 (24). – С. 4–17.
69. Ситник М. Кров на квітах : пам'яті Олени Теліги, Івана Рогача і Івана Ірлявського, розстріляних в лютому 1942 р. // Орлик. – 1948. – № 2. – С. 1–4.
70. Славутич Яр. Сила віри в поезії О. Ольжича (радіолекція) / Яр Славутич // Меч і перо : вибрані дослідження, статті та огляди / Яр Славутич ; [відпов. за випуск Н. Н. Плачинда]. – К., 1992. – С. 383–386.
71. Теліга О. Листи. Спогади / О. Теліга ; НАНУ, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського ; упоряд. Н. Миронець. – 2-е вид., випр. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2004. – 400 с.
72. Форостівський Л. Під ворожими окупаціями / Л.Форостівський – Буенос-Айрес: Видавництво Миколи Денисюка. – 1952. – 79 с.
73. Химинець Ю. Тернистий шлях до України / Ю. Химинець. – Ужгород : МПП «Гражда», 1998. – 373 с.
74. Штуль О. З ритмом життя / О. Штуль // Література і мистецтво. – 1941. – 29 жовт. (ч. 2). – С. 1. – Додаток до газети «Українське слово».
75. Штуль О. Трагічні дні у Києві / О. Штуль // Україна. – 1992. – № 10 (1804). – С. 18–20.

76. Шумелда Я. Похід ОУН на Схід / Я. Шумелда ; Фонд дух. відродження імені Митрополита А. Шептицького. – Л. : [Б. в.], 1991. – 35 с. : іл.

ЛІТЕРАТУРА

Довідкові видання

77. Добко Т. В. Вістник : місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя. 1933–1939 = Vistnyk index to 1933–1939 : систем. покажч. змісту / Т. В. Добко, Б. Д. Ясінський ; наук. ред. О. С. Онищенко; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Б-ка Конгресу США, НТШ Америки. – К. ; Вашингтон ; Нью-Йорк : НБУВ, 2002. – 340 с.

78. Головата Л. «Українське видавництво» у Кракові – Львові, 1939–1945 : бібліогр. довід. Т. 1. Книжки й аркушеві видання / Л. Головата ; співупоряд. наук.-довідк. апарату Л. Суц ; відп. ред. С. Захаркін ; Наук. т-во ім. Т. Шевченка в Америці, Укр. наук. ін-т Гарвард. ун-ту, Від. наук. бібліографії Львів. нац. наук. б-ки України ім. В. Стефаника, Центр незалеж. іст. студій, Ін-т критики. – К. : Критика, 2010. – 328 с.

79. Діячі науки і культури України : нариси життя та діяльності / [О. В. Даниленко та ін.] ; ред. А. П. Коцур, Н. В. Терес ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Книги–XXI, 2007. – 464 с.

80. Енциклопедія українознавства : словникова частина. Т. 1. Абаза – Голов'янка / Наукове товариство ім. Шевченка ; гол. ред. Володимир Кубійович. – [Paris ; New York] : Молоде життя, 1955. – 400 с. : іл.

81. Енциклопедія українознавства : словникова частина. Т. 3. Зернове господарство – Крушельницький / Наукове товариство ім. Шевченка ; гол. ред. Володимир Кубійович. – [Paris ; New York] : Молоде життя, 1959. – с. 801–1200 : іл.

82. Енциклопедія українознавства : словникова частина. Т. 6. Перемишль – Пряшівщина / Наукове товариство ім. Шевченка ; гол. ред.

Володимир Кубійович. – [Paris; New York] : Молоде життя, 1970. – с. 2001–2400 : іл.

83. Енциклопедія українознавства : словникова частина. Т. 8. Сигаревич –Тимковская / Наукове товариство ім. Шевченка ; гол. ред. Володимир Кубійович. – [Paris; New York] : Молоде життя, 1976. – с. [2], 2805–3200 : іл.

84. Логіка: словник-довідник / авт.-уклад. М.Г. Тофтул. – К.: ВЦ «Академія», 2012. – 312 с.

85. Політологічний енциклопедичний словник / В. Б. Авер'янов [та ін.] ; упоряд. В. П. Горбатенко ; відп. ред. Ю. С. Шемшученко [та ін.] ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Українська асоціація політологів. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : Генеза, 2004. – 735 с.

86. Політологічний словник : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. навч. / ред. М. Ф. Головатий, О. В. Антонюк ; Міжрегіональна акад. управління персоналом. – К. : МАУП, 2005. – 792 с.

87. Социологический энциклопедический словарь : на русском, английском, немецком, французском и чешском языках / РАН, Ин-т социологии, Ин-т социально-политических исследований ; сост. З. Т. Голенкова [и др.] ; ред. Г. В. Осипов. – М. : ИНФРА-М ; НОРМА, 1998. – 488 с.

88. Українці Австралії : енциклопедичний довідник / Т-во Збереження Української Спадщини в Австралії ; ред.: В. Шумський, М. Шумський. – Сідней : Вільна Думка, 2001. – 672 с.

89. Encyclopedia of Ukraine. Vol. 5. St–Z / The Canadian Institute of Ukrainian studies, The Shevchenko Scientific Society (Sarcelles, France), The Canadian Foundation for Ukrainian studies ; ed. by Danylo Husar Struk. – Toronto ; Buffalo ; London : University of Toronto press, 1993. – 886 p. : ill.

Монографії, статті, брошури

90. Баган О. Лицарі духу : українські письменники-націоналісти – «вісниківці» / О. Баган [та ін.]. – 2-ге вид., доп. – Дрогобич : Відродження, 1996. – 284 с. : фотоіл.
91. Базів Н. У Канаді знають Олену Телігу : [до 95-річчя від дня народження укр. письменниці] / Н. Базів // Урядовий кур'єр. – 2002. – № 136. – С. 8.
92. Беркгоф К. Жнива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою : авториз. пер. з англ. / Карел Беркгоф ; Укр. наук. ін-т Гарвард. ун-ту, Ін-т Критики. – К. : Критика, 2011. – 455 с. : фотогр. – Пер. изд. : Harvest of despair. Life and death in Ukraine under Nazi Rule / Karel C. Berkhoff. – Cambridge [et al.], 2004.
93. Бойко Ю. У сяйві нашого Києва : «Українське слово» у Києві в 1941 р. / Ю. Бойко ; упорядкув., ред. і передм. Ю. Бойка. – Мюнхен : На чужині, 1955. – 224 с.
94. Бурштинська Х. Українська культура в Америці / Христина Бурштинська // Просвіта. – 1995. – № 19. – С. 3.
95. В боротьбі за Українську державу/М.Марунчак; Післямова Є.Гриніва. – Л.: Меморіал, 1992. – 1303 с.: іл.,
96. Верига В. Втрати ОУН в часі Другої Світової війни або «Здобудеш українську державу або загинеш у боротьбі за неї» / В. Верига. – Торонто : Новий шлях, 1991. – 206 с.
97. Гладка Л. Олена Теліга (1907–1942) / Л. Гладка // Наше життя. – 1986. – № 2. – С. 8–10.
98. Гринів О. Україна й українці в Другій світовій війні : з платформи Українського національно-патріотичного блоку Львівщини / Олег Гринів // Просвіта. – 1995. – № 7. – С. 1, 2.
99. Доценко Р. Відвойовниця України / Р. Доценко // Старожитності. – 1992. – № 12. – С. 11.

100. Жив'юк А. Пані Самчукова / Андрій Жив'юк // Літературна Україна. – 1995. – 28 верес. (№ 33/34). – С. 8.
101. Жулинський М. Олег Ольжич і Олена Теліга : нариси про життя і творчість : вибрані твори / М. Жулинський ; Дослідна фундація ім. О. Ольжича в США. – К. : Вид-во імені Олени Теліги, 2001. – 144 с. : портр.
102. Жулинський М. Пішла, бо знала: повернеться! / М. Жулинський // Голос України. – 1997. – № 208. – С. 6.
103. Жулинський М. Українська література: творці і твори : учням, абітурієнтам, студентам, учителям / Микола Жулинський. – К. : Либідь, 2011. – 1152 с.
104. З перших днів «Українського слова» // Українське слово. – 1941. – 17 жовт. (Ч. 33). – С. 4.
105. Загублений талант. Сергій Кушніренко : біографічний нарис, твори, документи / упорядкув., перед. сл., біограф. нарис, прим. Н. Миронець. – Дрогобич : Коло, 2013. – 258 с. : іл.
106. Зайцев О. Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки): Нариси інтелектуальної історії. [Монографія] / О. Зайцев ; наук. ред. Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2013. – 488 с.
107. Зек Б. Олег Штуль у боротьбі за Україну / Богдан Зек. – Торонто ; Л. : Літопис УПА, 2013. – 110 с.
108. Зрослись душею, сплелись корінням / упоряд. М. Рубанець. – К. : Успіх і кар'єра, 2008. – 224 с.
109. Іванова О. Гаряча смерть – не зимне умирання / О. Іванова // Самостійна Україна. – 1992. – № 12. – С. 4.
110. Ільєва Г. О. Таємниці кохання : до проблем любовної поезії української еміграції / Г. О. Ільєва. – Коломия : Видавничо-поліграфічне товариство «Вік», 1996. – 112 с. : іл.
111. Ільницький М. Від «Молодої Музи» до «Празької школи» / Микола Ільницький / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН

України, Львів. обласний науково-методичний інститут освіти. – Л. : [Б. в.], 1995. – 319 с.

112. Ільницький М. Критики і критерії : літературно-критична думка в Західній Україні 20–30-х рр. ХХ ст. / Микола Ільницький. – Л. : ВНТЛ, 1998. – 188 с.

113. Іщук-Пазуняк Н. Вибрані студії з історії, лінгвістики, літературознавства і філософії / Наталія Іщук-Пазуняк ; упоряд.: О. Леонтович, В. Погребенник. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2010. – 536 с.

114. Карамаш С. Бабин Яр – у трагічних подіях 1941 – 1943 років. Історія і сучасність (історико-архівне дослідження). – К.: КММ, 2014. – 256 с., 150 іл.

115. Карамаш С. Олена Теліга у Києві / С. Карамаш // Київ Шевченківський. – 1997. – № 6. – С. 3.

116. Качуровський І. До 90-річчя з Дня народження героїні-революціонерки Олени Теліги / І. Качуровський // Самостійна Україна. – 1998. – № 2. – С. 26.

117. Качуровський І. Українська література в світових енциклопедіях, словниках, довідниках / І. Качуровський // Сучасність. – Мюнхен, 1977. – № 2 (194). – С. 18–29.

118. Кентій А. В. Нариси історії Організації українських націоналістів в 1929–1941 рр. / А. В. Кентій ; НАН України, Ін-т історії України. – К., 1999. – 201 с.

119. Киркевич В. Знайдено місце поховання Олени Теліги // Вечірній Київ. – 16 листопада 1993. – №219 (14831). – С.4.

120. Ковалів Ю. Олена Теліга / Ю. Ковалів // Розбудова держави. – 1993. – № 3 (10). – С. 3–11.

121. Кот С. Підпілля ОУН в окупованому Києві. 1941 – 1943 // Друга світова війна і доля народів України: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – К.: Сфера, 2005. – 220 с.

122. Кот С. Право на безсмертя / С. Кот // Українське слово. – 2003. – № 40. – С. 11.
123. Культурне життя в Україні. Західні землі : документи і матеріали. Т. 1. 1939–1953 / НАН України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича ; упоряд. Т. Галайчак [та ін.]. – К. : Наукова думка, 1995. – 749 с.
124. Кучерук О. Історія і сьогодення / Олександр Кучерук // Українське слово. – 2003. – № 17/18. – С. 4–5.
125. Кучерук О. «Українське слово» 1941 року / Олександр Кучерук // Українське слово. – 2003. – № 8. – С. 1, 12.
126. Кучерук О. Часопису «Українське слово» – 70 / Олександр Кучерук // Українське слово. – 2003. – № 13. – С. 11.
127. Лісова Н. Олена Теліга. Або-або. Кн. 19 : [п'єса] / Н. Лісова, І. Павлюк ; НАУД Театр ім. М. Заньковецької, Всеукраїн. жін. т-во ім. О. Теліги. – Л. : Республіка Комі-Дубно ; Луцьк : Джерело ; Надстир'я, 2011. – 149 с. : фотогр.
128. Літаври : [тижневик] / [за ред. О. Теліги]. – К., 1941. – 16 листоп. (ч. 1). – 4 с.
129. Літаври : [тижневик] / [за ред. О. Теліги]. – К., 1941. – 23 листоп. (ч. 2). – 4 с.
130. Літаври : [тижневик] / [за ред. О. Теліги]. – К., 1941. – 30 листоп. (ч. 3). – 4 с.
131. Миронець Н. Джерела історичної пам'яті / Надія Миронець ; [редкол.: П. С. Сохань, В. А. Брехуненко, Д. В. Бурім та ін.] ; НАНУ, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – К. : Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2008. – 398 с. : портр.
132. Миронець Н. До біографії Олени Теліги / Надія Миронець // Українське слово. – 1997. – № 7. – С. 12.

133. Миронець Н. До біографії Олени Теліги (входження в літературу) / Надія Миронець // Українське слово. – 1997. – № 14. – С. 12.
134. Миронець Н. До історії Української Національної Ради / Надія Миронець ; пер. з нім. Людмили Горбач // Українське слово. – 1997. – № 39. – С. 12.
135. Миронець Н. Невідомі листи Олени Теліги / Надія Миронець // Українське слово. – 2000. – № 29. – С. 13.
136. Миронець Н. Олена Теліга / Надія Миронець. – К. : Наталія Брехуненко, 2009. – 62, [2] с. : фотогр. – (Серія: Великі українці).
137. Миронець Н. Олена Теліга: лист у вічність / Н. Миронець // Українське слово. – 1997. – № 37. – С. 12.
138. Мовчан Р. Душа в червоній амазонці : українська поетеса О. Теліга / Р. Мовчан // Голос України. – 1992. – № 30. – С. 13.
139. Набитович І. Леонід Мосендз – лицар святого Грааля : творчість письменника в контексті європейської літератури / І. Набитович. – Дрогобич : Відродження, 2001. – 222 с.
140. Неврлий М. Минуле й сучасне : збірник слов'язознавчих праць / Микола Неврлий. – К. : Смолоскип, 2009. – 956 с.
141. Неврлий М. Празька поетична школа : (Євшан-зілля) / М. Неврлий // Слово і час. – 1995. – № 7. – С. 21–28.
142. Нові видання «Українського видавництва з Бібліотеки сучасних письменників // Краківські вісті. – 1941. – Ч. 1 (157). – С. 5.
143. Олена Теліга : в 100-ту річницю народження // Українка в світі. Ukrainian woman in the world. – 2006. – № 4. – С. 22–24.
144. Олена Теліга : у 20-ті роковини смерті. – Нью-Йорк : Заходами І Від. Укр. Золот. Хреста ім. Олени Теліги, 1962. – 32 с.
145. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія : історичні нариси / [В. В. Дзьобак, І. І. Ільюшин, Г. В. Касьянов та ін.] ; НАНУ, Ін-т історії України ; відп. ред. С. В. Кульчицький. – К. : Наукова думка, 2005. – 496 с.

146. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армії: фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА / НАНУ, Ін-т історії України. – К. : Наукова думка, 2005. – 52 с.
147. ОУН. Минуле і майбуття / [відп. ред. С. Таран]. – К. : Фондація ім. О. Ольжича, 1993. – 295 с.
148. Павлова Н. Невтомний борець за свободу України // Теліга О. Збірник / О.Теліга; Редакція, примітки О.Жданович. – Детройт та ін.: Видання Українського Золотого Хреста в ЗСА, 1977. – 473 с.
149. Іщук-Пазуняк Н. Пам'яті Олени Теліги / Н. Іщук-Пазуняк // Іщук-Пазуняк Н. Вибрані студії з історії, лінгвістики, літературознавства і філософії / Наталія Іщук-Пазуняк; упоряд.: О. Леонтович, В. Погребенник. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2010. – 536 с.
150. Патриляк І. К. «Встань і борись! Слухай і вір...». Українське націоналістичне підпілля та повстанський рух, 1939–1960 рр. : [моногр.] / Іван Патриляк; Центр дослідж. визвол. руху. – Л. : Часопис, 2012. – 591 с. : рис., табл.
151. Патриляк І. К. «Перемога або смерть»: український визвольний рух у 1939–1960-х рр. / Іван Патриляк; Центр дослідж. визвол. руху. – Л. : Часопис, 2012. – 509, [3] с. : іл., фот., табл. – (Наш формат історії).
152. Патриляк І. К. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду / І. К. Патриляк, М. А. Боровик. – К. : [Видавець Лисенко М. М.], 2010. – 590 с.
153. Пінчук С. Феномен Олени Теліги / С. Пінчук // Час = Time : тижневик. – 1997. – № 28. – С. 11.
154. Погребенник Ф. Іван Коровицький / Федір Погребенник // Визвольний шлях. – 1996. – № 5. – С. 609–614.

155. Поети Празької школи : срібні сурми : антологія / упоряд. М. Ільницький. – К. : Смолоскип, 2009. – 916 с.
156. Поклик душі : до 100-річчя від дня народження Олени Теліги : біобібліогр. покажч. / уклад. Л. А. Костильова ; ред. Р. М. Щербан, Л. Г. Сахнюк ; Рівненська держ. обласна бібліотека. – Рівне : Волинські обереги, 2006. – 32 с. – (Серія «Славетні земляки»).
157. Потапенко Ю. Київське тяжіння поетеси і патріотки // Голос України. – 2002. – №57 (2808). – 16 с.
158. Поташний Ю. Навіть смерть не змусила її порушити слово / Ю. Поташний // Київська правда. – 2002. – № 81. – С. 3.
159. 50-річчя ОУН. 1929–1979 : ювіл. зб. матеріалів з нагоди 50-річчя ОУН. – Торонто : [Б. в.], 1979. – 64 с.
160. Рокитнянець В. Славетні дочки нації / В. Рокитнянець // Нескорена нація. – 1994. – № 4. – С. 1.
161. Савчук Б. Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання третина XIX – 1939 р.) / Борис Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея – НВ, 1998. – 278 с.
162. Салига В. Феномен Олени Теліги / В. Салига // Столиця. – 2002. – № 3. – С. 6.
163. Сергійчук В. І. Наша кров – на своїй землі / Володимир Сергійчук. – Вид. 4-те, допов. – К. : Українська Видавнича Спілка, 2000. – 88 с.
164. Сингаївська М. Голгофа Олени Теліги / М. Сингаївська // Демократична Україна. – 1992. – № 24. – С. 4.
165. Снайдер Т. Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь, 1569-1999 = The reconstruction of nations. Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569-1999 / Тімоті Снайдер ; [пер. з англ.: А. Котенко, О. Надтока ; наук. ред. К. Диса ; Нац. ун-т «Києво-Могилянська акад.», Центр європ. гуманіт. досліджень]. – К. : Дух і Літера, 2012. – 460, [4] с.

166. Стасюк О. Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941-1953 рр.) – Львів: Центр досліджень визвольного руху, Інститу українознавства ім.І.Крип'якевича, 2006. – 384 с.
167. Стешенкова Т. Її зізда палахкотітиме нащадкам... / Тамара Стешенкова // Літературна Україна. – 1997. – № 9. – С. 2.
168. Теліга О. І. Братерство в народі / Олена Теліга // Літаври. – 1941. – 23 листоп. (ч. 2). – С. 2.
169. Теліга О. І. Вибрані твори / Олена Теліга ; упоряд. О. Зінкевич. – 2-е вид., доп. – К. : Смолоскип, 2008. – 536 с.
170. Теліга О. І. Душа на сторожі : твори / Олена Теліга ; упоряд.: Ольга Веремійчик, Катерина Криворучко. – К. : Вид-во імені Олени Теліги, 2012. – 192 с. : іл.
171. Теліга О. І. Мужчинам / О. Теліга // Літературно-науковий вістник. – 1932. – № 4. – С. 333.
172. Теліга О. І. На розстіж вікна! / Олена Теліга // Літаври. – 1941. – 30 листоп. (ч. 3). – С. 1.
173. Теліга О. І. «Не треба слів. Хай буде тільки діло...» / О. Теліга // Вістник. – 1933. – Т. 3, кн. 9. – С. 627.
174. Теліга О. І. О краю мій.. : твори, документи, біографічний нарис / О. І. Теліга ; упоряд. Н. Миронець ; редкол.: С. Гальченко [та ін.] ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Фундація ім. О. Ольжича в Канаді. – 2-ге вид., виправ. і доп. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2006. – 496 с. : фот.
175. Теліга О. І. Прапори духу / О. Теліга // Література і мистецтво. – 1941. – 4 листоп. (ч. 3). – С. 1. – Додаток до газети «Українське слово».
176. Теліга О. І. Розсипаються мури / О. Теліга // Волинь. – 1941. – 5 жовт. (ч. 6). – С. 2.
177. Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. : іст. нариси: у 2 кн. Кн. 1 / [А. Айсфельд, І. Ветров, Т. Вінцковський та ін. ; НАНУ, Ін-т

історії України] ; редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]. – К. : Наукова думка, 2011. – 731 с. : іл.

178. Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів / НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича / упоряд. і відп. ред. Юрій Сливка. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2004. – 294 с. – (Серія «Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність» ; 2004 ; № 11).

179. З перших днів «Українського слова» // Українське слово. – 17 жовт. 1941. – Ч.33. – С. 4.

180. Утворення Спілки українських письменників // Українське слово. – 1941. – 14 жовт. (число 30). – С. 4.

181. Феномен Олени Теліги / за матеріалами С. Пінчука // Українське слово. – 2003. – № 8. – С. 1–2.

182. Фігурний Ю. С. Державотворча діяльність Олени Теліги в українознавчому вимірі : до 65-річчя її героїчної смерті / Юрій Фігурний ; НДІ українознавства, Відділ української етнології. – К. : НДІУ, 2007. – 41 с.

183. Цвірко М. Гідна дочка України : пам'яті Олени Теліги / Микола Цвірко // Вечірній Київ. – 1997. – № 40. – С. 2.

184. Червак Б. О. «На грані двох світів» : (світлій пам'яті О. Теліги / Б. Червак // Молодь України. – 1996. – № 7. – С. 1, 5.

185. Червак Б. О. Національний ідеал Олени Теліги / Б. Червак // Українське слово. – 2009. – 29 лют. – № 30. – С. 10–11.

186. Червак Б. О. Олена Теліга – воїн української революції : (до 100-річчя від дня народження Олени Теліги) / Б. Червак // Українське слово. – 2006. – № 29. – С. 4–5.

187. Червак Б. О. Олена Теліга : життя і творчість / Б. Червак. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 1997. – 60 с.

188. Червак Б. О. Уроки націоналізму / Б. О. Червак. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2002. – 112 с.

189. Череватенко Л. Вмерти в Києві // Україна. – 1989. – № 43. – С. 6 – 8.
190. Чернихівський Г. І. З Україною в серці назавжди : до 20-ліття смерті Олега Штуля-Ждановича / Гаврило Чернихівський // Українське слово. – 1997. – № 42. – С. 1, 5.
191. Шайкан В. О. Повсякдення українців у роки німецької окупації. 1941–1944 / Валентина Шайкан. – К. : ПП Наталія Брехуненко, 2010. – 80 с.
192. Шанковський Л. Короткий нарис історії Української Повстанської Армії / Лев Шанковський // Самостійна Україна. – 1992. – № 24. – С. 4.
193. Шевчук Г. «Без металевих слів і без зідхань даремних» / Г. Шевчук // Арка. – 1947. – № 1. – С. 10–13.
194. Шерех Ю. Скарби, якими володіємо / Ю. Шерех // Сучасність. – 1993. – № 6. – С. 147–164.
195. Штуль К. Поворот : п'єса на 3 дії / Катерина Штуль ; передм. Я. Зорич. – Париж : [Б. в.], 1992. – 85 с. – Перевид. Союзу Українок Франції з Вид. орг.-ції українок Канади, Торонто. 1972.
196. Янчук О. Варшавський період Юрія Липи / О. Янчук // Нескорена нація. – 2000. – № 9/10 (165/166). – С. 3.
197. Armstrong J. Ukrainian nationalism / Armstrong John. – 3d ed. – Englewood : Ukrainian Academic Press, 1990. – 271 p.
198. Harold J. A German Identity. 1770 to the Present Day / James Harold. – London : Phoenix Press, 2000 – 270 p.
199. Kershaw I. Hitler, the Germans, and the Final Solution – International Institute for Holocaust Research / Ian Kershaw ; International Institute for Holocaust Research, Yad Vashem, Jerusalem, Yale University Press. – New Haven ; London : Printed in the United States of America, 2008. – 394 p.

Навчальні посібники

200. Історія України. Новітня доба : навч. посіб. / [В. М. Литвин, В. Ф. Колесник, А. Г. Слюсаренко та ін.]; за ред. В. М. Литвина. – К. : Академвидав, 2012. – 480 с.
201. Історія української літератури. XX століття : у 2 кн. Кн. 1. 1910 – 1930-ті роки : навч. посіб. / за ред. В. Г. Дончика. – К. : Либідь, 1993. – 784 с.
202. Литвин В. М. Історія України : підручник / В. М. Литвин. – К. : Наукова думка, 2009. – 822 с.
203. Субтельний О. Україна : історія / Орест Субтельний. – 3-є вид., перероб. і доп. – К. : Либідь, 1993. – 720 с.

Інтернет – ресурси

204. Газета «Українське слово» [Електронний доступ] / ОУН. Організація Українських Націоналістів : офіційний веб-сайт – Режим доступу: <http://kmoun.info/pages/view/1.html>. – 18.08.14.
205. Загоруй Я. Олена Теліга: Повернення із забуття [Електронний ресурс] / Ярослав Загоруй. – Режим доступу: <http://www.interesniy.kiev.ua/znamenitye-kievlyane/pisateli-i-poety/olena-teliga-povernennya-iz-zabuttya>. – 18.08.14.
206. Кріль О. Олена Теліга: поетеса, патріотка, модель [Електронний ресурс] / О. Кріль. – Режим доступу: <http://www.uamodna.com/articles/olena-teliha-poet-patriot-model>. – 18.08.14.
207. Левитас И. Мифическая могила, мифическая надпись, мифические цифры [Электронный ресурс] / Илья Левитас. – Режим доступа: <http://varjag-2007.livejournal.com/5249698.html>. – 18.08.14.

208. Москвичова А. Олена Теліга – пані в капелюшку [Електронний ресурс] / А. Москвичова. – Режим доступу: http://teatre.com.ua/portrait/olena_teliga_pani_v_kapeljushku. – 18.08.14.
209. Олена Теліга. Бібліографічний покажчик [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ukrlife.org/main/evshan/teliha_100biobib.htm. – 18.08.14.
210. Олена Теліга – жінка, дружина [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <http://dyvensvit.org/articles/7134.html>. – 18.08.14.
211. Олена Теліга : коротке життя довжиною у вічність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sich-zhinocha.org/content/olena-teliga-kоротке-zhittya-dovzhinoyu-u-vichnist>. – 18.08.14.
212. Олена Теліга. Сила через радість [Електронний ресурс] // Народний оглядач : портал світоглядних новин. – Режим доступу: <http://ar25.org/article/olena-teliga-syla-cherez-radist.html?id=19579>. – 18.08.14.
213. Пласт [Електронний ресурс] / Пластовий портал : офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.plast.org.ua/plast/fact-list>. – 18.08.14.
214. 105 років від дня народження Олени Теліги [Електронний ресурс] / Тиждень.ua : офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/26840>. – 18.08.14.
215. Теліга Олена: біографія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.poetryclub.com.ua/metrs.php?id=138&type=biogr>
216. У пошуках «свої» України [Електронний ресурс] / Тиждень.ua : офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/History/27082>. – 18.08.14.
217. «Українське слово» [Електронний доступ] / ОУН. Організація Українських Націоналістів : офіційний веб-сайт – Режим доступу: <http://kmoun.info/pages/view/1.html>. – 18.08.14. див. Газета «Українське слово»

218. Фігурний Ю. Державотворча діяльність Олени Теліги в українознавчому вимірі : (до 65-річчя її героїчної смерті) [Електронний ресурс] / Юрій Фігурний // Українознавство : науковий, громадсько-політичний, культурно-мистецький, релігійно-філософський, педагогічний журнал / НДІ українознавства М-ва освіти і науки України. – К., 2007. – № 2. – Режим доступу: <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=928>. – 18.08.14.

219. Червак Б. Олена Теліга: «Життя – це боротьба, а боротьба – це справжнє життя» [Електронний ресурс] / Українська правда : заснована Георгієм Гонгадзе у 2000 році : офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/07/21/46382/>. – 18.08.14.

220. Червак Б. Олена Теліга: велич духу і символ честі [Електронний ресурс] / Б. Червак // День : щоденна українська газета офіційний веб-сайт. – Режим доступу: <http://incognita.day.kiev.ua/olena-teliga-velich-duxu-i-simvol-chesti.html>. – 18.08.14.

